

**Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**

***ISSN 2521-1293 (друкована версія)
ICV 2020 = 57.19
DOI 10.31652/2521-1307
DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-1-164***

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23853-13693ПР від 03.04.2019*

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Вінницького державного
педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського.**

**Серія: Філологія
(мовознавство)**

Випуск 34

Вінниця – 2022

УДК 80/82 (062.522)
В 48

ISSN 2521-1293 (друкована версія)
ICV 2020 = 57.19
DOI 10.31652/2521-1307
DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-1-164

В 48 Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць / гол. ред. Є. Б. Барань. Вінниця : ТОВ «фірма Планер», 2022. Вип. 34. 164 с.

Затверджено як друковане періодичне видання, що входить до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») (додаток 5 до наказу Міністерства освіти і науки України 24.09.2020 № 1188).

Рекомендувала до друку Вчена рада Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 14 від 22.06.2022 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Барань Є. Б., кандидат філологічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове) (головний редактор);
Амеліна С. М., доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор (Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ) (заступник головного редактора);
Газдаг В. В., доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки» Філологія, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове);
Городенська К. Г., доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України, м. Київ);
Гороф'янюк І. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);
Дмітренко Н. Є., кандидат педагогічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);
Забужанська І. Д., кандидат філологічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);
Завальнюк І. Я., доктор філологічних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);
Іваницька Н. Б., доктор філологічних наук, професор (Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, м. Вінниця);
Іваницька Н. Л., доктор філологічних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);
Петров О. О., кандидат філологічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);
Рамбішевська Д., доктор габілітат, професор (Інститут славістики Польської академії наук, м. Варшава, Польща);
Романюк С., доктор габілітат, професор (Варшавський університет, м. Варшава, Польща);
Сікора К., доктор габілітат, професор (Ягеллонський університет, м. Краків, Польща);
Черничко С. С., доктор філологічних наук, професор (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове);
Шинкарук В. Д., доктор філологічних наук, професор (Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ);
Прокопчук Л. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця) (відповідальний секретар).

РЕЦЕНЗЕНТИ

Масицька Т. Є., доктор філологічних наук, професор (Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк);
Ястремська Т. О., доктор філологічних наук, старший науковий співробітник (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, м. Львів).

Адреса редакційної колегії:

21101, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; тел. (0432) 275-589.
e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukazapmovozaavstvo>.

Статті подано в авторській редакції.

Під час використання матеріалів збірника покликання на «Наукові записки» є обов'язковим.

УДК 80/82 (062.522)

© Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2022

© Автори статей, 2022

Ministry of Education and Science of Ukraine

**Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University**

ISSN 2521-1293 (print)

ICV 2020 = 57.19

DOI 10.31652/2521-1307

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-1-164

*Certificate of registration of a printed
media outlet*

Series KB No. 23853-13693ІІР of 03.04.2019

**SCIENTIFIC NOTES
of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University**

**Series: Philology
(Linguistics)**

No. 34

Vinnytsia – 2022

УДК 80/82 (062.522)
В 48

ISSN 2521-1293 (print)
ICV 2020 = 57.19
DOI 10.31652/2521-1307
DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-1-164

B 48 Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Philology (linguistics) : collection of scientific works / Editor-in-Chief Elizaveta Baran. Vinnytsia : "Firma Planer" LLC, 2022. No. 34. 164 p.

Approved as a printed periodical to the list of scientific professional editions of Ukraine (category «B») (addition 5 to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine 24.09.2020 No. 1188).

Recommended by the Academic Council
of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
minutes of a meeting No. 14 of 22.06.2022

EDITORIAL BOARD

Baran E., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine) (Editor-in-Chief);

Amelina S., doctor of pedagogical sciences, candidate of philological sciences (Ph.D.), professor (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine) (Coordinating Editor);

Csernicsko I., doctor of philological sciences, professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine);

Dmitrenko N., candidate of pedagogical sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Gazdag V., doctor of Philosophy of field of the Humanitarian Science Philology, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine);

Horodenska K., doctor of philological sciences, professor (Institute of the Ukrainian Language of Ukrainian National Academy of Science, Kyiv, Ukraine);

Horofianiuk I., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Ivanytska N., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Vinnytsia, Ukraine);

Ivanytska N., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Petrov O., candidate of philological sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Rambishevskaya D., doctor habilitat, professor (Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland);

Romanyk S., doctor habilitat, professor (University of Warsaw, Warsaw, Poland);

Shynkaruk V., doctor of philological sciences, professor (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine);

Sikora K., doctor habilitat, professor (The Jagiellonian University, Krakow, Poland);

Zabuzhanska I., candidate of philological sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Zavalniuk I., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Prokopchuk L., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine) (Assistant Editor).

REVIEWERS

Masytska T., doctor of philological sciences, professor (Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine);

Yastremska T., doctor of philological sciences, senior research fellow (I. Kryp'yakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, Ukraine).

Address of editorial board:

Faculty of Philology and Journalism named after Mykhailo Stelmakh of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozkogo St., 32, Vinnytsia, Ukraine, 21101;

tel. +380(0432)275589; e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukazapmovoynavstvo>.

УДК 80/82 (062.522)

© Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical
University, 2022

© Authors of articles, 2022

ЗМІСТ

I. Актуальні питання теорії мови	9
Завальнюк Інна, Іваницька Ніна	
Семантична єдність повнозначних слівоназв: категорійний статус та лінгвальні ознаки складових	9
Кухар Ніна, Прокопчук Людмила	
Зберігати, вивчати й утверджувати українське слово <i>(до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського)</i>	23
Межов Олександр, Костусяк Наталія	
Граматичні ідеї О. Синявського та С. Смеречинського як цінне джерело пізнання української мови в контексті розвитку новітніх лінгвістичних парадигм	34
II. Когнітивні та комунікативно-прагматичні аспекти лінгвістики	44
Міняйлова Алевтина	
До проблеми визначення поняття «концепт» у когнітивній лінгвістиці	44
Павлушенко Ольга, Мазай Лада	
Персуазивність політичної промови як інструмент боротьби за міжнародну безпеку	51
III. Лінгвістика тексту. Стилiстичні та контекстуальні вияви лексичних і граматичних одиниць	60
Газдаг Вільмош, Лібак Наталка	
Східнослов'янські запозичення в мововживанні закарпатських угорців	60
Гребінник Людмила, Буленок Світлана, Коваленко Лариса	
Автостереотипна та гетеростереотипна складова мовного образу	71
Гульцьо Олена-Анна, Левченко Олена	
Методи автоматичної ідентифікації метафор (базуються на концепті <i>страх</i>)	80
Завальнюк Інна, Мельник Ганна	
Жанр «теледіалог-інтерв'ю» як дзеркало мовних змін періоду війни	90
IV. Проблеми діалектології та ономастики	101
Калимон Юлія	
Діалектна іменникова лексика новел Василя Стефаника: тематичний зріз	101
Мельник Оксана, Волошина Оксана	
Структурування онімного простору у вітчизняній і східнослов'янській ономастиці	106
Павликівська Наталія	
Ономастичний компонент у мовній освіті вчителя	118
V. Перекладознавство та міжкультурна комунікація	125
Бойван Олеся, Кондратюк Марта	
Деформації в процесі перекладу поезії з англійської мови українською мовою	125

Гайдар Вероніка

Граматичні трансформації перекладу мультиплікаційного фільму «Пінгвіни Мадагаскару» з англійської мови українською..... 134

Родюк Наталія, Мельник Лариса

Способи відтворення семантико-стилістичних відповідників у перекладі роману Пантелеймона Куліша «Чорна рада»..... 141

РЕЦЕНЗІЇ..... 150

Барань Єлизавета, Дудич-Лакатош Катерина

Tóth Péter: Nyelvjárási és tudománytörténeti tanulmányok. Szombathely, Savaria University Press, 2021. 200 lap [Пейтер Товт. Статті з дослідження говорів та історії діалектології]. Szombathely, Savaria University Press, 2021. 200 p..... 150

Лехнер Ілона, Густі Ілона

Zoltán KÖVECSES: *Extended conceptual metaphor theory*. [Золтан Ковечеш. Розширена теорія концептуальної метафори]. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. ISBN 978-1-108-49087-0, DOI: 10.1017/9781108859127, 196 p..... 154

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 159

CONTENTS

I. Current issues of linguistic theory.....	9
Zavalniuk Inna, Ivanytska Nina	
Semantic unity of notional words: categorical status and linguistic characteristics of components.....	9
Kukhar Nina, Prokopchuk Liudmyla	
Preserve, study and assert the Ukrainian word (<i>to the 110th anniversary of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University</i>).....	23
Mezhov Oleksandr, Kostusiak Nataliia	
Grammatical ideas of O. Syniavskyi and S. Smerechynskyi as a valuable source of knowledge of Ukrainian language in the context of the development of modern linguistic paradigms.....	34
II. Cognitive and communicative-pragmatic aspects of linguistics.....	44
Miniaailova Alevtyna	
To the problem of definition of the term “concept” in cognitive linguistics.....	44
Pavlushenko Olha, Mazai Lada	
The persuasive political speech as a tool for the international security fighting.....	51
III. Text linguistics. Stylistic and contextual manifestations of lexical and grammatical units.....	60
Gazdag Vilmos, Libak Natalia	
About East Slavic borrowings in the language of Transcarpathian Hungarians.....	60
Hrebinnyk Liudmyla, Bulenok Svitlana, Kovalenko Larysa	
Autostereotype and heterostereotype component of the language image.....	71
Hultso Olena-Anna, Levchenko Olena	
Methods of automated metaphor identification (based on the concept of ‘fear’).....	80
Zavalniuk Inna, Melnyk Hanna	
Genre "teledialog-interview" as a mirror of language changes during the war period.....	90
IV. Issues of dialectology and onomastics.....	101
Kalymon Yuliia	
Dialect number vocabulary of Vasyl Stefanyk's novels: thematic section.....	101
Melnyk Oksana, Voloshyna Oksana	
Structuring the onim space in the native and east slavic onomastics.....	106
Pavlykivska Natalia	
Onomastic component in teachers’ language education.....	118

V. Translation studies and intercultural communication	125
Boivan Olesia, Kondratiuk Marta	
Deformations in the process of poetry translation from English into Ukrainian.....	125
Haidar Veronica	
Grammatical transformations of translation of the animated film «Penguins of Madagascar» from English into Ukrainian.....	134
Rodiuk Nataliia, Melnyk Larysa	
Ways of reproducing semantic and stylistic correspondents in translation of Pantheleimon Kulish's novel «Chorna Rada».....	141
RE VIEWS	150
Baran Elizabeth, Dudych-Lakatosh Kateryna	
Tóth Péter: Nyelvjárási és tudománytörténeti tanulmányok. Szombathely, Savaria University Press, 2021. 200 lap [Peter Tovt. Articles on the study of dialects and the history of dialectology.] Szombathely, Savaria University Press, 2021. 200 p.....	150
Lechner Ilona, Gusti Ilona	
Zoltán KÖVECSSES: Extended conceptual metaphor theory. [Zoltan Kovechesh. Advanced Theory of Conceptual Metaphor] Cambridge: Cambridge University Press, 2020. ISBN 978-1-108-49087-0, DOI: 10.1017 / 9781108859127, 196 p.....	154
INFORMATION FOR AUTHORS	159

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ МОВИ

УДК 811.161.2

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-9-23

СЕМАНТИЧНА ЄДНІСТЬ ПОВНОЗНАЧНИХ СЛОВОНАЗВ: КАТЕГОРІЙНИЙ СТАТУС ТА ЛІНГВАЛЬНІ ОЗНАКИ СКЛАДОВИХ¹

Інна Завальнюк

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: zavalniukinna@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3993-9555

Ніна Іваницька

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: pyasta4@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1002-9731

Статтю присвячено висвітленню семантичного та формально-граматичного підходів до витлумачення семантичної єдності як своєрідної категорійної визначеності поняття. Виділено деякі особливості стосовно номінації цієї категорії. З погляду міжрівневої категорії «автосемантизм / синсемантизм повнозначного слова» потрактовані мікрокатегорійні поняття «дієслівна семантична єдність» та «іменникова семантична єдність». Визначено умови й узагальнені види «закритості» в структурах дієслівних та іменникових семантичних єдностей. Охарактеризовано явище автосемантизації в семантичних єдностях. З'ясовано специфіку утворення та функціонування семантичних єдностей у художньому стилі сучасної української літературної мови. Значну увагу приділено аналізу ланцюгових рядів експлікаторів у іменникових семантичних єдностях й виокремленню цієї ознаки як параметра наукового стилю. На прикладі конкретного аналізу іменникової синсемантичної словоназви показано реалізацію семного потенціалу в семантичних єдностях та вияв семної варіативності в номінуванні понять. Здійснено спробу певного переосмислення традиційних підходів у поєднанні з інноватикою.

Ключові слова: семантична єдність, дієслівна семантична єдність, іменникова семантична єдність, «закритість» семантичної єдності, повнозначне слово, категорія «автосемантизм / синсемантизм», автосемантизація, сема, ланцюговий ряд експлікаторів.

¹ Для зручності викладу матеріалу пропонованого дослідження оперуємо назвою «семантична єдність», як і назвами «дієслівна семантична єдність» та «іменникова семантична єдність».

SEMANTIC UNITY OF NOTIONAL WORDS: CATEGORICAL STATUS AND LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF COMPONENTS

Inna Zavalniuk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozhskoho St., Vinnytsia, Ukraine
e-mail: zavalniukinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3993-9555

Nina Ivanytska

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozhskoho St., Vinnytsia, Ukraine
e-mail: pyasta4@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1002-9731

Introduction. *The article focuses on the categorial status and linguistic parameters of semantic units formed by notional words. The subject of the research is semantic unity of notional, categorial, semantic and grammatical features.*

Purpose. *The purpose of the article is to present the material that shows the results of an in-depth study of the interlevel category "autosemantism / synsemantism of the notionals" and reveal the possibilities of using previous authors' work in this field of theoretical linguistics.*

Methods. *The authors used general scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction), as well as special linguistic methods (valence-distributive, transformational, quantitative calculation methods). Well-known theoretical positions on the connection between language and speech, language and thinking and their stylistic and authorial features were taken into account.*

Results. *The article highlights the mechanism of nomination of concepts by combining and generalizing microconceptual realities in verb and noun semantic units of notional words of the Ukrainian language with regard to the laws and rules of linguistic syntagmatics.*

Originality. *The scientific essence of the conceptual and terminological unit "semantic unity of notionals" has been clarified and methinguistically interpreted.*

Conclusion. *The results of scientific research, based on a combination of formal and semantic features, as well as the author's originality in approaches to setting and solving problems, deepen the study of the Ukrainian word and have prospects for further research, including extrapolation for comparative study of Ukrainian and English.*

Key words: *semantic unity, verbal semantic unity, noun semantic unity, "closedness" of semantic unity, notional, category "autosemantics / synsemantics", autosemanticization, sema, chain of explicators.*

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві помітна тенденція до ґрунтовного дослідження всіх мовних одиниць для якомога глибшого проникнення в механізм їхнього творення в узємодії з понятійними реальностями як першоосновою їхнього номінування, а в подальшому – термінотворення. Ця тенденція виявляється передусім в утвердженні й деякому оновленні функціонального багатоаспектного підходу до аналізу мовних одиниць на всіх рівнях їхнього дослідження, теоретичного осмислення й інтерпретації. При всіх

глобальних і часткових переорієнтаціях у вивченні мовних одиниць постійними є три чинники: форма, семантика, комунікація, що так чи інакше традиційно й оновлено вкорінені в речення. У цьому зв'язку кожним першоелементом і першопричиною дискусійних проблемних питань завжди було й залишається слово як одиниця мови, що стосується всіх рівнів – лексичного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного й стилістичного, оскільки всі різнорівневі мовні одиниці сприймаються й осмислюються чи переосмислюються на тлі слова.

Надійний фундамент у тріаді «поняття – словоназва – термін» уже створили українські філологи (А. А. Булаховський, М. А. Жовтобрюх, О. С. Мельничук, В. М. Русанівський, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, А. П. Грищенко, Н. Л. Іваницька, А. П. Загнітко, І. Я. Завальнюк, І. І. Ковалик, Н. М. Костусяк, Л. М. Мацько, М. В. Мірченко, О. Г. Межов, М. Я. Плющ, І. І. Слинько, Н. М. Сологуб, М. І. Степаненко та ін.) для подальшого вивчення природи українського слова, виявлення його національної специфіки, розкриття категорійних особливостей структури та функціонування як у мовній системі українського слововжитку, так і в мовних системах у зіставленні. Усе це впливає на появу нових дефініцій, викликає дискусії, а отже, сприяє подальшому розвитку теорії мовознавства загалом.

Із середини ХХ ст. мовознавча наука суттєво сконцентрована на поглибленні традицій та виявленні нових одиниць вивчення, з'ясуванні їхніх сутнісних ознак, доведенні наукової спроможності на основі диференційних параметрів стосовно виокремлення та практичного використання їх у лінгводидактиці. Неабиякий унесок зроблено авторами статті (див. найновіші публікації, перелік яких уміщено в монографіях: 13; 16; 17). Окремі мікропроблемні питання обговорювалися на засіданнях кафедри української мови, кафедральних семінарах факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, на наукових міжнародних конференціях; висвітлювалися в публікаціях авторів та в захищених під їхнім керівництвом дисертаційних роботах (С. Ю. Ілінч, В. М. Каленич, Л. В. Коваль, Н. І. Кухар, Ю. Б. Лебідь, Л. В. Прокопчук, В. А. Тимкова, Т. В. Савчук, І. В. Холод).

Використані в статті поодинокі авторські назви понять не претендують на заміну ними традиційних лінгвістичних одиниць, а лише слугують для опису результатів поглибленого аналізу відповідних мовних реальностей у межах традиційних та почасти оновлених категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мета пропонованого дослідження й поставлені в ньому завдання, зрозуміла річ, вимагають надзвичайно великої кількості покликань на роботи науковців, що так чи інакше є дотичними до пропонованого дослідження. В україністиці порушений авторами підхід до вивчення повнозначного слова, частково конкретизований «семантичною єдністю», є порівняно новим, особливо в ракурсі тріади «поняття – словоназва – терміноназва». Тому в списку літератури ми обмежуємося переліком найновіших праць сучасних науковців, із яких читач може вибрати потрібне й скористатися іншими, не менш важливими джерелами (статтями, авторефератами, підручниками, посібниками та ін.).

Коротко подаємо аналіз лише кількох видань із заявленої проблеми.

Виокремлення семантичної єдності як можливої одиниці в аспекті поглибленого дослідження повнозначних словоназв денотатів базуємо насамперед на працях лінгвістів [13;

14; 16; 17; 18], об'єктивність висновків у яких підтверджує поєднання й використання різних методів і методичних прийомів аналізу, також і статистичних.

Істотну допомогу в дослідженні, результати якого висвітлено в статті, надають словники, які витлумачують словоназви з опертям на їхню понятійну основу [1; 7; 15; 19; 26; 27].

Реалізованій можливості поєднання семантичних і формальних начал в аналізі дієслівних та іменникових семантичних єдностей завдячуємо висновкам Й. Ф. Андерша про співвідношення інтенційної й валентної структур дієслова [2], а також глибокому аналізу Т. С. Масицької, поданому в монографії «Граматична структура дієслівної валентності» [20].

Багато цікавих, корисних для нашого дослідження думок знаходимо в працях М. П. Баган, Н. І. Бойко, Н. В. Гуйванюк, О. Г. Межова, М. В. Мірченка, у яких ідеться про категорійність різнорівневих мовних одиниць [3; 4; 11; 21; 22].

Хотілося б позитивно виділити довідкове видання «Сучасна українська мова», де автори (Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко) у визначеннях і коментарях оперують поняттями, супроводжуючи їх відповідними номінаціями [28]. У такий спосіб авторам удалося не лише представити складні для аналізу явища, пов'язані з мовою, свідомістю, психікою, мисленням, як такі, що не піддаються однозначним інтерпретаціям, але й довести, що в науці про українську мову є поняття, назви яких досі не стали загальновизнаними науковими дефініціями, хоч і володіють достатніми ознаками, здатними реалізувати такий їхній статус.

Мета пропонованої статті – подати матеріал, що засвідчує продовження вивчення мікропроблемних питань, пов'язаних із науковим обґрунтуванням міжрівневої категорії «автосемантизм / синсемантизм повнозначного слова», і засвідчити можливість використання попередніх авторських напрацювань у цій галузі теоретичної лінгвістики.

Відповідно до мети дослідження визначено такі основні **завдання**:

- з'ясувати наукову сутність понятійно-термінологічної одиниці «семантична єдність»;
- проаналізувати чинники, які зумовлюють можливість і специфіку виділення семантичної єдності та її варіантів;
- базуючись на законах і правилах мовної синтагматики, показати механізм номінування понять шляхом поєднання й узагальнення мікропонятійних реальностей, реалізованих семною природою словоназв денотатів у дієслівних та іменникових семантичних єдностях повнозначних слів української мови;
- з'ясувати специфіку семантичної єдності, зумовлену формальними та семантичними ознаками її складових;
- схарактеризувати явище «закритості» дієслівних та іменникових семантичних єдностей в аспекті категорії «автосемантизм / синсемантизм», ураховуючи явище автосемантизації;
- зробити висновки на підтвердження категорійності семантичної єдності повнозначних слів як можливої одиниці в поглибленні теорії автосемантизму / синсемантизму повнозначного слова.

Матеріал дослідження. Джерелом фактичного матеріалу слугувала картотека семантичних єдностей повнозначних словоназв, відібраних для аналізу з реченневих структур, як і конкретних речень, вибраних із різностильових текстів сучасної української літературної мови. Загальна кількість матеріалу картотеки становить 1700 одиниць.

Методи та прийоми дослідження. Специфіка об'єкта та поставлені в дослідженні завдання зумовили комплексне використання різних методів. Для встановлення чинників, що зумовлюють специфіку дієслівних та іменникових семантичних єдностей, залежну від формальних та семантичних ознак їхніх складових, використано валентно-дистрибутивний, описовий методи та методику кількісних підрахунків. Науковий аналіз здійснювався на основі врахування відомих теоретичних положень про зв'язок мови і мовлення, мови і мислення та про їхні стильові й авторські особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст поняття, номінованого двослівною назвою «семантична єдність», є досить-таки глибинним, сутність якого безпосередньо чи опосередковано стосується філософських основ пізнання, а в лінгвістиці – словотворення, морфології, синтаксису, стилістики. Навряд чи можна знайти пріоритет «чогось семантичного, граматичного чи стилістичного», оскільки глобальна сема теорії пізнання містить величезний за обсягом простір об'єктивних реалій, узагальнених цим поняттям.

Усе ж можна хоча б частково уявити собі, що металінгвістична номінація «семантична єдність» охоплює мікропоняття, назви яких об'єднуємо в структури на зразок: *будова атома, будувати лікарню, варити борщ, верх гори, вибачати кривдникові, вивчати мову, вид тварин, виїжджати з міста, виклик чергового, вимовляти звук, виняток з правила, виправляти помилки, виражати протест, висловлювати незадоволення, вищий від брата, виявляти нерішучість, відвідування хворого, відбуватися в школі, джерело знань, ділянка землі, допомога воїнам грішми, зважитися на (якийсь) вчинок, карати порушника дисципліни, море думок, освітлювати приміщення, поводження з документами, повторення вивченого, приходити на заняття, скаржитися на когось, спілка письменників, територія України, тиск крові, улаштовувати виставку картин, умовляти сусіда допомогти комусь, цікавитися літературою, цінувати досвід когось, шар ґрунту, якість знань студентів і под.*

До складу високочастотних слів наукового стилю вчені відносять також словоназву «єдність» (абс. частота – 33 [5, с. 86], яка у викладі змісту нашого дослідження виступає як складова назви «семантична єдність». Переконані ми в тому, що навряд чи доцільно шукати пріоритетність у творенні й використанні цієї терміноназви ознак семантики й формальної граматики, оскільки обидві ознаки взаємопов'язані й доповнюють одна одну.

У нашому дослідженні головною й постійною методологічною засадою слугує синсемантизм повнозначного слова: синсемантичні словоназви денотатів із властиво їм ознакою – неможливістю власним фонемним складом відтворювати закладений у них зміст [17; 18]. Витримуючи першочерговий формально-граматичний принцип (синтагматики, сполучуваності), долучаємо до аналізу й такі синтагматичні поєднання, у яких простежується переносність семантики в авторській інтерпретації тих чи тих понятійних реальностей, номінованих семантичною єдністю та її складовими.

У процесі аналізу неабияку увагу приділяємо виявленню сем у синсемантичних словоназвах, зокрема дієслівних та іменникових. Конкретна семантика (наявність відповідних сем) у синсемантичній словоназві зумовлює «долучення» до другої складової семантичної єдності ще однієї словоназви, тобто семантично зумовленого (прогнозованого) розширення семантичної єдності, напр.: **розбіжності** між природознавством і технікою (8, с. 538); **вибір** між життям і смертю (3 газ.); **відмінність** теорії й практики (9, с. 14); **поєднувати** здібності й можливості (9, с. 29); **комбінувати** працю й відпочинок (9, с. 264); **порівнювати** одне з іншим (8, с. 502); **відрізняти** правду від фейків (3 газ.).

Торкаючись цього питання, потрібно чітко відмежовувати семи словоназв, які підпорядковуються і зумовлюють таке прогнозування, а отже, й відповідне структурування, від сем у синсемантичних словоназвах, у яких «долучення» словоназв відсутнє, напр.: *Гаврилко **накупив** медівників, цигарок і сірників* (5, с. 19). Реалізацію зазначеної семи забезпечує форма множини бодай однієї словоформи (*накупив медівників*).

Семантичні єдності, їхній поділ і опис можна аналізувати на підставі різних критеріїв. Ми виділяємо два найголовніші, на нашу думку, виміри, які охоплюють переважну більшість семантичних єдностей і які дозволяють досліджувати ці одиниці в семантичному й формальному аспектах.

Першим виміром вважаємо морфологічну природу синсемантичних словоназв у ролі першої складової семантичної єдності. За цим критерієм категорія «семантична єдність» постає як сукупність її категорійних значень, увиразнена частиномовними варіантами синсемантичних словоназв: а) дієслівні семантичні єдності (*навчати студентів*); б) іменникові семантичні єдності (*допомога воїнам*); в) прикметникові семантичні єдності (*розумніший від сусіда*); г) прислівникові семантичні єдності (*страшніше, ніж на фронті*).

Другим критерієм може слугувати ознака, яка охоплює обидві складові семантичної єдності й відтворює природу повнозначної словоназви з позицій різнорівневої категорії «автосемантизм / синсемантизм» – це завершеність / поширеність семантичної єдності. За цим критерієм семантичні єдності поділяємо на: а) семантичні єдності закритого типу (закритої структури) (*працювати будівельником, апробація ліків*); б) семантичні єдності розширеної структури (*очолювати справу розслідування злочину, процес підготовки дисертації до захисту*).

У ракурсі нашого підходу до виокремлення семантичної єдності й методики її аналізу виділена одиниця як своєрідна конструкція і слово (повнозначна словоназва денотата) постають як максимальна й мінімальна одиниці мовної системи. Перша (семантична єдність) є знаком умовних конструкцій, виділених із речень і узагальнених за відповідними параметрами, друга (повнозначна словоназва денотата) орієнтована на позначення дій, станів, предметів, явищ чи ознак у межах першої.

Для висновків стосовно завдань, пов'язаних із синтагматикою повнозначних словоназв, її відтворенням та врахуванням у номінуванні понять, обмежимося аналізом іменникової словоназви «*боротьба*» в різноваріантних семантичних єдностях.

Синтагматика іменникової словоназви «боротьба» з її ядерною семою «діяльність двох начал» виявляє додаткові семи в номінування принаймні чотирьох понятійних варіантів: *боротьба команд, боротьба проти несправедливості, боротьба за перемогу, боротьба з корупцією*. При цьому не зайвим буде вказати й на надзвичайно широкий обсяг уживань цієї словоназви, а отже, й на вияви дієслівного синсемантизму (*виграти боротьбу, перемагати в боротьбі, стежити за боротьбою, готуватися до боротьби, вступати в боротьбу, закликати до боротьби, надихати на боротьбу* та ін.). Додають до описаного також приклади розширення семантичного обсягу аналізованої словоназви прикметниками: *напружена, запекла, справедлива, нищівна, вперта, гостра* та багато ін. В усіх цих і подібних уживаннях словоназва «боротьба» реалізує свій семний потенціал у конкретних семантичних єдностях, виявляючи при цьому семну варіативність у номінуванні понять.

Результати дослідження подаємо в такій послідовності: 1) дієслівні семантичні єдності та їхні складові; 2) іменникові семантичні єдності та їхні складові.

1. *Дієслівні семантичні єдності* – це конструкції, утворені синсемантичними дієсловоназвами й прогнозованими їхньою валентністю залежними словоназвами, які сукупно номінують відповідні поняття: *прочитати книгу, ознайомитись із планом будівництва*.

Природа дієслівних семантичних єдностей закладена в самих номінаціях процесуальних денотатів, відтворених лексичним значенням відповідних слів. Частина дієслівних семантичних єдностей за структурою співвідносна з підрядним словосполученням із синсемантичним словом у ролі опорного та однієї повнозначної словоформи (безприйменникової чи з прийменником), підпорядкованої синсемантичній дієсловоназві за допомогою сильного підрядного зв'язку: *відремонтувати дорогу, опікуватися хворими, перебувати в лікарні*. Є дієслівні семантичні єдності іншого типу, зокрема такі, які утворені синсемантичною дієсловоназвою в ролі опорної частини, що підпорядковує дві залежні частини за допомогою сильних підрядних зв'язків: *дати пораду другові, налагодити зв'язки з підприємством*. Такі й подібні структури, зумовлені дієслівним синсемантизмом, дослідники кваліфікують по-різному, залежно від концептуального напрямку дослідження, уваги до граматичної (синтаксичної), як і семантичної своєрідності [2; 6; 8; 12; 16; 17; 20; 21].

Зважаючи на достатню увагу, приділену вченими першій складовій дієслівної семантичної єдності, робимо акценти на питанні «закритості» семантичних єдностей цього типу. Зрозуміла річ, із «закритістю» семантики асоціюється ознака наявності семантичної завершеності в межах однослівної номінації понятійної реальності, тобто в конкретній автосемантичній дієсловоназві на зразок *кукурікати* (про півня) чи *кумкати* (про жабу). У дієслівній семантичній єдності закритої структури виступають дві складові, кожна з яких формально (за законами синтагматики) й семантично (за законами семної корельованості) бере участь в утворенні семантичної єдності закритої структури.

Найбільш рельєфно й без ознак синкретизму закритість дієслівної семантичної єдності демонструють структури з прислівниковою формою вираження другої складової семантичної єдності, напр.: *Григорій розсердився і пішов додому* (2, с. 132); *При неповній кореляції префікс та прийменник збігаються семантично* (10, с. 97); *Виглядала вона бездоганно* (3, с. 28); *Остан ішов навпростець* (4, с. 37); *Сонце стоїть низько, так у три чоловіка до землі* (5, с. 96); *Кинувши розкриті книги, ми швидко спустилися вниз* (1, с. 224).

У деяких семантичних єдностях цього типу виразно простежується кореляція ядерних сем синсемантичних дієслівних та прислівникових словоназв на зразок: *підніматися вгору, спускатися вниз, повертати вправо і под.*

За кількісними показниками закритість структури дієслівних семантичних єдностей усе ж припадає на безприйменникові та прийменниково-іменникові автосемантичні словоназви: *Рвуть долівку хижі каблучки* (13, с. 325); *Дата появи на світ будь-якої мови не окреслюється днем, роком, десятиліттям чи навіть століттям* (10, с. 11); *Сонце сховалось за хмари* (5, с. 11); *Вона взагалі не дивилась на Дарку – дивилась у вікно* (3, с. 347); *Завдяки «турботі» людське буття набуває часового виміру: людина турбується про сучасне, проектує майбутнє...* (8, с. 195); *Термінологічна система сучасної дидактики перебуває в динаміці* (7, с. 9); *Відбилися зорі у воді, летять до хмар тумани* (12, с. 267); *3 турботою радість обнялась* (12, с. 265); *Народе мій, до тебе я ще верну і в смерті обернуся у життя* (13, с. 402).

Чималу групу дієслівних семантичних єдностей закритої структури утворюють одиниці, у яких друга частина виражена автосемантичним прикметником, переважно в

орудному відмінку, напр.: *прикинутися відвертим, добрим, веселим, лінивим, наївним*. Відчутною в таких комбінаціях є деяка еліпсація іменникових словоназв, якщо врахувати узгоджуваність у морфологічних формах, наприклад, роду або числа: *прикинутися веселою, прикинутися веселими*.

З ідеєю «закритості» семантичних єдностей дієслівної будови пов'язане дослідження про автосемантизацію в системі повнозначних словоназв денотатів, теоретичним підґрунтям яких стали наукові праці багатьох українських, як і зарубіжних учених (Д. Х. Баранник, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, М. В. Мірченко, О. І. Леута, М. І. Степаненко та ін.).

Беззаперечними є значні напрацювання науковців у вивченні явища автосемантизації синсемантичних дієсловоназв процесуальних денотатів. Повністю погоджуючись із закономірною наявністю в мові явищ автосемантизації, як і синкретизму у сфері вербативів, ми схильні думати, що основні ознаки, властиві автосемантизованим дієсловоназвам, можуть бути використані для дослідження й кваліфікації цього явища у сфері словоназв другої частини семантичних єдностей дієслівної структури. Узяти хоча б випадок, коли роль другої (залежної від синсемантичної дієсловоназви) частини семантичної єдності виконує лексема «спогади» в такому реченні: *Не знаю, справді так воно було, чи то мені приснилось, чи, може, сні переплелися із спогадами і спогадами про спогади – вже не пригадую* (2, с. 119). Виділяємо в реченні дві семантичні єдності, відмінні за частиномовним вираженням перших складових: дієслівного типу – *переплелися із спогадами* та іменникового типу – *спогадами про спогади*. Покликаючись на лексикографічне джерело [25], констатуємо, що іменниковій номінації предметного денотата «спогад» – мн. «спогади – те, що збереглося в пам'яті; відтворення того, що раніше нею фіксувалося» [25, с. 397], властивий синсемантизм. Уже навіть у тлумаченні значення цієї словоназви відчутними є дещо «приховані» вказівки на «те» з подальшим розгортанням змістової сутності займенника. А далі подано її реальну синтагматику: *спогади бабусі, батька, матері, учасника чого-н.; спогади минулого, дитинства, юності, молодості; спогади про минулі, які-н. події* і под. [9, с. 397].

Отже, можна констатувати належність іменникової словоназви «спогади» до синсемантичних іменників української мови. Повертаючись до аналізу цього слова в реченні й у виділених семантичних єдностях, спостерігаємо наявні у ньому ознаки автосемантизму, тобто явище автосемантизації, а отже, можливість кваліфікації відповідних структур як семантичних єдностей закритої структури.

У художніх текстах такі й подібні автосемантичні словоформи часто супроводжують прикметникові та займенникові словоназви в препозиції до перших, не впливаючи на закритість відповідної семантичної єдності: *Творчість поетеси давно уже **вийшла з українських берегів*** (1, с. 63); *З низин летіли в село бусели й **поблискували білими крилами*** (5, с. 99); *Однак причинний Шельменко й далі **загадував свої забаванки*** (14, с. 61); *...вони навіть **засміялися своїм зимним погордливым сміхом*** (3, с. 183). Склад номінацій другої частини дієслівних семантичних єдностей закритої структури нерідко поповнюють неоднослівні термінологічні одиниці, зокрема в науковому стилі сучасної української літературної мови, напр.: *У **семантико-синтаксичній структурі простого речення облігаторну синтаксему реалізує певний формальний репрезентант*** (4, с. 191); *Студенти **розібралися в інформаційних технологіях*** (9, с. 252).

Другу частину семантичних єдностей закритої структури, виражену безприйменниковою формою іменникової словоназви (найчастіше в західному відмінку),

утворюють назви конкретних предметних реальностей, прогнозовані синсемантичними дієсловоназвами зі значенням фізичної дії, напр.: *розв'язати вузол, бант, стрічку, мотузку, краватку, мішок; пошити костюм, сукню, штани, шапку, черевики; поцілувати батька, матір, сестру, наречену* та ін.

Натомість у випадках наявності синсемантичних дієсловоназв зі значенням розумової діяльності чи стану в таких семантичних єдностях закритої структури переважають автосемантичні іменникові назви абстрактних номінацій, напр.: *виявляти рішучість, винахідливість; характеризувати подію, ситуацію; шанувати правдивість, героїзм, принциповість, чесність; витримувати спеку, холод, біль* та ін.

На особливу увагу й відповідні інтерпретації заслуговують фразеологічні структури, які лише за формальними ознаками нагадують аналізовані дієслівні семантичні єдності закритої структури, напр.: *вбити клин, зав'язати світ, здійсмати галас, ковтати слова і под.*

2. Другу за обсягом групу семантичних єдностей утворюють *іменникові семантичні єдності*, визначення яких можна дати за аналогією до визначення попередньої групи. Отже, іменникові семантичні єдності – це конструкції, утворені синсемантичними іменниковими словоназвами й прогнозованими ними залежними одиницями, що разом номінують відповідні поняття: *втручання в природу, вирішення проблеми*.

На відміну від попередніх, основну роль в утворенні іменникових семантичних єдностей відіграє предметний денотат, що його відтворюють і номінують лексичні значення відповідних синсемантичних іменникових словоназв предметних денотатів.

Варто наголосити й на тому, що, на відміну від попередніх, сама природа іменникового синсемантизму є мало вивченою й потребує спеціальних досліджень. Ми виділяємо лише кілька мікропроблемних питань, пов'язаних із іменниковою семантичною єдністю, які, на нашу думку, заслуговують на увагу.

Із-поміж багатьох не розв'язаних питань подаємо в статті результати нашого аналізу, які стосуються переважно другої складової іменникової семантичної єдності, зокрема формального вираження експлікаторів синсемантизму, їхнього складу та закритості семантичної єдності.

За морфологічним вираженням другої складової іменникових семантичних єдностей кількісно виокремлюються одиниці з іменниковими словоформами в родовому відмінку: *Здалеку йшла на село хмара куряви* (5, с. 100); *Той крик серця болісною луною розлігся в Якимовому серці* (5, с. 15); *Вона збрала свою енергію, всю силу волі, всю міць тіла* (5, с. 64); *Вища фаза розвитку виховання пов'язана з виникненням сім'ї* (6, с. 20); *Найстарішою є теорія слухняності, покори* (6, с. 22). Інші морфологічні форми в таких семантичних єдностях уживаються рідше: *Думка про волю, про своє добро та про життя* власне блискавкою мигнула в голові кожного (5, с. 31); *Всю вогняну правду про цю добу* буде сказано пізніше, і скаже її Шевченко (1, с. 21).

Особливої уваги заслуговує питання складу другої частини іменникової семантичної єдності, яка може бути мінімально спрощеною: *опрацювання теорії, зразки заяв* або ж розширеною залежно від лексико-граматичних особливостей першої словоназви в ролі експлікатора іменникової словоназви в позиції першої частини іменникової семантичної єдності: *різноплановість підходів до з'ясування категорії заперечення*. У викладі матеріалу, що стосується таких іменникових семантичних єдностей, ми оперуємо номінацією «ланцюговий ряд», коли маємо більше однієї синсемантичної словоназви в другій частині семантичної єдності, у якому кожна наступна словоназва залежить від попередньої:

осучаснення підходів визначення семи; опис способів тлумачення категорії відмінка іменника.

Як і в дієслівних семантичних єдностях, у єдностях іменникової структури спостерігаємо явище двоваріантного розширення її основних складових, які за законами синтагматики є необов'язковими. Двоваріантність розширення полягає в дихотомії терміноназв та звичайних мовних одиниць, найчастіше прикметників, які, семантично узгоджуючись із іменниковими словоназвами, розширюють їхній номінативний зміст.

Місце і роль терміноназв у ланцюгових рядах цих семантичних єдностей визначає перша синсемантична іменникова словоназва ланцюгового ряду, а роль у її розширенні – сам статус назви як терміна: *система репрезентантів суб'єктної синтаксеми* (4, с. 83); *систематизація виявів двобічного предикативного зв'язку* (4, с. 147) і под. Крім терміноназв, розширюють синсемантичні іменникові словоназви в ланцюгових рядах іменникових семантичних єдностей найчастіше прикметники, статус яких щодо участі в терміні буває не завжди визначеним: *характеристика сутності особистісно орієнтованого навчання* (9, с. 135); *дослідження сформованості мотиваційного компоненту студентів* (9, с. 227); *аналіз результатів сформованості комунікаційного компоненту професійної ідентичності майбутніх учителів* (9, с. 247).

Особливими ознаками, що їх можна вважати стилістичними, як і стильовими параметрами художнього мовлення, володіють такі й подібні структури в умовах різних видів переносності значень, напр.: *Патріот, людина високої вірності обов'язкові, Котляревський замолоду не раз опинявся у вирі пристрастей своєї доби* (1, с. 20).

Хоч, як засвідчують приклади, переносність кількісно увиразнює не стільки ланцюгові ряди таких семантичних єдностей, скільки іменникові семантичні єдності з одним експлікатором синсемантичної іменникової словоназви, напр.: *Дикі, невгамовні сили життя встають, і пруться, і розпирають груди, зростають у лютість ...* (5, с. 88); *Що не кажить, а він живий, той вітер. Він летить, іздалеку, понад тихими селами і забирає по дорозі, всичує все в себе: і тишу села, і клекіт листа, шемрання темного лісу, і дзвін стиглого колосся* (5, с. 89).

Проаналізовані зразки іменникових семантичних єдностей із наявними в них ланцюговими рядами експлікаторів синсемантизму засвідчують неабияку специфіку таких структур, залежну від кількості, морфологічної природи, стилю уживаних синсемантичних словоназв, також і в ланцюгових рядах відповідних іменникових семантичних єдностей. Крім усього іншого, орієнтація на ланцюгові ряди експлікаторів синсемантизму відкриває широкі можливості для виявлення різноваріантних іменникових семантичних єдностей, залежних від якісно-кількісних ознак їхнього виявлення в структурі семантичної єдності.

У полі зору нашого дослідження іменникових семантичних єдностей перебувало також питання «закритості» структури цих семантичних єдностей. Тому беремо до уваги останню іменникову словоназву з властивими їй ознаками автосемантизму як у ролі першого експлікатора іменникової словоназви, так і в завершальній позиції словоназв ланцюгового ряду в іменникових семантичних єдностях: *Діяльність учителя безпосередньо або опосередковано спрямована на організацію діяльності учня* (7, с. 208); *Профорієнтаційна робота проводиться з метою здійснення студентами професійної оптації – усвідомлення правильності вибору майбутньої фахової діяльності* (9, с. 28).

У позиції першої складової іменникової семантичної єдності закритої структури вживаються іменникові словоназви із семою, здатною виражати певні кількісні виміри

«чогось», номінованого автосемантичною іменниковою словоназвою, яка «закриває» семантичну єдність: *(Харитя)... змила в мисчині жменьку пиона, вкинула щіпку солі та зо дві чи зо три картоплини, налила в горщик води і приставила його вогню* (5, с. 3); *Він ніби змив усі решитки смутку і скорботи з людей* (2, с. 148); *Від людського життя і навіть від життя цілих поколінь людей залишається на землі тільки прекрасне* (2, с. 148).

Проаналізовані приклади ланцюгових рядів у зібраному матеріалі (120 зразків) із різностильових джерел сучасної української літературної мови засвідчили, що за однорідністю структури й кількісними показниками ця ознака може слугувати одним із параметрів наукового стилю сучасної української літературної мови.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Узагальнюючи результати нашого дослідження, фрагменти якого коротко викладені в статті, можна зробити такі висновки:

- заявлений підхід до аналізу й сам процес аналізу мовних явищ («від поняття – через словоназву – до узагальненої номінації й терміна») може слугувати підґрунтям до розв’язання широкого спектру лінгвістичних проблем, що акумулюють лексичні й граматичні особливості повнозначних словоназв денотатів у сукупності й динаміці складових їхньої лінгвістичної природи;

- здійснений аналіз семантичних єдностей загалом, як і концентрований на дієслівних та іменникових семантичних єдностях, матиме застосування в наукових працях із категорійної природи мовних одиниць на ширшому фактичному матеріалі із застосуванням різних методів і прийомів лінгвістичних досліджень;

- деякі положення, висвітлені в статті, знайдуть застосування в написанні курсових та дипломних робіт, у розробці нових спецкурсів і поглибленому вивченні української та іноземних мов у школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко та ін. Київ : ТОВ «КММ», 2013. 416 с.
2. Андерш Й. Ф. Про співвідношення інтенційної і валентної структур дієслова: на матеріалі української мови. *Українське мовознавство*. 1980. Вип. 8. С. 62–65.
3. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичний та етнолінгвістичний вияви : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 376 с.
4. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 552 с.
5. Бук С. 3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 192 с.
6. Булаховський Л. А. Керування. *Вибрані праці в 5 т.* Київ : Наукова думка, 1977. Т. 2. С. 553–568.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов.ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
8. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія. Київ : Наукова думка, 1992. 222 с.
9. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 260 с.
10. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Київ : КММ, 2019. 208 с.
11. Гуйванюк Н. В. Слово – речення – текст. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 209. 664 с.
12. Дудик П. С. Словосполучення в українській літературній мові. Київ : Вища школа, 1998.

13. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти : монографія. Вінниця : Нова книга, 2009. 400 с.
14. Завальнюк І., Іваницька Н. Сема та її варіанти в ієрархії номінацій синонімічних рядів українських словоназв денотатів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2021. Вип. 32. С. 93–109.
15. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк : ДонДУ, 2012. Т. 1 401 с.; Т. 2. 349 с.; Т. 3. 349 с.; Т. 4. 387 с.
16. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика. Вінниця : СПД Главацька, 2011. 636 с.
17. Іваницька Н. Повнозначне слово української мови в сучасних категорійних вимірах : монографія. Вінниця : Нілан ЛТД, 2017. 217 с.
18. Іваницька Н. Синтагматика українського дієслова і синтаксичний аналітизм : монографія. Вінниця : ВДПУ, 2012. 180 с.
19. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2007. 848 с.
20. Масицька Т. С. Граматична структура дієслівної валентності : монографія. Луцьк : Ред-вид. відділ Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 208 с.
21. Межов О. І. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія. Луцьк : Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
22. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа», 2004. 393 с.
23. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) : монографія. Донецьк : Вид-во ДНУ, 2009. 432 с.
24. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ : Наукова думка, 1988. 240 с.
25. Сахно І. П., Сахно М. М. Словник сполучуваності слів української мови (найуживаніша лексика). Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 199. 544 с.
26. Українська мова: енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
27. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. І. Тодор. Київ : Либідь, 2006. 221 с.
28. Шевченко Л.Ю. та ін. Сучасна українська мова. Довідник. Київ : Либідь, 1993. 336 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Гончар О. Письменницькі роздуми. Літературно-критичні статті. Київ : Дніпро, 1980. 314 с.
2. Довженко О. Зачарована Десна. Харків : Фоліо, 2007. 287 с.
3. Забужко О. Тут могла б бути ваша реклама: збірка. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. 320 с.
4. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 453 с.
5. Коцюбинський М. Дорогою ціною: оповідання. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2012. 120 с.
6. Малафіїк І. Дидактика новітньої школи: навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2015. 63 с.
7. Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців: монографія. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 356 с.
8. Причепій Є., Черній А., Чекаль А. Філософія: підручник. Київ : Академвидав, 207. 592 с.

9. Романишина О. Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів: теорія і практика: монографія. Тернопіль : Астон, 2015. 360 с.
10. Степаненко М. Історія, граматики, поетика українського слова. Полтава : АСМІ, 2008. 344 с.
11. Українська мова. Енциклопедія. Київ : Укр. Енциклопедія, 2000. 752 с.
12. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. Книга перша. Київ : Вид-во «Рось», 1994. 702 с.
13. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. Книга третя. Київ : Вид-во «Рось», 1994. 686 с.
14. Шкляр В. Залишенець. Чорний ворон. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2021. 383 с.

REFERENCES

1. Aktyvni resursy suchasnoi ukrainskoi nominatsii: ideohrafichniy slovnyk novoi leksyky / Ye. A. Karpilovska, L. P. Kysliuk, N. F. Klymenko ta in. Kyiv : TOV «KMM», 2013. 416 s.
2. Andersh Y. F. Pro spivvidnoshennia intentsiinoi i valentnoi struktur diieslova: na materialy ukrainskoi movy. *Ukrainske movoznavstvo*. 1980. Vyp. 8. S. 62–65.
3. Bahan M. P. Katehoriia zaperechennia v ukrainskii movi: funktsionalno-semantychnyi ta etnolinhvistychnyi vyjavy : monohrafiia. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2012. 376 s.
4. Boiko N. I. Ukrainska ekspresyivna leksyka: semantychnyi, leksykohrafichniy i funktsionalnyi aspekty: monohrafiia. Nizhyn : TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf», 2005. 552 s.
5. Buk S. 3000 naichastotnishykh sliv naukovoho stylu suchasnoi ukrainskoi movy. Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2006. 192 s.
6. Bulakhovskiy L. A. Keruvannia. *Vybrani pratsi v 5 t.* Kyiv : Naukova dumka, 1977. T. 2. S. 553–568.
7. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i holov.red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin : VTF «Perun», 2004. 1440 s.
8. Vykhovanets I. R. Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy: monohrafiia. Kyiv : Naukova dumka, 1992. 222 s.
9. Hanych D. I., Oliinyk I. S. Slovnyk linhvistychnykh terminiv. Kyiv : Vyshcha shkola, 1985. 260 s.
10. Horodenska K. Ukrainske slovo u vymirakh sohodennia. Kyiv : KMM, 2019. 208 s.
11. Huivaniuk N. V. Slovo – rechennia – tekst. Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t, 209. 664 s.
12. Dudyk P. S. Slovospoluchennia v ukrainskii literaturnii movi. Kyiv : Vyshcha shkola, 1998. 132 s.
13. Zavalniuk I. Ya. Syntaksychni odyntsi v movi ukrainskoi presy pochatku XXI stolittia: funktsionalnyi i prahmalinhvistychnyi aspekty : monohrafiia. Vinnytsia : Nova knyha, 2009. 400 s.
14. Zavalniuk I., Ivanytska N. Sema ta yii varianty v iierarkhii nominatsii synonimichnykh riadiv ukrainskykh slovonazv denotativ. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia : TOV firma «Planer», 2021. Vyp. 32. S. 93–109.
15. Zahnitko A. P. Slovnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i termini: u 4 t. Donetsk : DonDU, 2012. T. 1 401 s.; T.2. 349 s.; T. 3. 349 s.; T. 4. 387 s.
16. Ivanytska N. B. Diieslivni systemy ukrainskoi ta anhliiskoi mov: paradyhmatyka i syntahmatyka. Vinnytsia : SPD Hlavatska, 2011. 636 s.
17. Ivanytska N. Povnoznachne slovo ukrainskoi movy v suchasnykh katehoriinykh vymirakh : monohrafiia. Vinnytsia : Nilan LTD, 2017. 217 s.
18. Ivanytska N. Syntahmatyka ukrainskoho diieslova i syntaksychnyi analyzm : monohrafiia. Vinnytsia : VDPU, 2012. 180 s.
19. Kunch Z. I. Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy. Ternopil : Navchalna knyha Bohdan, 2007. 848 s.

20. Masytska T. S. Hramatychna struktura diieslivnoi valentnosti : monohrafiia. Lutsk: Red-vyd. viddil Volynskoho derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, 1998. 208 s.
21. Mezhev O. I. Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odynts: monohrafiia. Lutsk : Volyn. derzh. un-t im. Lesi Ukrainky, 2012. 464 s.
22. Mirchenko M. V. Struktura syntaksychnykh katehori : monohrafiia. Lutsk : RVV «Vezha», 2004. 393 s.
23. Popova I. S. Fundamentalni katehori metamovy ukrainskoho syntaksysu (odyntsia, zviazok, model) : monohrafiia. Donetsk : Vyd-vo DNU, 2009. 432 s.
24. Rusanivskiy V. M. Struktura leksychnoi i hramatychnoi semantyky. Kyiv : Naukova dumka, 1988. 240 s.
25. Sakhno I. P., Sakhno M. M. Slovnyk spoluchuvanosti sliv ukrainskoi movy (naiuzhyvanisha leksyky). Dnipropetrovsk : Vyd-vo Dnipropetr. un-tu, 199. 544 s.
26. Ukrainska mova: entsyklopediia. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 2000. 752 s.
27. Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv / S. Ya. Yermolenko, S. P. Bybyk, O. I. Todor. Kyiv : Lybid, 2006. 221 s.
28. Shevchenko L. Yu. ta in. Suchasna ukrainska mova. Dovidnyk. Kyiv : Lybid, 1993. 336 s.

DZERELA ILUSTRATYVNOHO MATERIALU

1. Honchar O. Pysmennytski rozdumy. Literaturno-krytychni statii. Kyiv : Dnipro, 1980. 314 s.
2. Dovzhenko O. Zacharovana Desna. Kharkiv : Folio, 2007. 287 s.
3. Zabuzhko O. Tut mohla b buty vasha reklama: zbirka. Kharkiv : Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia», 2014. 320 s.
4. Kostusiak N. M. Struktura mizhrivnevykh katehori suchasnoi ukrainskoi movy : monohrafiia. Lutsk : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2012. 453 s.
5. Kotsiubynskiy M. Dorohoiu tsinoiu: opovidannia. Vinnytsia : DP «Derzhavna kartohrafichna fabryka», 2012. 120 s.
6. Malafii I. Dydaktyka novitnoi shkoly: navchalnyi posibnyk. Kyiv : Vydavnychiy dim «Slovo», 2015. 63 s.
7. Omelchuk S. Suchasna ukrainska linhvodydaktyka: normy v terminolohii i movna praktyka fakhivtsiv: monohrafiia. Kyiv : Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2019. 356 s.
8. Prychepii Ye., Chernii A., Chekal A. Filosofiia: pidruchnyk. Kyiv : Akademvydav, 207. 592 s.
9. Romanyshyna O. Teoretychni i metodychni osnovy formuvannia profesiinoi identychnosti maibutnikh uchyteliv: teoriia i praktyka: monohrafiia. Ternopil : Aston, 2015. 360 s.
10. Stepanenko M. Istoriia, hramatyka, poetyka ukrainskoho slova. Poltava : ASMI, 2008. 344 s.
11. Ukrainska mova. Entsyklopediia. Kyiv : Ukr. Entsyklopediia, 2000. 752 s.
12. Ukrainske slovo. Khrestomatiia ukrainskoi literatury ta literaturnoi krytyky KhKh st. Knyha persha. Kyiv : Vyd-vo «Ros», 1994. 702 s.
13. Ukrainske slovo. Khrestomatiia ukrainskoi literatury ta literaturnoi krytyky KhKh st. Knyha tretia. Kyiv : Vyd-vo «Ros», 1994. 686 s.
14. Shklier V. Zalyshenets. Chornyi voron. Kharkiv : Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia», 2021. 383 s.

Завальнюк Інна Яківна, доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Zavalniuk Inna, Doctor of Philology, Professor, Dean of the Philology and Journalism, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University (Ukraine).

Іваницька Ніна Лаврентіївна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Ivanytska Nina, Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 11.04.2022

Статтю прийнято до друку: 18.04.2022

УДК 811.161.2'36'06:929

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-23-34

ЗБЕРІГАТИ, ВИВЧАТИ Й УТВЕРДЖУВАТИ УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО...

***(до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського)***

Ніна Кухар

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: gulevich.nina68@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9293-6804

Людмила Прокопчук

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: liudapro578@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8735-3049

У статті проаналізовано основні здобутки колективу кафедри української мови, окреслено внесок подільських науковців в опрацювання теорії лінгвістики та лінгводидактики, підготовку фахівців освітньої галузі, а також схарактеризовано напрями співпраці викладачів кафедри з вітчизняними і європейськими університетами, громадську роботу щодо реалізації мовної політики Української держави.

Стаття продовжує низку публікацій авторів, присвячених оприявненню інтелектуальних інвестицій мовознавців Поділля в розбудову рідної alma mater – Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Ключові слова: *Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, кафедра української мови, мовознавчі дослідження, лінгводидактика, підготовка вчителів української мови і літератури, академічна співпраця.*

PRESERVE, STUDY AND ASSERT THE UKRAINIAN WORD...
*(to the 110th anniversary of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State
Pedagogical University)*

Nina Kukhar

Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University of Vinnytsia
Ostrozko St., 32, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: gulevich.nina68@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9293-6804

Liudmyla Prokopchuk

Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University of Vinnytsia
Ostrozko St., 32, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: liudapro578@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8735-3049

Introduction. *The Department of the Ukrainian Language of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University was founded in 1932. Today the department is a powerful center of Ukrainian language studies, an authoritative center of training philological staff not only for Vinnytsia region, but also for the whole Ukraine.*

Purpose. *To analyze the achievements of the staff of the Department of the Ukrainian Language of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University, to describe the contribution of Podillia scientists to the development of linguistic theory and linguodidactics, as well as to identify the main directions of international activities of the department tutors and cooperation with the academic communities of Ukraine and abroad.*

Methods. *The article employs predominantly descriptive-interpretative and analytical methods.*

Results. *The establishment of the Department of the Ukrainian language as the center of Ukrainian studies in Podillia occurred through joint efforts of the Doctor of Philology, Professor Petro Semenovych Dudyk, his colleagues and followers.*

From 1995 to 2005 the Department was headed by Doctor of Philology, Professor Nina Lavrentiivna Ivanytska. The valuable research of the department's staff and the support of leading scholars from the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine enabled the department to found the scientific school for the study of categorial grammar at Vinnytsia M. Kotsiubynsky State Pedagogical University in 2002, which furthers its activity in the Grammar Center for Categorial Grammar Problems. The department was also headed in different periods by Associate Professor Pavlushenko O. A., Doctor of Philology, Professor Pavlykivska N. M., Doctor of Philology, Professor Kowal L. M. Today, the head of the department is Associate Professor Rodiuk N. Yu.

Among the scientific achievements of the linguists of Podillia are monographs, manuals and training (educational and methodological) aids for pedagogical higher and secondary education institutions, articles in professional journals, and authors' curricula. Although the scholars worked in different directions, their specific research made a contribution in the development of our

university, and consequently the Department of the Ukrainian language, in the creation of their unique educational and scientific profile.

The Department has been cooperating with the leading scientific and educational centers of Ukraine for a long time. In accordance with the agreements on cooperation it organized scientific trainings of the Department staff, participated in scientific events, joint research, exchange of training and methodological materials, review of scientific and methodological publications, internships, publishing articles in scientific collections of educational institutions, work in committees for admission to the examinations of the minimum PhD, etc.

The department is engaged in productive cooperation with foreign scholars. In the context of the Agreement on Cooperation between Vinnytsia M. Kotsiubynsky SPU and the Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences (Warsaw) work on the implementation of a joint research project for the translation, scientific analysis and republishing of the 19th century dialect dictionary of Podillia "Słowniczek Prowincjałizmów Podolskich", created by the Polish dialectologist A. Kremer with Associate Professor of Philology Horofianiuk I. V. as a project leader.

Today, the staff of the Department of the Ukrainian language has a strong scientific potential, takes its rightful place in modern linguistics, prepares highly qualified philological staff for the schools of Vinnytsia region and is ready for new educational, scientific and methodological achievements.

Originality. This research fosters the acknowledgement of the achievements of the scientific community of the center of Ukrainian Studies of Podillia, conceptualization, systematization and generalization of this information.

Conclusion. The mentioned achievements of the staff of the Department of the Ukrainian Language of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University are the evidence of the powerful scientific potential of Podillia scholars, their weighty contribution to the training of highly qualified personnel for Podillia region and the whole Ukraine. We are convinced that the linguistic and linguodidactic ideas of Podillia linguists require further profound study, analysis and generalization.

Keywords: Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University, Department of the Ukrainian Language, linguistic research, linguodidactics, training of teachers of Ukrainian language and literature, academic cooperation.

Постановка проблеми. Ювілейні дати особливі: замислюєшся над минулим, спрямовуєш погляд у майбутнє, із вдячністю згадуєш попередників та з надією розмірковуєш про наступників. 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського – черговий, по-своєму знаковий рубіж у його історії. З маленького корпусу – до затишного студентського містечка в самому центрі міста, від 20 студентів – до кількатисячної когорти здобувачів різних рівнів вищої освіти, від невеликої групи педагогів і вихователів – до потужних наукових шкіл, методичних осередків, згуртованого колективу однодумців. За скупими рядками літопису Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «...після Лютневої революції 1917 р., з утворенням у березні Української Центральної ради, розпочалася нова сторінка в його історії. Генеральний секретаріат ухвалив програму розвитку середньої школи, а також програму підготовки педагогічних кадрів. Центральне місце в ній посідало питання *українізації* (виділення наше – авт.) навчальних закладів. Серйозною проблемою постала

відсутність підручників та посібників з багатьох предметів українською мовою, а також відсутність курсів української мови, на яких викладачі та студенти могли б здобути необхідні знання та навички...».² Так виразно окреслюються контури майбутнього університету – осередку національної освіти, науки, культури на Поділлі.

Саме з учительських курсів починається історія кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, хоч офіційно цей структурний підрозділ створено в 1932 році. Маємо лаконічні архівні відомості про часи становлення кафедри української мови: «Лекції з української мови ще в 20-их рр. ХХ століття читав видатний мовознавець, автор «Курсу історії української мови» (1927 р.) професор Є. К. Тимченко, а наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. – український поет М. Ф. Нарушевич».³

У різні періоди кафедру очолювали методист Л. І. Моргуліс, доктор філологічних наук, професор І. Є. Грицютенко, старший викладач М. Л. Охріменко, кандидат філологічних наук, доцент М. Т. Доленко.

З 1972 року кафедрою української мови керував доктор філологічних наук, професор Петро Семенович Дудик – *відмінник народної освіти, заслужений працівник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Почесний працівник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Саме завдяки його науковому й організаторському таланту, демократичному стилю роботи вдалося створити колектив однодумців, де згодом сформувалася подільська лінгвістична школа. На сьогодні кафедра є потужним центром україністики, авторитетним осередком підготовки філологічних кадрів не лише для Вінниччини, а й усієї України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти щодо внеску мовознавців Поділля в розвиток лінгвістичної та лінгводидактичної теорії висвітлено у низці публікацій вітчизняних дослідників [1; 2; 5; 6; 7].

Актуальність дослідження. Потреба рецепції досягнень наукової спільноти подільського центру україністики, осмислення, систематизація й узагальнення цих відомостей зумовили актуальність нашої розвідки.

Метою статті є аналіз здобутків колективу кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, окреслення внеску подільських науковців в опрацювання лінгвістичної теорії і лінгводидактики, а також оприявлення основних напрямів міжнародної діяльності викладачів кафедри та співпраці з академічними спільнотами України і зарубіжжя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення кафедри української мови як подільського осередку україністики відбувалося зусиллями доктора філологічних наук, професора Петра Семеновича Дудика, його колег і послідовників. Коло дослідницьких інтересів П. С. Дудика охоплювало різні царини філологічних знань: методологію мовознавства, граматичний лад української мови, стилістику, лінгводидактику. Петро Семенович Дудик є автором понад 200 публікацій, серед яких – монографії, підручники, посібники для вищої та середньої школи: «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис»

² Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (1912–2012) [Текст]: ювілейна книга / Редколегія О. В. Шестопалюк (голова) [та ін.]; Вінницьк. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2012. С. 19.

³ Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (1912–2012) [Текст]: ювілейна книга / Редколегія О. В. Шестопалюк (голова) [та ін.]; Вінницьк. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2012. С. 182.

(1972, у співавт.), «Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення» (1973), «Вступ до мовознавства» (1974, у співавт.), «Синтаксис словосполучення і простого речення» (1976, співавт.), «Словосполучення в українській літературній мові» (1998), «Просте ускладнене речення» (2002) та ін.

Навчальний посібник «Стилістика української мови» (2005) та підручник «Синтаксис української мови» (2010, у співавт.), рекомендовані МОН України, узагальнили багаторічні напрацювання проф. П. С. Дудика в цих галузях. Обидві праці більшою чи меншою мірою позначені науково-дослідним новаторством, значним відступом від лінгвостилістичної та лінгвосинтаксичної традиційності. Зокрема, у посібнику «Стилістика української мови», окрім відомостей про стилі, жанри, форми мови, стилістику мовних одиниць, уміщено інформацію про комунікативно-стилістичні якості мовлення. Оновлення концепції навчального посібника відбулося через тлумачення таких понять, як «етичність і естетичність мовлення», «український менталітет і стилістика української мови», «комунікативно-стилістичні функції жестів, міміки» та ін.

Вагомим є внесок П. С. Дудика в лінгводидактичний аспект вивчення мови в закладах середньої та вищої освіти: «Українська мова для 7–8 класів» (1978, у співавторстві, 23 перевидання); «Сучасна українська мова: Збірник вправ для лабораторних занять» (1987, у співавт.); «Українська мова: підручник для педучилищ» (1994, у співавт.); «Із синтаксису простого речення» (1999); «Сучасна українська мова: Завдання і вправи» (2007, у співавт.).

Наукова точність і водночас доступність викладу найскладнішого лінгвістичного матеріалу, чіткість формулювань, широка, лінгвістично виправдана ілюстрація прикладами теоретичних положень характеризує кожне з видань знаного в Україні мовознавця і методиста. На його наукові праці і сьогодні активно покликаються дослідники, його наукові ідеї слугують теоретичним підґрунтям сучасних мовознавчих студій.

Серед тих, хто пліч-о-пліч тривалий час працював поруч із професором П. С. Дудиком, сумлінною, самовідданою працею примножуючи академічні традиції кафедри української мови, були доценти Митрофан Терентійович Доленко, Анатолій Гурійович Кващук, Іван Ілліч Дацюк – автори низки навчально-методичних видань для вищої та середньої школи. Серед наукового доробку подільських мовознавців – підручник для педагогічних ЗВО «Сучасна українська мова» (1964, низка перевидань), посібники «Збірник вправ і завдань з сучасної української мови» (1966, у співавт.), «Вступ до мовознавства. Збірник контрольно-тренувальних вправ і завдань» (1970), авторські навчальні програми. І хоч викладачі працювали в різних напрямках: діалектологія української мови, історична граматики, старослов'янська мова, синтаксис української мови, культура мови, лінгводидактика, проте їхні конкретні дослідження слугували посутнім інвестуванням у розбудову нашого університету, а отже, й кафедри української мови, сприяли формуванню її наукової школи.

З 1995 р. до 2005 р. кафедру очолювала доктор філологічних наук, професор Ніна Лаврентіївна Іваницька – відмінник освіти України, заслужений працівник освіти України, Почесний працівник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Вагомі напрацювання колективу кафедри та сприяння провідних науковців Інституту української мови НАН України (доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України В. В. Німчука, доктора філологічних наук, професора І. Р. Вихованця, доктора філологічних наук, професора К. Г. Городенської) уможливили створення 2002 р. у

Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського наукової школи з дослідження проблем категорійної граматики, діяльність якої реалізується в роботі Граматичного центру з проблем категорійної граматики.

За двадцятилітній період функціонування наукового осередку на кафедрі української мови вдалося досягти вагомих результатів у розробленні теоретичних і прикладних завдань дослідження граматичного зрізу сучасної української літературної мови. Фундатор подільської граматичної школи проф. Н. Л. Іваницька підготувала низку ґрунтовних праць, присвячених вивченню природи двоскладного речення у взаємозв'язку його формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури, застосувавши інноваційний підхід до потрактування дискусійних питань синтаксичної теорії у вищій школі, зокрема «Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці» (2009); «Лінгводидактична зорієнтованість сучасних теорій категорійного синтаксису української мови» (2012); «Повнозначне слово української мови в сучасних категорійних вимірах» (2017).

Різновекторні дослідження граматичної системи сучасної української літературної мови у форматі кандидатських дисертацій (керівник – проф. Н. Л. Іваницька) зреалізували В. А. Тимкова, Л. В. Прокопчук, Л. М. Коваль, Н. І. Кухар, Т. В. Савчук, В. М. Каленич, Ю. Б. Лебедь, С. Ю. Ілініч.

Водночас колектив кафедри виконував науково-дослідні теми «Абсолютивно-релятивні параметри повнозначних слів української та англійської мов і структура речення» (2006–2008); «Повнозначні слова української мови і структура речення» (2009–2011). Результати наукових пошуків подано в низці публікацій викладачів кафедри, серед них і праця Н. Л. Іваницької «Синтагматика українського дієслова і синтаксичний аналітизм: монографія» (2012). Вона звертає на себе увагу передовсім методологічним інструментарієм, яким послуговувалася автор для обґрунтування гіпотези щодо прямої відповідності між ступенем вияву семантико-граматичної єдності сполук «дієслово + дієслово-інфінітив» та їхньою синтаксичною функцією. Результатом застосування дистрибутивно-трансформаційної методики на різностильовому реченнєвому матеріалі став реєстр дієслівних словоназв (1500 одиниць) з обов'язковими поширювачами й виокремлення критеріїв класифікації предикатних і непередикатних семантичних єдностей з інфінітивним компонентом.

У царині лінгводидактичної проблематики з ініціативи професора Н. Л. Іваницької викладачі кафедри української мови зосередили свої наукові пошуки навколо проблеми комп'ютерного забезпечення навчання української мови. Результатом такої праці стала підготовка 16 друкованих та електронних посібників із застосуванням алгоритмів на уроках української мови. Наукові проекти «Комп'ютерне освоєння української мови» та «Українська мова. Алгоритми і програмовані завдання», реалізовані в рамках програми «Трансформація гуманітарної освіти в Україні», визнані кращими в конкурсі, організованому Міністерством освіти України та міжнародним фондом «Відродження». Підсумком багаторічної праці професора Н. Л. Іваницької в цій галузі стало видання навчального посібника «Лінгводидактична зорієнтованість сучасних теорій категорійного синтаксису української мови. Алгоритми й програмовані завдання» (2012), у якому задовго до формату дистанційного навчання і масової цифровізації освітнього середовища зацентовано на алгоритмуванні як важливому чинникові формування критичного мислення здобувача вищої освіти в аспекті проблемного навчання мови.

Реалізуючи завдання наукового проєкту «Граматична парадигма в сучасній українській лінгвістиці», його виконавці підготували й успішно захистили докторські дисертації: доцент Т. С. Слободинська – *«Функціонально-семантична категорія таксису в українській мові»* (2012 р., науковий консультант – доктор філологічних наук, професор П. С. Дудик), доцент Л. М. Коваль – *«Головний компонент односкладного речення в між'ярусних співвідношеннях»* (2015 р., науковий консультант – доктор філологічних наук, професор К. Г. Городенська).

2021 року з ініціативи декана факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха, професора, доктора філологічних наук Інни Яківни Завальнюк затверджено нову редакцію «Положення про Граматичний центр при Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського». Цей документ засвідчує тяглість наукового пошуку подільських українців і враховує потребу коригування аспектів дослідження граматичного зрізу сучасної української літературної мови, зокрема новітніх процесів у граматичному вноормуванні мовної системи.

З-поміж основних завдань Граматичного центру виокремимо: обґрунтування теоретичних засад прескриптивних граматичних норм української літературної мови для випрацювання науково виваженої концепції граматичного вноормування мовної системи; систематизація змін у граматичних нормах, що сталися в 90-х рр. ХХ ст. – першому двадцятиріччі ХХІ ст.; аналіз нових явищ у варіантності закінчень родового відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни. Також Граматичний центр позиціонує себе як популяризатор наукових знань для учнівської, студентської молоді, освітян та українськомовної спільноти загалом.

Очолює роботу Граматичного центру доктор філологічних наук, професор І. Я. Завальнюк – випускниця філологічного факультету (1989 р.), відома українська мовознавиця, автор понад 200 наукових і навчально-методичних праць із проблем стилістичного синтаксису, ономасіології, історії української літературної мови, лінгводидактики, відмінник освіти України.

У колі наукового пошуку професора І. Я. Завальнюк перебувають питання функціонування граматичної системи української мови в аспекті комунікативно-прагматичного підходу. У монографії *«Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти»* (2009) дослідниця проаналізувала функційні зміни граматичних одиниць у газетній мові періоду розбудови Української держави, потрактовуючи їх як результат дії екстралінгвальних чинників та вияв динамізму мовної системи загалом.

Плідно працює дослідниця і в царині лінгводидактики: вона є автором низки публікацій, присвячених сучасним підходам до вивчення лінгводидактичної терміносистеми, механізмам удосконалення мовної та мовленнєвої компетентностей здобувачів філологічних спеціальностей на заняттях із фахових дисциплін, застосуванню інтерактивних методів, форм і прийомів у формуванні мовнокомунікативної компетенції студентів-філологів. Проф. І. Я. Завальнюк розробила і впровадила в освітній процес філологічного факультету авторський курс *«Історія української літературної мови»*, створений на основі інтеграції мовознавчого й історико-культурного компонентів. Напрацювання узагальнено в навчальних посібниках *«Історія української літературної мови: модульний курс»* (2014, у співавт.) *«Історія української літературної мови: практикум»* (2018, у співавт.). Увесь навчальний контент дисципліни зорієнтований на формування в здобувачів ступеня вищої освіти

бакалавра фахових компетенцій, зокрема вміння аналізувати мову творів українських письменників XI–XXI ст. для усвідомлення загального процесу розвитку мовної системи; заглиблюватися в конкретні літописні, літературно-художні, публіцистичні джерела для розуміння унікальності й самобутності рис сучасної української літературної мови.

Низка навчальних і навчально-методичних посібників проф. І. Я. Завальнюк, як-от: «Синтаксис мови сучасної української газетної періодики» (2015), «Прагматистика синтаксичних одиниць у засобах масової інформації: Тестовий контроль» (2016) є частиною навчально-методичного комплексу підготовки здобувачів ступеня вищої освіти магістра та доктора філософії. Дослідниця має понад 60 статей у фахових та зарубіжних виданнях, 5 статей – у виданнях, що індексуються в наукометричних базах Scopus та Web of Science.

Продовжуючи традиції подільської україністики, Інна Яківна Завальнюк формує власну наукову школу. Інноваційні дослідження актуальних проблем функціонування сучасної української літературної мови під керівництвом професора І. Я. Завальнюк виконано у форматі 4 кандидатських дисертацій. Діапазон дослідницьких пошуків її учнів, послідовників широкий, торкається здебільшого різних аспектів лінгвистистики: дослідження категорійних ознак української поетичної мови, аналізу динаміки образів, концептів у ній (О. О. Петрушенко, 2010; Н. В. Калинюк, 2010), студіювання політичного дискурсу, зокрема мовного портрета сучасного українського політика (Н. В. Деренчук, 2018), з'ясування специфіки використання лексико-семантичного мовтору в сучасних українських мас-медіа (І. В. Холод, 2021).

Задовго до практики так званих «гостьових» лекцій кафедра української мови запрошувала до співпраці відомих вітчизняних україністів. У 1987–1992 рр. лекційний курс «Фонетика, фонологія, орфоепія сучасної української літературної мови» читала доктор філологічних наук, професор Ніна Іванівна Тоцька. З науковим доробком доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської здобувачі ступеня вищої освіти бакалавра, магістра змогли ознайомитися на заняттях зі спецкурсів та семінарів, об'єднаних тематикою «Актуальні питання синтаксичної деривації».

З 2005 до 2007 року кафедру очолювала кандидат філологічних наук, доцент О. А. Павлушенко, а 2007–2016, 2017–2019 рр. кафедрою керувала доктор філологічних наук, професор Н. М. Павликівська – автор близько 160 публікацій, із них – 2 монографії («Питання української псевдонімії XX століття» (2009), («Мікрогідронімія Вінниччини: від емпірики до узагальнень» (2014), 2 словники («Словник псевдонімів ОУН-УПА» (2007), («Словник мікрогідронімів» (2013), а також кілька навчальних посібників («Граматика української мови. Морфологія. Модульний курс» (у співавт., 2012), «Українська мова. Морфологія» (2018) та ін., методичні рекомендації, статті у фахових та зарубіжних виданнях, у виданнях, що індексуються в наукометричній базі Web of Science. Наукові інтереси дослідниці охоплюють проблеми антропонімії, регіональної топонімії та граматики української мови.

Упродовж тривалого часу кафедра співпрацює з провідними науковими й освітніми центрами України: Інститутом української мови НАН України, кафедрою українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького; Східноподільським лінгвокраєзнавчим центром Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; кафедрою української філології Хмельницького національного університету; кафедрою української мови та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету; кафедрою сучасної української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Відповідно до угод щодо співпраці організовано участь у наукових заходах, проведення спільних наукових досліджень, наукове стажування викладачів кафедри; обмін навчально-методичними матеріалами, рецензування науково-методичної продукції, проходження стажування, опублікування статей у наукових збірниках навчальних закладів, робота в комісіях із приймання іспитів кандидатського мінімуму тощо.

Традицією кафедри української мови стало запрошення провідних мовознавців до участі в роботі наукових конференцій. Запам'яталися численним учасникам таких зібрань вітальні промови доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Василя Васильовича Німчука – глибокого дослідника історії української мови, людини з чіткою громадянською позицією; виступи доктора філологічних наук, професора Івана Романовича Вихованця – провідного граматиста, фахівця з культури мови, справжнього патріота.

Уже десять років поспіль щорічну науково-практичну конференцію «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи», яка сьогодні вже має статус усеукраїнської, відкриває директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор Павло Юхимович Гриценко, який в одному зі звернень до учасників такого зібрання, відзначаючи вагомість подільського говору в загальноукраїнській діалектній системі, зауважив, що відсутність Подільського діалектного словника, фундаментальних сучасних описів фонетики, лексичного й граматичного складу подільського діалекту актуалізує потребу збору діалектних текстів, їхній опис та введення цих матеріалів у широкий науковий інформаційний простір. Хоч ще в 50-і рр. минулого століття М. Л. Охріменко, завідувач кафедри української мови, розпочав укладання регіонального діалектного словника, а роботу над ним завершив його наступник – доцент М. Т. Доленко, однак із різних причин словник не було опубліковано. Майже через пів століття примірник машинопису «Словника діалектної лексики Вінниччини» (6242 словникові статті) передала на кафедру української мови колишній лаборант М. А. Андрущак, яка зберегла набрані нею ж на друкарській машинці матеріали. Згодом вони лягли в основу ґрунтовної праці кандидата філологічних наук, доцента І. Я. Гороф'янук, яка, за настановою професора П. Ю. Гриценка, розширила ці матеріали за рахунок ще 2 діалектних словників («Словника буковинських говірок» та «Словника українських говорів Одещини»), що подавали також подільську лексику. Опубліковані «Матеріали до словника подільського говору» вміщують 8268 словникових статей. Не претендуючи на вичерпність, лексикографічне представлення подільського говору, на переконання дослідниці, «спроможне стати фактологічною базою для подальших системних описів подільського говору» [4, с. 277]. Подільські лінгвокраєзнавчі здобутки кафедри стали фактичним підґрунтям для заснування в 2021 р. Діалектологічного наукового центру при Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського (керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янук І. В.).

Плідною є співпраця викладачів кафедри української мови із закордонними науковцями. У контексті Угоди про співпрацю між Вінницьким державним педагогічним університетом імені М. Коцюбинського та Інститутом славістики Польської академії наук (м. Варшава) триває робота над реалізацією спільного наукового проєкту щодо перекладу, наукового аналізу та перевидання подільського діалектного словника XIX ст. «Słowniczek Prowincjałizmów Podolskich», укладеного поляком О. Кремером. Керівник проєкту – к. філол. н., доц. І. В. Гороф'янук У розрізі співпраці з Інститутом культурної спадщини

Академії наук Республіки Молдова доц. І. В. Гороф'янюк є членом редакційної колегії міжнародного збірника наукових праць «*Revista de Etnologie și Culturologie*», індексованого в МБД Scopus.

Від початку створення кафедра української мови забезпечувала підготовку фахівців зі спеціальності українська мова і література. Реформаційні процеси в освітянській галузі, суспільні виклики, орієнтація сучасної педагогічної науки на антропоцентризм спричинили розширення науково-дидактичних перспектив кафедри. Наразі викладачі кафедри забезпечують підготовку здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра за двома освітніми програмами: «Середня освіта. Українська мова і література, англійська мова», «Філологія. Українська мова та література. Середня освіта. Мова і література (польська)»; магістра – за трьома освітніми програмами: «Середня освіта. Українська мова і література, англійська мова», «Середня освіта. Українська мова і література», «Філологія. Українська мова та література».

2019 року кафедру української мови очолила кандидат філологічних наук, доцент Родюк Н. Ю. Професорсько-викладацький колектив продовжує роботу над створенням і вдосконаленням навчальних програм із широким спектром лінгвістичних проблем, міждисциплінарних питань щодо функціонування мовних одиниць, історії та культури української мови, як-от: «Новітня теоретична морфологія», «Основи соціолінгвістики», «Актуальні проблеми сучасної україністики», «Лінгвістичні основи професійної комунікації», «Українська літературна мова: стан і статус», «Наукові парадигми сучасної лінгвістики», «Сучасна регіональна лексикологія», «Лінгвістичне забезпечення Інтернет-комунікацій».

Із прийняттям Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) робота викладачів кафедри щодо впровадження заходів мовної політики Української держави стала багатовекторною. Одним із напрямів є робота зі слухачами Вінницького та Хмельницького центрів підвищення кваліфікації державних службовців та Вінницького обласного навчально-методичного центру галузі культури, мистецтв та туризму (доц. Н. І. Кухар, доц. Л. В. Прокопчук) щодо підвищення культури фахового спілкування. Іншим напрямом є проведення тренінгів для освітянської спільноти з актуальних проблем лінгводидактики (проф. І. Я. Завальнюк, доц. О. А. Павлушенко). Низка викладачів кафедри працює екзаменаторами Національної комісії зі стандартів державної мови (проф. І. Я. Завальнюк, доц. Н. Ю. Родюк., доц. В. В. Богатко, доц. І. В. Гороф'янюк, доц. Н. І. Кухар, доц. Л. В. Прокопчук).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Підсумовуючи здобутки колективу кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського напередодні славного ювілею університету, наголошуємо на важливості внеску подільських мовознавців в опрацювання лінгвістичної теорії і лінгводидактики. Неповторний науковий профіль подільського центру україністики формують досягнення наукових шкіл професора П. С. Дудика, професора Н. Л. Іваницької, професора І. Я. Завальнюк, наукові напрацювання професора Н. М. Павликівської, доцента О. А. Павлушенко, доцента І. В. Гороф'янюк, зусилля кожного члена кафедри, особливо молодшої генерації, із якою пов'язуємо перспективи розвитку подільського центру україністики.

Продовження нашого дослідження вбачаємо в укладанні (з використанням архівних матеріалів) історії кафедри української мови в персоналіях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатько В., Завальнюк І., Кухар Н. Проблеми граматичної системи сучасної української мови в науковій спадщині професора Петра Дудика (до 95-річчя від дня народження). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця, 2021. № 32. С. 16–29.
2. Вихованець І. Р. Іваницька Ніна Лаврентіївна. *Українська мова: енциклопедія*. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2002. С. 197.
3. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (1912–2012) [Текст] : ювілейна книга / Редколегія О. В. Шестопалюк (голова) [та ін.] ; Вінницьк. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2012. 224 с.
4. Гороф'янюк І. Від «Словника діалектної лексики Вінниччини» (1965) до «Матеріалів до словника подільського говору». *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXIII Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. 24 вересня 2021 р.* / ред. кол. : Ю. А. Зінко(відп. редактор), С. М. Василюк, В. О. Гребеньова (відп. секр.) та ін. Вінниця, 2021. С. 272–277.
5. Загнітко А., Балко М. Іваницька Ніна Лаврентіївна. *Українська грамати́ка в іменах: енциклопедичний словник-довідник: науково-довідкове видання*. Донецьк : ДонНУ, 2013. С. 148–151.
6. Кухар Н., Прокопчук Л. Усе іде, але не все минає... (портрети подільських науковців – 85-річчю від дня заснування кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця, 2017. № 25. С. 259–265.
7. Науковці України – еліта держави. Том IV. Київ : Вид-во «Логос Україна», 2015.

REFERENCES

1. Bohatko V., Zavalniuk I., Kukhar N. Problemy hramatychnoi systemy suchasnoi ukrainskoi movy v naukovi spadshchyni profesora Petra Dudyka (do 95-richchia vid dnia narodzhennia). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia, 2021. № 32. S. 16–29.
2. Vykhoanets I. R. Ivanytska Nina Lavrentiivna. Ukrainska mova: entsyklopediia. Kyiv : Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana», 2002. S. 197.
3. Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Mykhaila Kotsiubynskoho (1912–2012) [Tekst] : yuvileina knyha / Redkolehiia O. V. Shestopaliuk (holova) [ta in.] ; Vinnytsk. derzh. ped. un-t im. M. Kotsiubynskoho. Vinnytsia : DP «Derzhavna kartohrafichna fabryka», 2012. 224 s.
4. Horofianiuk I. Vid «Slovnyka dialektnoi leksyky Vinnychchyny» (1965) do «Materialiv do slovnyka podilskoho hovu». Vinnychchyna: mynule ta sohodennia. Kraieznachchi doslidzhennia. Materialy XXXIII Vinnytskoi Vseukrainskoi naukovi istoryko-kraieznachchoi konferentsii. 24 veresnia 2021 r. / red. kol. : Yu. A. Zinko(vidp. redaktor), S. M. Vasyliuk, V. O. Hrebenova (vidp. sekr.) ta in. Vinnytsia, 2021. S. 272–277.
5. Zahnitko A., Balko M. Ivanytska Nina Lavrentiivna. *Ukrainska hramatyka v imenakh: entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk: nauково-dovidkove vydannia*. Donetsk : DonNU, 2013. S. 148–151.
6. Kukhar N., Prokopchuk L. Use ide, ale ne vse mynaie... (portrety podilskykh naukovtsiv – 85-richchiu vid dnia zasnuvannia kafedry ukrainskoi movy Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia, 2017. № 25. S. 259–265.
7. Naukovtsi Ukrainy – elita derzhavy. Tom IV. Kyiv : Vyd-vo «Lohos Ukraina», 2015.

Кухар Ніна Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Nina Kukhar, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Прокопчук Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Prokopchuk Liudmyla, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of the Ukrainian Language, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 05.05.2022

Статтю прийнято до друку: 12.05.2022

УДК 811.161.2'36'271.12:81(477)(092)

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-34-43

ГРАМАТИЧНІ ІДЕЇ О. СИНЯВСЬКОГО ТА С. СМЕРЕЧИНСЬКОГО ЯК ЦІННЕ ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НОВІТНІХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПАРАДИГМ

Олександр Межов

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Україна, м. Луцьк, проспект Волі, 13

e-mail: mezhov.oleksandr@vnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-5299-417X

Наталія Костусяк

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Україна, м. Луцьк, проспект Волі, 13

e-mail: kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-9795-6038

У статті окреслено граматичні погляди Олексі Синявського та Сергія Смеречинського в історичній ретроспективі та в контексті розвитку новітніх лінгвістичних парадигм. Установлено теоретичну вагу і практичну цінність ідей О. Синявського й С. Смеречинського для внормування й розбудови синтаксису сучасної української літературної мови. З'ясовано, що конкретно з граматичних поглядів О. Синявського й С. Смеречинського заслуговує на особливу увагу сучасних українських граматистів; які граматичні ідеї цих мовознавців мають заступити чи скоригувати постулати, що нині панівні в сучасній українській граматиці; яка практична користь

зазначених розвідок для викладачів мовознавчого профілю, передусім граматистів, а також здобувачів освіти.

Ключові слова: мовознавство, українська літературна мова, синтаксична норма, граматики, синтаксис, національні риси синтаксису, речення.

GRAMMATICAL IDEAS OF O. SYNIAVSKYI AND S. SMERECHYNSKYI AS A VALUABLE SOURCE OF KNOWLEDGE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF MODERN LINGUISTIC PARADIGMS

Oleksandr Mezhov

Lesya Ukrainka Volyn National University
Volya Avenue, 13, Lutsk, Ukraine
e-mail: mezhov.oleksandr@vnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5299-417X

Nataliia Kostusiak

Lesya Ukrainka Volyn National University
Volya Avenue, 13, Lutsk, Ukraine
e-mail: kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9795-6038

Introduction. *The article outlines Oleksa Syniavskyi's and Serhii Smerechynskyi's perspectives on grammar in historical retrospect and in the context of the development of modern linguistic paradigms.*

Purpose. *To establish the theoretical and practical value of O. Syniavskyi's and S. Smerechynskyi's ideas for standardization and development of the syntax of modern Ukrainian literary language; to find out which specific standpoints of these scholars deserve special consideration on the part of modern Ukrainian grammarians; to identify the grammatical ideas of these linguists that should replace or correct the postulates that are currently dominant in modern Ukrainian grammar; to find out what are the practical advantages of these studies for teachers of linguistics, especially grammarians, as well as students.*

Methods. *The research methods such as observation, descriptive, comparative, structural, complex analysis made it possible to achieve the research goal and meet its objectives.*

Results. *Today many modern scholars specify, clarify, deepen, refine the relevant ideas, valuable theoretical principles of O. Syniavskyi and S. Smerechynskyi, who were the first to standardize the syntax of the Ukrainian language on a scientific basis. The scale and multifaceted description of syntactic units in terms of stylistics, vocabulary, semantics and phraseology, speech, spelling, language history and dialectology are striking. The comprehensive analysis of linguistic phenomena, profound scientific and yet comprehensible presentation of material in books can be a good example for the authors of modern textbooks and practical manuals on Ukrainian syntax, because most grammars, unfortunately, are dominated by a formal approach to describing syntactic phenomena and contain theoretical formulations that cause difficulties with learners. The learners will be able not only to gain valuable knowledge about the nationally marked norms of literary language, its specific features, but also to use them in different genres and styles of speech instead of borrowed or calqued grammatical forms and constructions. The best examples of works*

by Ukrainian classics, folklore sources will serve as didactic material for illustrating some theoretical principles and linguistic-aesthetic and national education during lectures or practical classes on syntax, morphology, stylistics, culture and history of the Ukrainian language.

Originality. This paper presents the first ever comparative analysis of grammatical concepts of O. Syniavskyi and S. Smerechynskyi and establishes their role in the development of modern linguistics and linguodidactics. The latest scientific studies, theoretical and practical textbooks on syntax should focus not on the work of Russian grammarians, as it was before, but primarily on the works of Ukrainian linguists of the early XX century. The books of O. Syniavskyi and S. Smerechynskyi will encourage modern grammarians to multifaceted knowledge and understanding of the depths of Ukrainian syntax, comprehensive innovative research in the context of modern linguistics.

Conclusion. The grammatical ideas of O. Syniavskyi and S. Smerechynskyi, who made an invaluable contribution to the development of Ukrainian linguistics, are gathered and analysed in the face of the need to use the resources of the vernacular language and the best works of Ukrainian writers to standardize literary language, as well as great attention to syntactic norms, which must correspond to the national spirit of the language.

Keywords: linguistics, Ukrainian literary language, syntactic norm, grammar, syntax, national features of syntax, sentences.

Постановка проблеми. Важливою подією в українському книговидавництві стала академічна серія «Українська граматична класика», у якій на сьогодні вийшли дві класичні граматичні розвідки: «Норми української літературної мови» Олексі Синявського (2018 р.) [12] і Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою) Сергія Смеречинського (2021 р.) [14]. Безперечно, кожен з авторів цих книг зробив неоціненний внесок у розбудову українського мовознавства, на чому акцентували у своїх працях Ю. Шевельов (Юрій Шерех), М. Жовтобрюх, А. Даниленко, А. Грищенко, П. Грищенко, В. Бріцин та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ю. Шевельов уважав книгу О. Синявського, монументальною працею (передовсім для фонетики і граматики), яка й сьогодні має «значення авторитету і закону для української літературної мови» [19, с. 11–12], а самого автора – науковцем і професором університету, «що вніс у проблеми нормалізації глибоке знання, науковий досвід і методу, не тільки вичуття тенденції розвитку, а і розуміння їх» [16, с. 316–317], зокрема роль О. Синявського у створенні «Українського правопису» 1928 року висвітлив у розвідці «Українська мова в першій половині двадцятого століття. Стан і перспективи» (1987) [18, с. 158–160]. Характеризуючи фонетичний напрям наукової діяльності вченого, М. Жовтобрюх зазначав: «Праці О. Н. Синявського відіграли велику роль у формуванні орфоепічних норм української мови.... На основі власних досліджень, зокрема й експериментальних, ... він у своїх працях обстоював і пропагував тоді науково найбільш обґрунтовані правила української літературної вимови» [9, с. 20]. Про значний внесок О. Синявського в розвиток української діалектології, лексикографії, історії мови, правопису, фонетики, орфоєпії, граматики пишуть П. Грищенко і В. Бріцин у вступній статті репринтного видання «Норми української літературної мови» Олексі Синявського 2018 року [6], наголошуючи, що «пропонована увазі Читачів книга, як і вся наукова і лінгводидактична спадщина О. Синявського, залишається цінним джерелом пізнання й освоєння великого материка української мови» [6, с. XIX]. А. Грищенко влучно констатував:

«Оцінюючи працю з погляду сучасного розвитку мовознавства на Україні, з повним правом можна сказати, що вона й досі залишається одним з найкращих зразків науково-практичного опису граматичної системи української літературної мови» [7, с. 61].

По-різному оцінюють фахівці працю С. Смеречинського – від абсолютного схвалення до глибокої критики й заперечення. Зокрема, у коментарі до перевидання книги О. Горбач зараховує О. Синявського до послідовника О. Курило, Є. Тимченка, М. Сулими, які «в народно-мовному дусі хотіли в 1920–30-х роках нормувати синтаксу, фразеологію й словотвір літературної українщини» [4, с. 10]. У цій палкій любові до народної мови, у захопленні її питомими рисами, а також у колосальному фактичному матеріалі Ю. Шевельов убачає силу Смеречинського, водночас критикує його за надмірний радикалізм пропагованих ідей, неоднозначно сприйнятих у мовознавчих колах [17, с. 6–7]. Оригінальність міркувань і послідовність їх викладу у праці С. Смеречинського відзначає з погляду теоретичної граматики А. Даниленко, наводячи низку аргументацій власної оцінки [8, с. 28]. Ґрунтовний аналіз «Нарисів» С. Смеречинського із зазначенням їхньої актуальності для сьогодення, новизни, багатьох переваг і водночас недостатній переконливості, дискусійному характері деяких ідей автора у вступній статті репринтного видання 2021 року здійснили В. Бріцин та П. Гриценко [1]. Як слушно констатують дослідники, «багато з актуальних проблем синтаксису української мови С. Смеречинський прозрів логічно та відчув інтуїтивно» [1, с. XXIV]. Отож, без глибокого осмислення цінного доробку українських мовознавців минулого, особливо *«золотого десятиліття українського інтелектуального Відродження»* [1, с. IV], який створює підґрунтя для вноrmування українського синтаксису через відновленням його питомих рис, неможливо вибудувати викінчених прогресивних концепцій новітньої лінгвоукраїністики як у теоретичному, так і прикладному вимірах.

Мета пропонованої розвідки – окреслити граматичні погляди Олекси Синявського та Сергія Смеречинського в історичній ретроспективі та в контексті розвитку новітніх лінгвістичних парадигм, а також установити теоретичну вагу і практичну цінність їхніх ідей для вноrmування й розбудови синтаксису сучасної української літературної мови. Реалізація цієї мети передбачає розв’язання низки важливих **завдань**, які доцільно сформулювати у таких питаннях:

1. Чому і чим важлива академічна серія «Українська граматична класика» для сучасного українського мовознавства?
2. Яка теоретична вага кожної з перевиданих розвідок для новітньої української граматики?
3. Що конкретно з граматичних поглядів О. Синявського й С. Смеречинського заслуговує на особливу увагу сучасних українських граматистів і чому?
4. Які граматичні ідеї О. Синявського й С. Смеречинського мають заступити чи скоригувати ті постулати, що нині панівні в сучасній українській граматиці, і чому?
5. Яка практична користь зазначених розвідок для викладачів мовознавчого профілю, передусім граматистів, а також здобувачів освіти?

Виклад основного матеріалу дослідження. Сергій Смеречинський, як представник пуристичного (етнографічного, національно зорієнтованого) напрямку в мовознавстві, уважав, що літературна мова повинна бути наближена до народнорозмовної й очищена від чужомовних впливів. Олекса Синявський, як прихильник поміркованого пуризму, відстоював синтез народних, питомих форм із конструкціями, заснованими на європейських традиціях, проте вносити чужомовні синтаксичні форми, на його думку, можна лише з

великою обережністю у випадку їх особливої придатності та без порушень природної синтаксичної будови. Погляди вчених об'єднувало визнання потреби використовувати ресурси народної мови й найкращі твори українських письменників для внормування літературної мови, а також велика увага до синтаксичних норм, які повинні відповідати національному духові мови.

Заслуга С. Смеречинського в тому, що він виділив національні специфічні риси синтаксису української мови, передовсім активні конструкції, здавна властиві народній мові «майже активні звороти» з предикативними формами на *-но*, *-то*, які містять поняття «хтось зробив», вимагаючи об'єкта у знахідному відмінку. При цьому вважав порушенням синтаксичної норми (не без впливу російської та інших літературних мов!) поєднання з ними дієслівної зв'язки *бути*, особливо в минулому часі, та орудного відмінка дійової особи (у функції діяча, суб'єкта дії) [14, с. 12–20]. Ці ідеї, які загалом сприйняло більшість мовознавців, мають неабияку цінність у випрацюванні сучасних норм синтаксису української мови. О. Синявський, навпаки, обстоював нормативність дієслівної зв'язки *бути* та орудного відмінка дійової особи в таких конструкціях, проте застерігав від безпідставного їх надуживання, особливо в діловій мові [12, с. 206, 257].

Неорганічні, як стверджує С. Смеречинський, в українській народній (та й літературній класичній) мові запозичені з мови польської (безпідметові на зразок *хату будувалося*) та російської (підметові – *хата будувалася*) пасивні конструкції з присудком на *-ся*. Чітко розмежовуючи нормативні й девіантні конструкції з *-ся*, він рекомендував уживати притаманні українській народній мові активні конструкції штибу *хату будували* без частки *-ся*, а також власне українські дієслова на *-ся* активного значення у двоскладних реченнях на зразок *Засипалась криниченька жовтеньким піском* (тобто не хтось засипав її, а вона сама засипалась) та односкладних безпідметових структурах на *-ся* (*важко дишеться*, *сумно живеться*), *-ло* (*чоловіка вбило*; *розірвало корчму*), де орудний відмінок виступає як знаряддя невідомої, «таємної» сили, що діє активно (*хмарами півнеба замостило*) [14, с. 24–27]. Близькими до цих були теоретичні положення О. Синявського, проте він не відкидав можливість функціонування пасивних підметових конструкцій із присудками на *-ся*, які мають специфічну семантику й можуть змагатися (конкурувати) із безпідметовими реченнями [12, с. 212].

Різняться погляди вчених щодо присвійних прикметників (зокрема займенникового *їхній*) – характерної риси української народної мови, яку не треба обмежувати на користь невласитивого їй родового присвійного [14, с. 68–73] або не варто надуживати присвійними прикметниками в літературній мові, де домінує родовий посесивний [12, с. 236]. Сучасним мовознавцям варто дослухатися до думки О. Синявського, який обґрунтовує доцільність уживання кожної з граматичних форм відповідно до конкретних семантичних відношень у словосполученні.

По-різному намагаються розв'язати лінгвісти дискусійне питання щодо функціонування називного й орудного відмінків у структурі складеного іменного присудка. Якщо С. Смеречинський обстоює на широкому матеріалі живої народної мови органічність називного предикативного постійної і змінної ознаки при будь-яких формах дієслівних зв'язок, уважаючи полонізмом невласитивий українській мові орудний [14, с. 80–90], то О. Синявський не такий категоричний і подає корисні для сучасних науковців та педагогів рекомендації щодо нормативного використання конкурентних у літературній мові присудкових форм називного, орудного й приєднанникового знахідного залежно від їхньої

семантики, частиномовного вираження і способово-часової форми дієслівної зв'язки [12, с. 226–228]. Ці лексико-семантичні й формально-граматичні умови (критерії) конкретизують, уточнюють до сьогодні з оперттям на норми, запропоновані О. Синявським та іншими мовознавцями 20–30 рр. минулого сторіччя.

Суголосні погляди вчених на проблему використання сполучних слів, *що, який, котрий* у складнопідрядних реченнях. Вони одностайно наголошують на беззаперечній першості національно маркованого сполучного засобу *що*, а також *що* + займенник у різних відмінкових формах та обмеженому вживанні лише у книжних (науковому й діловому) стилях невластивих народній мові відносних займенників *який* і *котрий*. Цю слушну думку поглиблює чимало сучасних учених, зокрема С. Харченко у монографії «Синтаксичні норми української літературної мови ХХ – початку ХХІ ст.». З оперттям на книги мовознавців золотого десятиліття, зокрема О. Синявського та С. Смеречинського, вона також окреслює новітні тенденції в розвитку синтаксичного ладу української мови, пов'язаних із кореляцією активних і пасивних конструкцій, уживанням орудного суб'єкта, дієслівних зв'язок при формах на *-но*, *-то*, називного й орудного відмінків в іменному складеному присудкові тощо [15].

Серед характерних рис української народної мови, які виділяв С. Смеречинський, варто ще звернути увагу сучасним дослідникам синтаксису на такі:

1) широке вживання так званого другого знахідного або давального присудкового (а не орудного!) у питомих конструкціях на кшталт *мене покинув молодую; оженив мене малолітнього* [14, с. 91–92], на основі яких І. Вихованець та його послідовники – сучасні граматисти – розвинули вчення про подвійні синтаксичні зв'язки, вторинні присудки та дуплективи [2; 3; 10; 11];

2) паратаксис (сурядність) й асиндетон (безсполучниковість) на рівні слів форм (членів речення) та частин складного речення, які мають велику стилістичну вагу як засоби виразності, динамічності мовлення [14, с. 225, 243];

3) особливе стилістичне навантаження сполучників *та, та й*, можливість / неможливість їх заміни сполучником *і*; специфічні забарвлення відтінками умовності, гаданості, бажаності сполучника мети *аби* на протизвагу сполучникові *щоб*, який виражає чисту мету або намір [14, с. 208–215].

Заслужовують на увагу сучасних граматистів чимало цінних положень праці О. Синявського, у якій уперше унормовано синтаксис української мови на науковій основі:

1) у студії [12, с. 189] відбито важливу для теоретичної граматики ідею О. Потебні про керування як форму (спосіб) підрядного синтаксичного зв'язку, що стосується лише значеннєво передбачуваної головним словом сполучуваності безприйменникових і прийменникових непрямих відмінків іменників, яку розвинув у своїх працях сучасний професор лінгвістики І. Вихованець та його учні на основі теорії валентності [2; 3; 10; 11];

2) простежуємо опис відмінка як міжрівневої морфолого-синтаксичної категорії, адже у розділі «Словозміна» розглянуто систему відмінкових закінчень і зразки відмінювання різних части мови, а в розділі «Синтакса» – семантико-синтаксичні функції відмінків, специфіку їхньої сполучуваності з керівними словами, конкуренцію форм родового й знахідного, доцільність уживання, рівнозначність чи взаємозамінність інших відмінкових та прийменниково-відмінкових форм у конкретних умовах відповідно до значеннєвих відтінків, чого немає навіть у більшості сучасних підручників для вишів. Такий міжрівневий підхід,

започаткований ще в працях Є. Тимченка, пізніше удокладнено в монографіях І. Вихованця [3], Н. Костусяк [10], О. Межова [11] та ін.;

3) прийменники, сполучники й частки автор доречно характеризує в розділі «Синтакса» (у сучасному функційному синтаксисі такі службові слова кваліфікують як аналітичні синтаксичні морфеми І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, Н. Костусяк, О. Межов та ін.), зокрема їхні значення, структуру, походження, особливості вживання, синонімію, стилістичну роль; подає принципи розмежування сполучників і сполучних слів; закладає основи для створення граматичних словників прийменників та сполучників, які видано на початку XXI сторіччя (укладачі К. Городенська [5], А. Загнітко та ін. [13]);

4) уперше системно висвітлено складні теоретичні проблеми українського синтаксису (актуальні й для сьогодні!) й подано чіткі практичні рекомендації щодо його внормування, переважна більшість яких закріпилася в сучасних граматиках: правила узгодження присудка з однорідними та складеними підметами; умови відокремлення другорядних членів речення; критерії розрізнення однорідних і неоднорідних означень, омонімічних вставних слів і членів речення, прикладки й означуваного слова, а також означень, складених і складних присудків; можливість висловити ту саму думку різними синтаксичними конструкціями (синтаксичними синонімами чи варіантами) тощо. Цим продемонстровано прагнення ґрунтовних досліджень, що спонукає сучасних граматистів до багатогранного пізнання й осягнення глибин українського синтаксису.

Приємно вражає масштабність, багатоаспектність опису синтаксичних одиниць у зв'язку зі стилістикою (специфіка вживання мовних конструкцій у художньому, діловому, розмовному стилях, засоби їх увиразнення, синтаксична синонімія й варіантність), лексикою, семантикою і фразеологією (лексичне наповнення синтаксичних слівформ, їхні синтаксичні значення, стійкі сполуки), комунікацією, мовленнєвою діяльністю (порядок слів і місце членів речення у різних типах висловлень, їхні інтонаційні особливості, різновиди й вага в живій мові ритмо-інтонації, її вплив на зміст речення та пунктуацію, залежність семантики й структури від наміру мовця й ситуації); правописом (норми словозміни, формо- й слововживання, пунктуації) і девіатологією (приклади помилкових конструкцій у часописах, художніх творах, діловому мовленні); історією мови та діалектологією (поряд із літературною нормою подано говіркові варіанти, архаїчні форми, паралелі з інших мов, історичні коментарі щодо деяких граматичних форм: родового й знахідного відмінків, дієприслівника, дієприкметника, інфінітива тощо). Такий комплексний аналіз із глибокою науковістю й доступністю викладу може стати гарним взірцем для написання сучасних підручників і практичних посібників із синтаксису української мови, адже у більшості граматики для вищої школи, на жаль, домінує формальний підхід в описі синтаксичних явищ нерідко з важкими для сприйняття теоретичними формулюваннями. Саме в цьому полягає передовсім практична користь аналізованих розвідок для викладачів мовознавчого профілю, зокрема граматистів, а здобувачі освіти зможуть не лише почерпнути цінні знання про національно марковані норми літературної мови, її специфічні риси, а й використовувати їх у різних жанрово-стильових різновидах мовлення замість запозичених або скалькованих граматичних форм і конструкцій. Кращі зразки художніх творів українських класиків, фольклорних джерел слугуватимуть як дидактичний матеріал для ілюстрації теоретичних положень та мовно-естетичного й національного виховання під час проведення лекцій або практичних занять із синтаксису, морфології, стилістики, культури й історії української мови.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Цінні граматичні ідеї О. Синявського й С. Смеречинського, викладені попереду, мають заступити чи скоригувати деякі ще досі, на жаль, чинні постулати традиційної граматики, укорінені у вишівських і шкільних підручниках. Новітні наукові студії, теоретичні й практичні посібники із синтаксису повинні орієнтуватися на праці не лише російських граматистів (О. Востокова, Ф. Буслаєва, О. Пешковського, О. Шахматова, М. Поспелова, М. Шанського, П. Леканта та ін.), як це було до сьогодні, а передовсім на праці українських мовознавців початку ХХ сторіччя, які на противагу хибній радянській ідеології про універсальний характер синтаксису української та російської мов (нібито однакове формальне вираження лексичних і граматичних значень, спільність синтаксичної структури речень і под.) відстоювали ідеї національної ідентичності українського синтаксису на народній основі зі збереженням історичної пам'яті, ментальності. Вони повинні й лягти в основу викладання граматики, курсу «Історія українського мовознавства» та написання нових підручників. Саме цим насамперед важлива академічна серія «Українська граматична класика» для українського мовознавства загалом і сучасної української граматики зокрема. Попри дедалі більшу популярність електронної книжки, бажано було б найперше репринтно перевидати в академічній серії «Українська граматична класика» наукові студії Євгена Тимченка, які в перспективі сприятимуть створенню викінченої відмінкової граматики сучасної української мови на національному ґрунті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бріцин В. М., Гриценко П. Ю. Сторінками дослідження С. Смеречинського. *Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. С. III–XXIV (Репринт із видання 1932 р.). (Серія «Українська граматична класика»).
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1992. 222 с.
3. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1987. 232 с.
4. Горбач О. С. Смеречинського Нариси з української синтакси [Післяслово]. *Смеречинський С. Нариси з української синтакси в зв'язку з фразеологією та стилістикою*. Харків : Радянська школа, 1932. 305 с. (Фотопередрук з післясловом Олекси Горбача. Мюнхен, 1990).
5. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: сполучники. Херсон : Вид-во Херсонського державного університету, 2007. 337 с.
6. Гриценко П. Ю., Бріцин В. М. Цінний досвід розбудови української літературної мови. *Синявський О. Норми української літературної мови*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. С. III–XIX (Репринт із видання 1931 р.). (Серія «Українська граматична класика») .
7. Гриценко А. П. О. Н. Синявський: місце в історії українського мовознавства. *Українська мова*. 2005. № 4. С. 22–62.
8. Даниленко А. І. Предикати, відмінки і діатези в українській мові: історичний і типологічний аспекти. Харків : Око, 2003. 512 с.
9. Жовтобрюх М. А. Визначний дослідник української мови. (До 80-річчя з дня народження О. Н. Синявського). *Українська мова і література в школі*. 1967. №12. С. 18–25.
10. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
11. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.

12. Синявський О. Норми української літературної мови. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. XX, 368 с. (Репринт із видання 1931 р.). (Серія «Українська граматична класика»)
13. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова : 1705 укр. прийменників та їх еквівалентів / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. Донецьк : ПКФ «БАО», 2007. 416 с.
14. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. XXIV, 283 с. (Репринт із видання 1932 р.). (Серія «Українська граматична класика»).
15. Харченко С. В. Синтаксичні норми української літературної мови XX – початку XXI ст.: монографія ; відп. ред. К. Г. Городенська. Київ : Міленіум, 2017. 417 с.
16. Шевельов Ю. Покоління двадцятих років в українському мовознавстві. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. 173. Праці історико-філософської секції*: збірник на пошану українських учених знищених большевицькою Москвою / ред. М. Овчаренко. Париж ; Чикаго : Накладом Осередку праці НТШ в Чикаго, 1962. С. 309–332.
17. Шевельов Ю. Три профілі. (До перевидання праць наддніпрянських мовознавців у Львові). *Наші дні*. 1943. Ч. 4. С. 6–7.
18. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус. Нью-Йорк : Сучасність, 1987. 294 с.
19. Шерех Юрій. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Вид-во «Молоде життя», 1951. 402 с.

REFERENCES

1. Britsyn V. M., Hrytsenko P. Yu. Storinkamy doslidzhennia S. Smerechynskoho. *Smerechynskiyi S. Narysy z ukrains'koi syntaksy (u zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoiu)*. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2021. S. III– XXIV (Reprynt iz vydannia 1932 r.). (Seriiia «Ukrainska hramatychna klasyka») .
2. Vykhoanets I. R. Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy. Kyiv : Nauk. dumka, 1992. 222 s.
3. Vykhoanets I. R. Systema vidminkiv ukrainskoi movy. Kyiv : Nauk. dumka, 1987. 232 s.
4. Horbach O. S. Smerechynskoho Narysy z ukayinskoi syntaksy [Pisliaslovo]. *Smerechynskiyi S. Narysy z ukayinskoi syntaksy v zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoiu*. Kharkiv : Radianska shkola, 1932. 305 s. (Fotoperedruk z pisliaslovom Oleksy Horbacha. Miunkhen, 1990).
5. Horodenska K. Hramatychnyi slovnyk ukayinskoi movy: spoluchnyky. Kherson: Vydavnytstvo Khersonskoho derzhavnoho universytetu, 2007. 337 s.
6. Hrytsenko P. Yu., Britsyn V. M. Tsinniyi dosvid rozbudovy ukayinskoi literaturnoi movy. *Syniavskiyi O. N. Normy ukayinskoi literaturnoi movy*. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2018. S. III–XIX (Reprynt iz vydannia 1931 r.). (Seriiia «Ukrainska hramatychna klasyka»).
7. Hryshchenko A. P. O. N. Synyavskiyi: mistse v istorii ukrainskoho movoznavstva. *Ukrainska mova*. 2005. № 4. S. 22–62.
8. Danylenko A. I. Predykaty, vidminky i diatezy v ukrainskii movi: istorychnyi i typolohichnyi aspekty. Kharkiv : Oho, 2003. 512 s.
9. Zhovtobriukh M. A. Vyznachnyi doslidnyk ukrainskoi movy. (Do 80-richchia z dnia narodzhennia O. N. Syniavskoho). *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 1967. № 12. S. 18–25.
10. Kostusiak N. M. Struktura mizhrivnevykh katehorii suchasnoi ukrainskoi movy. Luts'k : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2012. 452 s.
11. Mezhev O. G. Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odynts. Luts'k : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2012. 464 s.
12. Syniavskiyi O. N. Normy ukrainskoi literaturnoi movy. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2018. XX, 368 s. (Reprynt iz vydannia 1931 r.). (Seriiia «Ukrainska hramatychna klasyka») .
13. Slovnyk ukrainskykh pryimennykiv. Suchasna ukrainska mova : 1705 ukr. pryimennykiv ta yikh ekvivalentiv / A. Zahnitko, I. Danyliuk, H. Sytar, I. Shchukina. Donetsk : PKF «BAO», 2007. 416 s.

14. Smerechynskiy S. Narysy z ukrainskoi syntaksy (u zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoiu). Kyiv : Vydavnychy dim Dmytra Buraho, 2021. XXIV, 283 c. (Reprint iz vydannia 1932 r.). (Seriiia «Ukrainska hramatychna klasyka»).
15. Kharchenko S. Syntaksychni normy ukrainskoi literaturnoi movy XX– pochatku XXI st.; vidp. red. K. H. Horodenska. Kyiv : Milenium, 2017. 417 s.
16. Shevelov Yu. Pokolinnia dvadtsiatykh rokiv v ukrainskomu movoznavstvi. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka. T. 173. Pratsi istoryko-filosofskoi sekti: zbirnyk na poshanu ukrainskykh uchenykh znyshchenykh bolshevytskoiu Moskvou* / red. M. Ovcharenko. Paryzh ; Chykago : Nakladom Oseredku pratsi NTSH v Chykago, 1962. S. 309–332.
17. Shevelov Yu. Try profili. (Do perevydannia prats naddnyprianskykh movoznavstv u Lvovi). *Nashi dni*. 1943. CH. 4. S. 6–7.
18. Shevelov Yu. Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941): stan i status. Niu-York : Suchasnist, 1987. 294 s.
19. Sherekh Yurii. Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Miunkhen : Vyd-vo «Molode zhyttia», 1951. 402 s.

Межов Олександр Григорович, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки (Україна).

Mezhov Oleksandr, Doctor of Philology, Professor, Ukrainian Language Department, Lesia Ukrainka Volyn National University (Ukraine).

Костусяк Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки (Україна).

Kostusiak Nataliia, Doctor of Philology, Professor, Ukrainian Language Department, Lesia Ukrainka Volyn National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 18.02.2022

Статтю прийнято до друку: 08.05.2022

II. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 81'23

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-44-50

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КОНЦЕПТ» У КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Алевтина Міняйлова

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Україна, м. Миколаїв, пр. Героїв України, 9

e-mail: alevtina.minyajlova@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4423-3239

У статті розкрито сутність і природу виникнення поняття «концепт» у контексті різних підходів: лінгвокультурологічного, когнітивного та психолінгвістичного. Обґрунтовано існування великої кількості різних тлумачень поняття «концепт», розглянуто підходи науковців до проблеми його структуризації, визначено основні структурні компоненти. Проаналізовано погляди вчених щодо проблеми класифікації поняття «концепт» у когнітивній лінгвістиці, визначено основні його типи.

Ключові слова: *концепт, структура поняття «концепт», класифікація концептів, антропоцентричний підхід, лінгвокультурологічний підхід, когнітивний підхід, психолінгвістичний підхід, когнітивна лінгвістика.*

TO THE PROBLEM OF DEFINITION OF THE TERM “CONCEPT” IN COGNITIVE LINGUISTICS

Alevtyna Miniaailova

Admiral Makarov National University of Shipbuilding

9 Heroiv Ukrainy Ave., Mykolaiv, Ukraine

e-mail: alevtina.minyajlova@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4423-3239

Introduction. *The anthropocentric approach in linguistics in recent decades has shifted the focus of scholars from language to man as a native speaker, namely to human understanding of language units, their interpretation and understanding, taking into account cultural traditions and personality psyche. This makes it possible to study the patterns of formation and development of a language, consciousness and culture from a new perspective – through the relationship between man and language. Under such conditions, one of the main objects of research in modern linguistics is the concept – the semantic side of the language object.*

Purpose. *The concept of "concept" has its origins in cognition and is a basic term of cognitive linguistics. The aim of this article is to analyze the term "concept" in cognitive linguistics.*

In accordance with the purpose the tasks of the article are: 1) to reveal the essence and structure of the term "concept"; 2) analyze the existing classifications of the concept.

Methods. *The author used such research methods as analysis, systematization and generalization of linguistic, psycholinguistic and special literature of Ukrainian and foreign authors on the definition, structuring and classification of the term "concept", which enabled us to analyze the problem and identify leading research approaches to its understanding.*

Analysis of recent research and publications. *Despite the great attention of scholars to the term "concept" (N. Alefirenko, S. Askoldov, A. Babushkin, N. Boldyrev, A. Vezhbytska, S. Vorkachev, A. Zalevskaya, V. Karasyk, V. Kolesov, O. Kubryakova, V. Maslova, M. Pimenova, Z. Popova, I. Sternin, Y. Stepanov and others), there is no single interpretation of this term. It first appeared in 1928 in the works of S. Askoldov. At the present stage, there are dozens of definitions of this term, which reveal several approaches to understanding the term of "concept", the main of which are linguo-cultural, cognitive and that of psycholinguistics.*

Results. *The term "concept" has its origins in cognitology and is a basic concept of cognitive linguistics. The purpose of this article is to analyze the term "concept" in cognitive linguistics. In accordance with the purpose, the objectives of the article are: 1) to reveal the essence and structure of the term "concept"; 2) analyze the existing classifications of the concept. Despite the great attention of scholars to the term "concept", there is no single interpretation of this term. Representatives of the linguo-cultural approach consider the concept as a basic unit of culture, emphasizing its value component. Representatives of the cognitive approach consider the concept as a mental phenomenon, a global mental unit. Psycholinguists believe that the term "concept" should be viewed through the prism of a person's personal experience, emotions, values and associations related to it. The components of the term "concept" are the following: image, information content and the interpretative field (Popova, Sternin); image, concept and value (Karasyk, Vorkachov); intrazone and extrazone (Slyshkin); the main relevant feature, additional or several additional passive features, internal form (Stepanov) etc. The types of the term "concept" are: imagination, scheme, concept, frame, script, gestalt (Popova, Sternin); mental pictures, concept diagram, hyperonym concepts, concept frames, concept script / script, insight, kaleidoscopic concept (Babushkin); basic concepts, descriptor concepts, relative concepts (Pimenova) etc.*

Conclusion. *Thus, the study revealed a large number of interpretations of the term "concept" in cognitive linguistics, approaches to its interpretation, structure and classification, which, however, are not contradictory but rather harmoniously complement and enrich each other.*

Keywords: *concept, anthropocentric approach, linguoculturological approach, cognitive approach, psycholinguistic approach, structure of term «concept», classification of concepts, cognitive linguistics.*

Постановка проблеми. Антропоцентричний підхід у лінгвістиці за останні десятиріччя змістив фокус уваги науковців з мови на людину як носія мови, зокрема на розуміння людиною мовних об'єктів, їх інтерпретацію й осмислення з урахуванням культурних традицій та особливостей психіки особистості. Це дає змогу досліджувати закономірності формування й розвитку мови, свідомості та культури з нового погляду – через взаємозв'язок людини та мови. За таких умов одним із головних об'єктів досліджень у сучасній лінгвістиці стає концепт – змістова сторона мовного об'єкта.

Мета статті. Поняття «концепт» має витoki з когнітології і є основним поняттям когнітивної лінгвістики. *Метою* пропонованої статті є аналіз поняття «концепт» у когнітивній лінгвістиці. Відповідно до мети завданнями статті є: 1) розкрити сутність та структуру поняття «концепт»; 2) проаналізувати наявні класифікації концепту.

Методи дослідження. Автором застосовані такі методи дослідження, як аналіз, систематизація й узагальнення лінгвістичної, психолінгвістичної та спеціальної літератури вітчизняних і зарубіжних авторів із проблеми визначення, структуризації та класифікації поняття «концепт», що дало змогу проаналізувати стан проблеми і виокремити провідні дослідницькі підходи щодо розуміння сутності визначеного поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри велику увагу науковців до поняття «концепт» (Н. Ф. Алефиренко, С. А. Аскольдов, А. П. Бабушкін, Н. Н. Болдирев, А. Вежбицька, С. Г. Воркачов, А. А. Залевська, В. І. Карасик, В. В. Колесов, О. С. Кубрякова, В. А. Маслова, М. В. Піменова, З. Д. Попова, І. А. Стернін, Ю. С. Степанов та ін.), немає єдиного тлумачення цього терміна. Уперше він з'явився у 1928 році в роботах С. А. Аскольдова. На сьогодні існує десятки визначень цього терміна, які розкривають декілька підходів до розуміння поняття «концепт», основними з яких є лінгвокультурологічний, когнітивний та психолінгвістичний.

Виклад основного матеріалу дослідження. Представники лінгвокультурологічного підходу (А. Вежбицька, С. Г. Воркачов, В. В. Жайворонок, В. Ф. Загороднова, В. І. Карасик, Л. І. Мацько, Ю. С. Степанов, В. Д. Ужченко та ін.) вважають концепт базовою одиницею культури, з огляду на його ціннісний компонент. Ю. С. Степанов називає його «деяким сумарним явищем, яке за своєю структурою складається з поняття та ціннісного (часто образного) уявлення людини про нього» [15] та «згустком культури у свідомості людини... те, завдяки чому людина... сама входить у культуру» [15]. Він визначає концепт як «поняття, за яким у нашій свідомості виникає давно знайомий зміст, це опис ситуації культури» [16, с. 19]. В. І. Карасик та Г. Г. Слишкін вважають концепт умовною ментальною одиницею, що використовується в комплексному вивченні мови, свідомості та культури [7].

Представники когнітивного підходу (О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, В. З. Дем'янков та ін.) вважають концепт розумовим явищем, глобальною розумовою одиницею. Вони трактують його як термін, який «пояснює одиниці ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини» та називають її «оперативною змістовою одиницею пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*) усієї картини світу, відображеної у психіці людини» [8].

Учені-психолінгвісти (О. А. Залевська та ін.) вважають, що поняття «концепт» варто розглядати крізь призму особистого досвіду людини, її емоцій, цінностей та асоціацій, пов'язаних із ним. О. А. Залевська визначає концепт, як «надбання особистості, продукт психічних процесів пізнання і спілкування, базовий когнітивно-перцептивно-афективне утворення динамічного характеру, яке підпорядковується закономірностям психічного життя людини» [5].

Власне бачення поняття «концепт» мають й інші вчені, які визначають його як «дискретну змістову одиницю колективної свідомості або ідеального світу, яка зберігається в національній пам'яті носія мови у вербально зазначеному вигляді» [2, с. 13], «ідеальні, абстраговані одиниці, змістом яких людина оперує в процесі мислення» [3, с. 23], «деяке уявлення про фрагмент світу або частини такого фрагмента, які мають складну структуру,

виражену різними групами ознак, що реалізуються різноманітними мовними способами і засобами» [10, с. 10] та ін.

Отже, як засвідчує аналіз, у когнітивній лінгвістиці існує чимало поглядів на проблему тлумачення концепту, що, на нашу думку, частково зумовлено тим, що когнітивна лінгвістика перебуває на перетині декількох різних наук та сфер знань – когнітології, когнітивної психології, лінгвістики та психолінгвістики. Крім того, потрібно зазначити, що попри велику кількість тлумачень поняття «концепт», вони не лише не заперечують один одного, а й доповнюють, збагачують, увиразнюючи багатогранність і глибину цього мовного явища.

Різняться думки вчених і щодо природи виникнення концепту. Він є результатом узаємодії досвіду, відбору на основі критерію цінності та механізму запам'ятовування [6], результатом зіткнення світу культури й індивіда [15], індивідуальним засобом сприйняття навколишнього світу [9]. З. Д. Попова та І. А. Стернін вважають, що концепт формується у свідомості людини по-різному: 1) на основі її безпосереднього чуттєвого досвіду – сприйняття світу чуттєвими органами; 2) з огляду на предметну діяльність людини; 3) на підставі розумових операцій із наявними у її свідомості концептами; 4) у процесі мовного спілкування (концепт може бути повідомленим, роз'ясненим людині засобами мови); 5) шляхом свідомого пізнання мовних одиниць [13].

Очевидно, що різні підходи до тлумачення сутності й природи виникнення концепту передбачають і наявність різних поглядів на його структуру, проте більшість науковців стверджують, що вона складна й багатшарова. Так, З. Д. Попова та І. А. Стернін виокремлюють три базових структурних компонента концепту: образ (перцептивний, який є результатом відображення навколишньої дійсності за допомогою органів чуття, та когнітивний, який є результатом метафоричного осмислення дійсності), інформаційний зміст (когнітивні ознаки, найбільш суттєві для самого предмета або його використання) та інтерпретаційне поле (когнітивні ознаки, що інтерпретують основний інформаційний зміст концепту) [13, с. 74].

В. І. Карасик вважає, що до структури концепту входять також три компоненти: образний і понятійний (відображають способи осмислення дійсності) та ціннісний (відображає місце об'єкта в системі загальнокультурних цінностей) [6, с. 129]. Майже такої самої думки дотримується С. Г. Воркачов, виокремлюючи такі три компоненти структури концепту: образний (когнітивні метафори, що утримують концепт у свідомості), понятійний (відображає ознакову та дефініційну структуру) та значеннєвий (етимологічні, асоціативні характеристики концепту, які визначають його місце в лексико-граматичній системі мови) [4, с. 6].

Г. Г. Слишкін розглядає концепт як складне системне утворення і пропонує досліджувати його в межах зон. Він виокремлює дві основні зони: інтразона (сукупність точок впливу середовища на систему) та екстразона (сукупність точок реакції системи, які передаються в середовище), а також додаткові: квазіінтразону (сукупність вхідних формальних асоціацій) та квазіекстразону (сукупність вихідних формальних асоціацій) [14, с. 60].

М. В. Піменова вважає структуру концепту сукупністю узагальнених ознак, потрібних і достатніх для ідентифікації предмета або явища як фрагмента картини світу [10, с. 9].

На думку Н. Н. Болдирева, структура концепту має вид гештальта. Його ядро складається з конкретно-образних характеристик, які є результатом чуттєвого,

повсякденного пізнання світу. Периферійними компонентами слугують абстрактні ознаки, які відображають знання про об'єкт і здобуті в результаті теоретичного, наукового пізнання. Узаємозв'язки між компонентами мають індивідуальний характер та залежать від умов формування концепту людиною [3, с. 29].

Ю. С. Степанов виокремлює в структурі концепту такі три компоненти: 1) основна, актуальна ознака (цей компонент відомий усім носіям тієї чи тієї мови і культури та є засобом комунікації представників певної нації, народу, народності); 2) додаткова або декілька додаткових, пасивних ознак, які є вже не актуальними, а історичними (цей компонент доступний лише для представників певної соціальної групи); 3) внутрішня форма, зазвичай не усвідомлена, виражена у зовнішній словесній формі [15, с. 40].

Отже, проблема визначення структури концепту є досить широкою й актуальною для сучасних дослідників. Не менш цікавою для них є і проблема класифікації цього поняття. На сьогодні існує багато спроб класифікувати концепт за різними ознаками. Зокрема, за змістовою ознакою концепти можуть бути пізнавальними й художніми (С. А. Аскольдов). Пізнавальний концепт є узагальненою, «схематичною» уявою людини про предмет; художній концепт є більш деталізованим, індивідуальним, сформованим завдяки особистим пережитим емоціям та почуттям людини [1, с. 268].

З. Д. Попова і І. А. Стернін вважають за доцільне розрізняти концепти «за тим типом знання, відображення реальності, який вони закріплюють, оскільки саме від цього залежать методи виокремлення та опису концептів». Згідно з їхньою типологією концепти можуть бути такими: уявлення (узагальнений чуттєво-наочний образ предмета або явища), схема (концепт, представлений деякою узагальненою просторово-графічною або контурною схемою), поняття (концепт, що відображає загальні, істотні ознаки предмета або явища, результат їх раціонального відображення й осмислення), фрейм (багатокомпонентний концепт, об'ємне уявлення, деяка сукупність стандартних знань про предмет або явище); сценарій / скрипт (послідовність кількох епізодів у часі, стереотипні епізоди з ознакою руху, розвитку), гештальт (комплексна, цілісна функціональна розумова структура, упорядковує різноманіття окремих явищ у свідомості) [13, с. 81].

Схожої думки дотримується А. П. Бабушкін, який виокремлює такі типи концептів: мисленнєві картини (сукупність образів у колективній / національній свідомості людей); концепт-схема (формує перцептивну та когнітивну картину світу, яка в певний спосіб розділяється лексичними засобами); концепт-гіперонім (визначення, позбавлене коннотату); концепт-фрейм (схема сцен, сукупність асоціатів, що зберігаються в пам'яті); концепт-сценарій / скрипт (схема подій, інформація про стереотипні епізоди, послідовність та зв'язок позначених словом подій, що осмислюються, їхня динаміка); інсайт (раптове усвідомлення, розуміння тих чи тих відносин і структури ситуацій загалом); калейдоскопічний концепт (результат метафоризації; не має постійних фіксованих асоціатів, оскільки розгортається постійно у вигляді мисленнєвих картинок, фрейма, схеми або сценарію) [2, с. 43].

М. В. Піменова розділяє концепти на три категоріальні класи: 1) базові – це концепти, які становлять фундамент мови та всієї картини світу (космічні концепти, соціальні концепти, психічні (духовні) концепти); 2) концепти-декриптори – концепти, які кваліфікують базові концепти (діменсиональні концепти (розмір, об'єм, глибина, висота, вага, тощо), квалітативні – концепти, що виражають якість (тепло-холод, ціліність-партитивність, твердість-м'якість), квантативні – концепти, що виражають кількість (один, багато, мало, достатньо-недостатньо); 3) концепти-релятиви – концепти, що реалізують типи відносин

(концепти-оцінки (добре-погано, правильно-неправильно, шкідливо-корисно, смачно-несмачно), концепти-позиції (навпроти, разом, між, поруч, близь-далеко), концепти-привативи (свій-чужий, брати-віддавати, уключати-виключати) [11].

Крім зазначених класифікацій, концепти розділяють на універсальні й національні, етнокультурні та соціокультурні, групові й індивідуальні, наукові та ненаукові, абстрактні й конкретні / предметні, вищого рівня та звичайні, вербалізовані й невербалізовані.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Отже, дослідження засвідчує наявність значної кількості інтерпретацій поняття «концепт» у когнітивній лінгвістиці, підходів до його потрактування, структури та класифікації, які гармонійно взаємодоповнюються та взаємозбагачуються. Такий широкий діапазон поглядів на проблему концепту зумовлюється, на нашу думку, багатогранністю й глибиною цього поняття, а також тим, що когнітивна лінгвістика, основним об'єктом дослідження якої є концепт, перебуває на перетині декількох наук та сфер знань – когнітології, когнітивної психології, лінгвістики, психолінгвістики.

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі конкретних концептів людського буття з погляду семантики, структури, функцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология*. [под общ. ред. В.П. Нерознака]. Москва : Academia, 1997. С. 267–279.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж : ВГУ, 1997. 330 с.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика. Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2001. 123 с.
4. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва : Гнозис, 2004. 192 с.
5. Залевская А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. С. 36–44.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
7. Карасик В. И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2001. С. 75–79.
8. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов. [под ред. Е.С. Кубряковой]. Москва : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. 245 с.
9. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка. *Известия РАН. Сер. лит. и яз.* Т. 52. № 1, 1993. С. 3–9.
10. Пименова М. В. Душа и дух: особенности концептуализации. Кемерово : Издат.-полигр. комплекс Графика, 2004. 386 с.
11. Пименова М. В. Типы концептов и этапы концептуального исследования. *Вестник КемГУ*. Т. 2. № 2 (54), 2013. С. 127–131.
12. Попова З. Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ: Восток-Запад, 2007. 226 с.
13. Попова З. Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка : монографія. Воронеж : Изд-во «Истоки», 2007. 250 с.
14. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты. Волгоград, 2004. 424 с.
15. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва, 1997. С. 40–76.
16. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. Москва, 2007. С. 42–67.

REFERENCES

1. Askoldov S. A. Kontsept i slovo. Russkaya slovesnost: Ot teorii slovesnosti k strukture teksta: Antologiya. [pod obshch. red. V.P. Neroznaka]. Moskva : Academia, 1997. S. 267–279.
2. Babushkin A. P. Tipy kontseptov v leksiko-frazeologicheskoy semantike yazika. Voronezh : VGU, 1997. 330 s.
3. Boldyrev N. N. Kognitivnaya semantika. Tambov : Izd-vo Tamb. un-ta, 2001. 123 s.
4. Vorkachev S. G. Schaste kak lingvokulturnyy kontsept. Moskva : Gnozis, 2004. 192 s.
5. Zalevskaya A. A. Psikhologicheskii podkhod k probleme kontsepta. *Metodologicheskie problemy kognitivnoy lingvistiki*. Voronezh : VGU, 2001. S. 36–44.
6. Karasik V. I. Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. Volgograd : Peremena, 2002. 477 s.
7. Karasik V. I., Slyshkin G.G. Lingvokulturnyy kontsept kak edinita issledovaniya. *Metodologicheskie problemy kognitivnoy lingvistiki*. Voronezh : VGU, 2001. S. 75–79.
8. Kubryakova Ye. S. Kratkiy slovar kognitivnykh terminov. [pod red. Ye.S. Kubryakovoy]. Moskva : Filol. f-t MGU im. M. V. Lomonosova, 1996. 245 s.
9. Likhachev D. S. Kontseptosfera russkogo yazika. *Izvestiya RAN. Ser. lit. i yaz.* T. 52. № 1, 1993. S. 3–9.
10. Pimenova M. V. Dusha i dukh: osobennosti kontseptualizatsii. Kemerovo : Izdat.-poligr. kompleks Grafika, 2004. 386 s.
11. Pimenova M. V. Tipy kontseptov i etapy kontseptualnogo issledovaniya. *Vestnik KemGU*. T. 2. № 2 (54), 2013. S. 127–131.
12. Popova Z. D., Sternin I.A. Kognitivnaya lingvistika. Moskva : ACT: Vostok-Zapad, 2007. 226 s.
13. Popova Z. D., Sternin I.A. Semantiko-kognitivnyy analiz yazyka : monografiya. Voronezh : Izd-vo «Istoki», 2007. 250 s.
14. Slyshkin G. G. Lingvokulturnye kontsepty i metakontsepty. Volgograd, 2004. 424 s.
15. Stepanov Yu. S. Konstanty. Slovar russkoy kultury. Opyt issledovaniya. Moskva, 1997. S. 40–76.
16. Stepanov Yu. S. Kontsepty. Tonkaya plenka tsivilizatsii. Moskva, 2007. S. 42–67.

Міняйлова Алевтина Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри сучасних мов Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Україна).

Miniaailova Alevtyna, Ph.D in Pedagogy, Associate Professor, Head of Modern Languages Department at Admiral Makarov National University of Shipbuilding (Ukraine).

Стаття надійшла: 14.01.2022

Статтю прийнято до друку: 21.01.2022

УДК 811.161.2:81'42

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-51-59

ПЕРСУАЗИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОМОВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ БОРОТЬБИ ЗА МІЖНАРОДНУ БЕЗПЕКУ

Ольга Павлушенко

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: lushen4619@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0224-0900

Лада Мазай

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: lada.mazai@vspu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9532-5996

Стаття містить аналіз промов Президента України Володимира Зеленського, звернених від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну до парламентарів західних демократій. Досліджено мовні засоби впливу на людей з метою створення міжнародної спільноти для підтримки українців у їхній боротьбі з агресором. Виокремлено й систематизовано вербальні знаки й символи ретрансляції в західні політикуми прагнень, емоцій і позицій, спрямованих не тільки на інформування, а й на переконання задля досягнення координації зусиль в боротьбі за безпеку в Східній Європі. Осмислено контекстуальну конотацію одиниць атрибутивної лексики, досліджено семантику метафоричних моделей, проаналізовано особливості використання синтаксичних конструкцій.

Ключові слова: політична промова, персуазивність, слова з атрибутивною семантикою, перифраз, метафора, метонімія, інтертекстуальність, риторичне питання, повтор, парцеляція, синтаксичний еліпсис.

PERSUASIVENESS OF POLITICAL SPEECH AS A TOOL IN PURSUING INTERNATIONAL SECURITY

Olha Pavlushenko

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ostrozko St., 32, Vinnitsia, Ukraine
e-mail: lushen4619@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0224-0900

Lada Mazai

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ostrozko St., 32, Vinnitsia, Ukraine
e-mail: lada.mazai@vspu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9532-5996

Introduction. *The article presents the results of a linguistic study of political speeches of the President of Ukraine, which he addressed to the parliaments of democracies and collective governing bodies of international political and military-political structures such as the European Parliament, UN Security Council, NATO Summit to mobilize their efforts for global democracy effective protection from Russia's neo-imperial encroachments. The persuasive direction of Volodymyr Zelensky's political speeches led to specific language tactics, which included not only influencing the listeners' cognition but also appealing to their emotional intelligence.*

*The **purpose** of the article is to carry out a linguistic analysis of the political speeches of the President of Ukraine during the war period, to single out linguistic means of persuasive influence on recipients aimed at achieving a specific political goal which is to create an international coalition in the fight against the Russian aggressor for international security.*

*The main **method** of research is critical discourse analysis. The descriptive method is applied at the stage of the presentation of the results.*

Results. *The researched content identifies effective language tools for persuasive influence on the recipients' consciousness and their emotional sphere. It is analyzed which verbal means are used by the speaker in order to establish an emotional contact with the audience in the opening part of his address, what functions words with attributive semantics perform, and what characteristics of denotations are expressed by periphrases. The article also represents the study of argumentative potential realization of the intertextuality means, in particular allusions, the ways of providing a logical connection between the real state of things and the picture of the world in the recipients' minds, as well as involving listeners in experiencing common feelings and emotions. The antithesis characteristic peculiarities of these texts are established. The text-forming role of elliptical and parceled syntactic constructions dominant for Volodymyr Zelensky's speeches is determined.*

*The **originality** of this paper is that the political speeches of the President of Ukraine have never before been the subject of linguistic analysis. Also, for the first time, persuasiveness is seen as a tool in the struggle for national freedom.*

Conclusions. *Political speeches of the President of Ukraine contain a number of means that influence the addressees' consciousness. These language tools enabled the politician to draw the audience's attention, make listeners empathize with emotions, and encourage specific actions necessary in the face of threats to international security on the continent.*

Keywords: *political speech, persuasiveness, words with attributive semantics, periphrasis, metaphor, metonymy, intertextuality, rhetorical question, repetition, parceling, syntactic ellipse.*

Постановка проблеми. В інформаційному житті демократичного суспільства політичний дискурс є важливим сегментом комунікативного простору, що охоплює учасників різного статусу: політиків, громадських активістів, політичних аналітиків, політтехнологів, а також пересічних громадян, які час від часу виступають вирішальною електоральною силою для перемоги тих чи тих політичних партій. У зв'язку з цим мова політики привертає увагу дослідників у різних галузях знань як інструмент формування концептуальної картини світу соціуму та модерування політичної активності його членів. Лінгвістичні дослідження сучасного політичного дискурсу зосереджуються на виявленні ефективних або навпаки контрпродуктивних мовних засобів впливу на колективну свідомість реципієнтів, на розпізнанні маніпулятивних технологій, створенні індивідуальних лінгвальних портретів політичних особистостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській політичній лінгвістиці останнього десятиліття помітною є тенденція до вивчення мовних засобів спрямованого впливу на колективну свідомість реципієнтів з метою формування їхньої політичної поведінки. Розвиток політичної лінгвістики як напряму вимагає від дослідників також уточнення й деталізації дефініцій термінів, якими оперують у цій царині наукових розвідок, чіткішого окреслення семантичних меж спеціальних понять, визначення пріоритетних проблем.

Методологічним аспектам у площині політичної лінгвістики присвячені праці В. Петренко. Авторка, аналізуючи міжнародний досвід у цій галузі досліджень, розмірковує над поняттєвими межами терміносполук «політична мова», «мова політики», «політичний дискурс», «спеціальний словник політики», «суспільно-політична лексика» [6; 7]. Центральним об'єктом вивчення Д. Арабаджієва та Т. Сергієнко є технології маніпулятивних впливів на індивідуальну й групову свідомість для зміни ціннісних орієнтирів соціуму, ідейних переконань та поведінки його суб'єктів, що набуває сьогодні особливої важливості в аспекті інформаційно-психологічної безпеки в політичних відносинах [1]. Н. Деренчук спрямувала свою увагу на маніпулятивні практики в українському політичному дискурсі, описала й систематизувала мовні характеристики впливу на когнітивну й поведінкову діяльність адресата, щоб переконати його у прийнятті тієї чи тієї політичної позиції [4]. Українські дослідники в площині політичної лінгвістики виявляють зацікавлення інструментами риторики, які є вживаними в середовищах політикумів інших країн, зокрема західних демократій. О. Маріна матеріалом для своїх досліджень обрала факти мовленнєвої маніпуляції в американському політичному дискурсі [5]. В. Гавриленко, Д. Тітарова детально проаналізували на фонетичному, лексичному й синтаксичному зрізах промови прем'єр-міністра Великобританії Уїнстона Черчилля, щоб виявити індивідуальні лінгвостилістичні особливості інституціональної риторики цього неординарного в міжнародному вимірі політика з чіткою ідеологічною позицією [3].

Огляд публікацій у площині політичної лінгвістики попереднього десятиріччя схиляє до висновку, що автори переважно зосереджували увагу на аналізові мовних тактик, які забезпечують реалізацію маніпулятивної стратегії, що насправді було поширеним явищем у межах політичної комунікації за умов функціонування в Україні багатопартійної системи, суб'єкти якої постійно конкурували на електоральному полі. Проте дослідники політичного дискурсу чітко розмежовують маніпулятивні практики і персуазивність політичної комунікації. Жодних сумнівів не викликає теза Н. Фрасинюк, що «в сучасному суспільстві персуазивність є потрібним елементом удосконалення навичок міжособистісного й ділового спілкування, масової комунікації, ефективного менеджменту та політичного впливу» [9, с. 130].

Повномасштабна війна, розв'язана Росією проти України 24 лютого 2022 року, кардинально змінила характер вітчизняного політичного дискурсу: почав активно формуватися наратив мобілізації національних та міжнародних сил для воєнного опору загарбникам. Помітним явищем політичної риторики стали промови й звернення Президента України Володимира Зеленського до парламентів демократичних держав світу та колективних органів керівництва міжнародними політичними й військово-політичними структурами, такими, як Європарламент, Рада безпеки ООН, саміт НАТО.

Мета пропонованої статті: здійснити лінгвістичний аналіз політичних промов Президента України воєнного періоду, виокремити мовні засоби персуазивного впливу на

реципієнтів для досягнення конкретної політичної цілі – створення міжнародної коаліції в боротьбі з російським агресором за безпеку в Східній Європі.

Виклад основного матеріалу. Ще з часів Давньої Греції відомо, що слово може набувати виняткової сили в переконанні людей зробити переоцінку фактів дійсності й обрати певну позицію, прийняти рішення для подальших дій. На початку війни росії проти України міжнародне товариство охопила нерішучість і навіть розгубленість, що скувало реакцію політиків, від яких залежало, чи європейська демократія захистить себе від військової агресії автократії, чи впаде під її натиском. Українське суспільство мобілізувало всі свої фізичні й духовні сили, але технічно було не спроможне протистояти ворожій навалі, яка володіє більшими людськими й збройними ресурсами. Президент України, узявши за зброю слово, звернувся до парламентарів західноєвропейських держав, щоб силою переконань мобілізувати їх на боротьбу з російським неоімперіалізмом.

Промови Президента України мали персуазивну стратегію. О'Кіф тлумачить персуазивність як форму «соціального впливу, осмислене зусилля, яке спрямоване на зміну свідомості у процесі комунікації в такій ситуації, коли адресат наділений певною свободою» [10, с. 10]. Персуазивне спрямування політичних промов В. Зеленського зумовило специфічні мовні тактики, які передбачали не тільки вплив на когніцію слухачів, а й апелювання до їхнього емоційного інтелекту.

Залучення емоцій реципієнтів до процесу сприйняття ними промови почасти відбувається вже в її вітальній частині. Так, 1 березня 2022 р., розпочинаючи спілкування із учасниками засідання Європарламенту, Володимир Зеленський зауважує: *«Я останніми днями не знаю, як правильно всіх вітати»*. А далі пояснює свої вагання вживати традиційні формули вітання, як-от *«Доброго ранку»*, або *«Доброго дня»*, або *«Доброго вечора»*, *«бо щодня для когось цей день точно не добрий, щодня для когось цей вечір останній»* (Промови та звернення).

Контекстуальна антонімія прикметників *добрий – останній* відразу маркує емоційне налаштування подальшого змісту промови, готує слухачів почути про трагічні події. Натомість вітання членів Конгресу США 24 березня 2022 сповнене впевненості й внутрішнього переконання у силі українців, які борються: *«Я гордий вітати вас з України, з нашої столиці – Києва»*. Для посилення експресивності у вітанні учасників саміту НАТО 24 березня 2022 р. Президент України використав не семантично нейтральне *бореться*, а дієслово *б'ється*: *«Вітаю вас з Києва, нашої столиці, яка б'ється вже місяць»* (Промови та звернення). Уживання саме цього дієслова зумовлене тим, що його семантичний обсяг містить компоненти 'воювати, боротися проти кого-небудь, за щось; уживати всіх заходів, докладати зусиль, добиваючись чого-небудь або переборюючи труднощі; намагатися подолати, перебороти що-небудь, не піддаватися чомусь' [2, с. 49].

Щоб створити емоційний контакт з аудиторією, В. Зеленський перемежує свої звернення словами й виразами *уявіть, уявіть собі, просто уявіть, запам'ятайте, будьмо чесними, повірте мені: «Уявіть собі, вранці, дві крилаті ракети у площу Свободи»; «Просто уявіть... Уявіть, о четвертій ранку кожен з вас чує вибухи»; «Запам'ятайте, будь ласка, це – живої. Бо ми хочемо жити»; «Будьмо чесними, дії росії від початку були спрямовані не лише на Україну, а й на Європу загалом»* (Промови та звернення).

Важливими засобами персуазивного впливу в промовах Президента України виступають слова-атрибутиви як у позиції означень, так і у функції предикатів, які виражають аксіологічну характеристику, конкретизують й підсилюють семантику

номінативів: *ми віддаємо наших **найкращих** людей: **міцних, сильних, дивовижних** українців; **молодь** – **яскрава, розумна**; від імені українського народу – **хоробрих і волелюбних** людей; **варварські** російські війська; **проти наших** цінностей; **базових людських** цінностей; зазнали **нелюдських** руйнувань; скоюються **найстрашніші** воєнні злочини; **провести повне, прозоре** розслідування; **максимальний** доступ журналістів; **повна** правда, **повна** відповідальність; ми у Європі мали **безпрецедентну** еру співпраці, спокою; заробляючи **шалені** кошти на експорті нафти й газу* (Промови та звернення).

В окремих випадках атрибутиви наповнюють висловлене конотаціями, що створюють нові сенси й спонукають слухачів задуматися навіть над тим, що досі видавалося аксіомою, переосмислити світоглядні константи, звільнитися від стереотипів для ефективного розв’язання проблем у нових умовах. Героїчний захист українцями глобальної демократії від неоімперських зазіхань автократії змінює статус України на міжнародній політичній карті світу: *«Україна була **прекрасною**. Але тепер стане **великою**»* (Промови та звернення). Говорячи про потребу забезпечити закриту зону в небі над Україною для доступу до нього авіації агресора, В. Зеленський наголошує, що цей захід насамперед має вирішувати не військові стратегічні цілі, а гуманітарні – збереження тисяч життів мирних жителів: *«Створити над Україною безпольотну зону... **Гуманітарну безпольотну** зону»*. Президент країни, яка стала жертвою військової експансії з боку одного з підписантів Будапештського меморандуму – документа, що мав би гарантувати її безпеку, наголошує на потребі укладання такої міжнародної угоди, після якої *«був би гарантований **чесний** мир»*. Необхідність перегляду міжнародними інституціями безпекової політики – основний посил Володимира Зеленського світу, він закликає країни *«узяти участь у створенні **нової системи гарантій безпеки... Реальних гарантій. Дієвих**»* (Промови та звернення). Спираючись на досвід своєї країни, яка залишилася наодинці на полі бою з потужною армією загарбника, Український Президент піддає сумніву поширений стереотип про ефективність сучасної міжнародної безпекової структури: *«Питання про п’яту статтю **фундаментальне**; Світ потребує **нових дієвих** альянсів! **Нових ефективних гарантій; союз відповідальних держав**»* (Промови та звернення). В. Зеленський апелює до моральної відповідальності політичного істеблішменту провідних країн Європи, які в умовах реальних загроз демократії насправді виявилися не готовими реалізовувати свою місію лідерів у її захисті: *Ще 24 лютого я звернувся до вас із **абсолютно зрозумілим, логічним** проханням. Ми не почули **ясну** відповідь. Це **найстрашніше** під час війни – не мати **ясних** відповідей на запити про допомогу»* (Промови та звернення).

Аксіологічна конотація домінує в перифразах, ужитих промовцем. Про справжню сутність росії в міжнародному вимірі говорить вираз: *«...захистити Україну і Європу від цього **тотального зла**»*. Для характеристики абсолютно не властивій людині, бездушної агресивності, яку виявляє армія загарбника, В. Зеленський використав перифраз *«російська військова машина»*. Необмежену жодними законами моралі й міжнародними традиціями та звичаями ведення війни жорстокість дій росіян у заблокованому місті промовець називає *«рівняють із землею», «руйнували в попіл»*. Пряма вказівка на відповідальність іноземних компаній, які працюють у росії, містить вислів *«спонсорують російську військову машину»*. Визначаючи рівень загрози, яку європейській безпеці несуть російські вуглеводні, Президент України закликає *«захистити Європу від російської **енергетичної зброї**»*. Осуд звучить у перифрастичній характеристиці злочинної бездіяльності на замовлення Росії окремих

європейських політиків: *«Навіть знають ті, хто ховає голову у пісок і руками все ще намагається намацати гроші з Росії»* (Промови та звернення).

За нашими спостереженнями, до метафоричних конструкцій Володимир Зеленський вдається в найбільш емоційних фрагментах своїх доповідей. Говорячи про торгівлю, яку продовжують окремі країни Європи з росією, просить *«залишити цей ринок, залитий нашою кров'ю»*. Нерішучість очільників Німеччини в підтримці України зброєю асоціює із зведенням стіни: *«Ви ніби знову за стіною ... посеред Європи. Між свободою і неволею. І стіна ця міцнішає з кожною бомбою, яка падає на нашу землю, на Україну»*. Згадуючи про їхню активну економічну співпрацю з росією, яка вкладала отримані капітали в підготовку до війни, зауважує: *«Коли ми говорили вам, що «Північний потік» – це зброя й підготовка до великої війни, ми чули у відповідь, що все ж таки це економіка. ... А це був цемент для нової стіни. ... І зараз торговельні маршрути між вами й державою, яка знову принесла у Європу жорстоку війну, – колючий дріт над стіною. Над новою стіною, яка розділяє Європу»* (Промови та звернення).

Аргументативний потенціал політичних промов Володимира Зеленського значно підсилюють засоби інтертекстуальності, зокрема алюзія, коли крізь один образ, уже відомий широкому загалу, проступає інший, новий, який ще потрібно належно осмислити через призму традиційних аксіологічних установок. У промові в Бундестазі Німеччини 17 березня 2022 р. український Президент використав образ Берлінської стіни як символ відокремлення німецького народу від європейського співтовариства. Алюзія з історичними подіями, пов'язаними з підтримкою німцями нацизму в середині ХХ ст., визначає глибокий концептуальний зміст фрази: *«...бо що тоді історична відповідальність, яка ще досі не спокутувана перед українським народом за те, що було 80 років тому»* (Промови та звернення).

У зверненні до парламентарів Греції 7 квітня 2022 р. Президент України апелював до їхньої історичної пам'яті згадкою про героїчну оборону греками в 480 р. до н.е. Фермопільського гірського проходу, у якій після величезних втрат з обох сторін ворог переміг, обійшовши гірську ущелину стежками, на які вказав зрадник: *«І ми не зможемо задовольнитися тим, що скажемо в майбутньому про Маріуполь: “Це нові Фермопіли”»*. (Промови та звернення). *«Руїни Вердену»*, із якими Володимир Зеленський 23 березня 2022 р. у промові в парламенті Франції порівняв українські міста, що зазнали авіаційних та артилерійських ударів російських окупантів, мали нагадати французам про найтривалішу та найзапеклішу битву Першої світової війни, яка відбувалася на їхній території.

Щоб забезпечити логічний зв'язок між реальним станом речей та картиною світу у свідомості реципієнтів, щоб залучити слухачів до переживання спільних почуттів й емоцій, Володимир Зеленський неодноразово вдається до паралелей із застосуванням номінативів, які є знаковими в національному історичному, культурному й державному контекстах того народу, до якого безпосередньо звертається промовець: *«І що б ви відчували, якби побачили, як ваш прапор в кожному місті, де вони проходять... у Монреалі знімають...»*; *«Вони підходять до Едмонтону і б'ють артилерією. Уявіть собі. ... Як в наших містах, у Сумах, в нашій Охтирці»*; *«Вони блокують Ванкувер – і тримають в облозі. Як у нашому Маріуполі»*; *«Наш Бабин Яр.... Росіяни не зупинялись перед бомбардуванням навіть цієї землі. А що з Національним монументом Голокосту в Оттаві? Чи витримає він удар трьох чи п'яти ракет?; ... російські військові стріляють з танків ... по Запорізькій атомній станції. Чи можете ви уявити таке з вашою станцією Bruce Station в Онтаріо?»* (15 березня 2022 р.,

промова у парламенті Канади); *«Згадайте **Перл-Харбор**. Страшний ранок 7 грудня 41-го року. Коли ваше небо було чорним від літаків, що атакували вас»; «Згадайте **11 вересня**. Страшний день 2001 року, коли зло намагалося перетворити ваші міста на поле битви. Коли були атаковані невинні люди»* (16 березня 2022 р., промова у Конгресі США); *Наше місто на березі Азовського моря. Уявіть повністю спалену **Геную**. ... Розбиту **Геную**, з якої рятуються люди, ваші прекрасні люди»; «Я звертаюся до вас із Києва – нашої столиці. З міста, яке має для нашого регіону таке ж значення, як **Рим** – для всього світу»* (22 березня 2022 р., промова в Палаті депутатів Італії); *російські пропагандисти вже обговорюють в ефірах державного телебачення, як Росія окупує, зокрема, й ваш острів **Готланд*** (24 березня 2022 р., промова в Риксдагу Швеції); *І чи є у вас впевненість в тому, що **5-та стаття** здатна спрацювати? Для нас вже не спрацював «Будапешт». Наш Будапештський меморандум* (24 березня 2022 р., промова на саміті НАТО) (Промови та звернення).

Відомо, що антитеза є вигідним інструментом створення нових сенсів, які виникають у фокусі протиставлення лексико-семантичних знаків. Конструкції антитези в промовах Президента України тільки спорадично ґрунтуються на використанні лексичних антонімів: *Війна завжди проявляє усе, на що здатні люди. Хто **сильний**. А хто **слабкий**. Хто **чесний**. А хто **лицемір**; Вони вкладали шалені гроші у **смерть**, поки світ інвестував у **життя**. Ви маєте **тисячі** бойових літаків! Але не дали нам **жодного***. Частіше в онові антитези лежить антонімія понять, а не денотативна семантика мовних знаків: *Хто **мудрий**.. А хто **не бачить очевидного**; кожна з держав зможе розраховувати тільки **на силу зброї**, щоб гарантувати собі безпеку, а не **на міжнародне право**; це розуміння є більшою мірою у народів, ніж у деяких дуже впливових **політиків**; дуже **досвідчених убивць**, і **зовсім юних хлопців** 2003-2004 років народження; **По звичайних людях – військових там не було**; **Мир** – важливіший за **прибуток**; Росія кинула **танки й літаки** проти наших **національних мрій***. (Промови та звернення). Протиставлення понять примушує реципієнтів змінити кут зору на реальні, які за ними стоять, розглянути їх в іншій системі ментальних координат, створює нові концептуальні площини сприйняття дійсності.

Стратегії персуазивності підпорядкований і синтаксичний лад політичних промов Президента України, виголошених у парламентах європейських демократій. Помітною синтаксичною особливістю аналізованих текстів є еліптичні, зокрема, парцельовані та односкладні номінативні або генітивні конструкції. Ці речення, дуже концентричні у вираженні найбільш важливих посилів, забезпечують промовцеві виразність і переконливість: *Десятки жертв. Ось така ціна волі; Просто знищують усе, що там є. Сотні тисяч людей під обстрілами цілодобово. Без їжі, цілодобово без води, без електрики, цілодобово без зв'язку. Тижднями; А тепер там, у Маріуполі, нічого немає. Руїни; Вже другий тиждень під обстрілами, без електрики, без зв'язку, без усього. Майже без їжі, без води. У підвалах; Окупанти вбили 108 дітей. Посеред Європи, у нас, у 2022 році; Троє дітей, одинадцятьоро дорослих. На човні. Посеред водосховища. За десятки метрів від берега. А по них б'ють з артилерії; Я звертаюсь до вас від імені народу, який щоденно вшановує пам'ять загиблих. Щоденно, зранку. Пам'ять загиблих мирних людей; ...рішучість захищати нашу свободу. Спільну свободу! Одну для Парижа і Києва. Для Берліна і Варшави. Для Мадрида і Рима. Для Брюсселя і Братислави; Дві крилаті ракети – по Харкову; Мир Україні. Мир Європі*. (Промови та звернення).

Щоб ефективніше вплинути на свідомість адресатів та їхню психіку, Володимир Зеленський часто повторює слова й словосполучення, які є важливими у промові, містять

найбільше смислове навантаження: *Це війна, яку Росія готувала давно. Яку одна людина готувала давно. Одна!; Російські військові вдарили по вокзалу в нашому місті Краматорську. По звичайному залізничному вокзалу. По звичайних людях... Люди, які чекали на потяги ... Вдарили ракетами по людях. Є свідки, є відео, є залишки ракет, людей – немає; Ще раз: це простий залізничний вокзал. Просте місто на сході нашої держави; Я прошу вас ушанувати мовчанням пам'ять усіх українців та українок, убитих російськими військовими, російськими ракетами, російськими бомбами...; Україна просила відсоток. Один відсоток від усіх ваших танків! ... Ви можете надати нам один відсоток від усіх ваших літаків. Один відсоток! (Промови та звернення).*

Посилюють апелятивний характер політичних промов Володимира Зеленського риторичні питання. Ці синтаксичні конструкції з питальною інтонацією насправді спонукають особисте включення слухача до спільних із промовцем міркувань, адже відповідь відома їм обом, бо вона є очевидною: *Де наші діти? На яких військових заводах вони працюють? На яких ракетах? Може, вони у танках їздять? 16 дітей ти вбив!; Але як ми можемо сіяти під ударами російської артилерії? Як ми можемо сіяти, коли ворог свідомо мінує поля, знищує бази з пал'ним?;...чи повинні відповідати спільно за смерті українців і ті, хто вбиває наших людей, і ті, хто змушує нас чекати?; Тож, де ця безпека, яку має гарантувати Рада безпеки?.... Тож, де той мир, заради гарантування якого створювалась Організація об'єднаних націй? Зараз Статут ООН порушується буквально з першої ж статті. А якщо так, то який сенс в усіх інших статтях? (Промови та звернення).*

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Уважне прочитання політичних промов Президента України, виголошених перед парламентарями демократичних держав світу та членами колективних органів керівництва міжнародними політичними й військово-політичними структурами, зокрема Європарламенту, Ради безпеки ООН, саміту НАТО, дозволяє стверджувати, що вони стали прецедентними в політичній риторичі, оскільки мали на меті благородну й чесну місію – об'єднати всі продуктивні сили західної демократії для активного протистояння неоімперським прагненням росії, які демонструють виразну нацистську сутність. Усі мовні засоби, використані промовцем як на лексичному, так і на синтаксичному рівнях, підпорядковані персуазивній стратегії, тому вони виразно експресивні, дуже концентричні на аргументації основних посилів міжнародній спільноті й сповнені щирих почуттів та емоцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арабаджаєв Д. Ю., Сергієнко Т. І. Політична маніпуляція та інформаційно-психологічна безпека в політичних відносинах. *Науковий журнал «Політикус»*. 2020. Вип. 2. С. 36–43.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
3. Гавриленко В. М., Тітарова Д. Ю. Лінгвістичні особливості промов Уїнстона Черчіля. *Молодий вчений*. 2017. № 4 (44) квітень. С. 132–137.
4. Деренчук Н. Особливості формування маніпулятивної стратегії в українському політичному дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*. 2016. Вип. 38. С. 357–364.
5. Маріна О. В. Мовленнєва маніпуляція в американському політичному дискурсі. *Лінгвістичні дослідження*. 2014. № 38. С. 116–120.
6. Петренко В. Особливості визначення політичної мови. *Політичний менеджмент*. 2007. № 2. С. 16–24.
7. Петренко В. Політична мова як предмет дослідження. *Політичний менеджмент*. 2007. № 5. С. 60–67.

8. Різун В. В. Загальна характеристика масово-інформаційної діяльності. *Наукові записки інституту журналістики*. Київ, 2000. Т. 1. С. 15–30.
9. Фрасинюк Н. Мовні засоби вираження персуазивності в політичному дискурсі. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія: «Мовознавство. Літературознавство»*. 2020. Вип. 32, т. 2. С. 129–133.
10. O’Keefe D. J. *Persuasion : Theory and Research*. Thousand Oaks : Sage Publications, Inc., 2002. 365 p.

ДЖЕРЕЛА

Промови та звернення. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL : <https://www.president.gov.ua/news/speeches> (дата звернення: 8 травня 2022 р.).

REFERENCES

1. Arabadzhaiev D. Y., Serhiienko T. I. Politychna manipuliatsiia ta informatsiino-psykholohichna bezpeka v politychnykh vidnosynakh. *Naukovyi zhurnal «Politykus»*. 2020. Vyp. 2. S. 36–43.
2. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2004. 1440 s.
3. Havrylenko V. M., Titarova D. Iu. Linhvistychni osoblyvosti promov Uinstona Cherchyliia. *Molodyi vchenyi*. 2017. № 4 (44) kviten. S. 132–137.
4. Derenchuk N. Osoblyvosti formuvannia manipulyativnoi stratehii v ukrainskomu politychnomu dyskursi. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriiia «Filohiia»*. 2016. Vyp. 38. S. 357–364.
5. Marina O. V. Movlennieva manipuliatsiia v amerykanskomu politychnomu dyskursi. *Linhvistychni doslidzhennia*. 2014. № 38. S. 116–120.
6. Petrenko V. Osoblyvosti vyznachennia politychnoi movy. *Politychnyi menedzhment*. 2007. № 2. S. 16–24.
7. Petrenko V. Politychna mova yak predmet doslidzhennia. *Politychnyi menedzhment*. 2007. № 5. S. 60–67.
8. Rizun V. V. Zahalna kharakterystyka masovo-informatsiinoi diialnosti. *Naukovi zapysky instytutu zhurnalistyky*. Kyiv, 2000. T. 1. S. 15–30.
9. Frasiuniuk N. Movni zasoby vyrazhennia persuazyvnosti v politychnomu dyskursi. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Seriiia: «Movoznavstvo. Literaturoznavstvo»*. 2020. Vyp. 32, t. 2. S. 129–133.
10. O’Keefe D. J. *Persuasion : Theory and Research*. Thousand Oaks : Sage Publications, Inc., 2002. 365 p.

SOURCES

Promovy ta zvernennia. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. URL : <https://www.president.gov.ua/news/speeches> (data zvernennia: 8 travnia 2022 r.).

Павлушенко Ольга Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Pavlushenko Olha, PhD in Philological Sciences, associate professor at the Department of Ukrainian Language, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Мазай Лада Юріївна, аспірантка, асистент кафедри психології й соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Mazai Lada, PhD student, assistant at the Department of Psychology and Social Work, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 29.04.2022

Статтю прийнято до друку: 06.05.2022

III. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИЧНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

УДК: 81'373.613(477.87)

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-60-70

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В МОВОВЖИВАННІ ЗАКАРПАТСЬКИХ УГОРЦІВ

Вільмош Газдаг

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Україна, м. Берегово, пл. Кошута, 6

e-mail: gazdag.vilmos@kmf.org.ua

ORCID: 0000-0002-9331-2307

Наталка Лібак

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Україна, м. Берегово, пл. Кошута, 6

e-mail: libak.natalka@kmf.org.ua

ORCID: 0000-0002-0200-4668

Угорці, що живуть на Закарпатті, щодня зустрічаються з українськомовним населенням і регулярно стикаються з ситуаціями спілкування, коли їм доводиться говорити державною українською мовою. Такі ситуації природно спричиняють своєрідну мовну взаємодію. Мета статті – дати уявлення про мовну ситуацію закарпатських угорців та описати найважливіші семантичні групи українських лексичних запозичень.

Ключові слова: *Закарпаття, угорська мова, вплив державної мови, українські та російські лексичні запозичення.*

EAST SLAVIC BORROWINGS IN THE LANGUAGE OF TRANS-CARPATHIAN HUNGARIANS

Vilmos Gazdag

Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rakoczy II

Ukraine, Berehovo, pl. Koshuta, 6

e-mail: gazdag.vilmos@kmf.org.ua

ORCID: 0000-0002-9331-2307

Natalia Libak

Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rakoczy II

Ukraine, Berehovo, pl. Koshuta, 6

e-mail: libak.natalka@kmf.org.ua

ORCID: 0000-0002-0200-4668

Introduction. *The Hungarians living in Transcarpathia meet Ukrainian speakers on a daily basis, and are regularly confronted with communication situations where they have to speak Ukrainian, the state language. Such linguistic situations naturally lead to a certain degree of language interaction.*

Purpose. *The aim of this paper is to provide an insight into the linguistic situation of the Transcarpathian Hungarians and to describe the most important semantic groups of loanwords in the state language.*

Methods. *The collection of East Slavic lexical elements is a multi-level process, which, in addition to the processing of sound materials, has extended to the use of borrowed linguistic elements in printed and electronic media (mass media), works of fiction, Internet sources, as well as to the observation of members of communicative acts. The reliability of the data on the use and knowledge of the recorded loan words was verified by a questionnaire survey.*

Results. *The presence of Ukrainian and Russian loanwords in Hungarian is an acknowledged fact. They are used in speech by bilinguals who communicate with Russians and Ukrainians every day. From the point of view of the chronology of the recorded loan words it can be stated that most of them are new, i.e. rooted in the dialects after 1945. Words of Ukrainian origin started to spread and get fixed in the Hungarian dialects after the declaration of independence of Ukraine. This is primarily due to the fact that for decades the Ukrainian people lived under the rule of the Russian Empire and the Ukrainian language was considered a dialect of Russian. This was reinforced by the fact that in Soviet times Russian was used in almost all spheres of public life. The prestige of the Ukrainian language rose after the proclamation of Ukraine as an independent state. In most cases, borrowed words retain the lexical meaning of the source language, but there are cases when in the process of adaptation to the system of the recipient language the meaning of a borrowed word slightly changed or acquired new shades.*

Originality. *The originality of the paper lies primarily in the fact that it is based on the results of sociolinguistic studies at several levels, which reflect the specific features of the Transcarpathian Hungarian language, and provide numerous examples of the presence of state-language loanwords in Transcarpathian Hungarian. The linguistic situation and the presentation of the collected material will also provide an opportunity for a better understanding of the linguistic characteristics of the Transcarpathian Hungarians.*

Conclusion. *The presence of Ukrainian and Russian loanwords in Hungarian is an acknowledged fact. They are used in speech by bilinguals who communicate with Russians and Ukrainians every day. The number of lexical borrowings assimilated into the speech of Transcarpathian Hungarians is only a few hundred.*

Keywords: *Transcarpathian, Hungarian, influence of the state language, Ukrainian and Russian loanwords.*

Постановка проблеми. Східнослов'янські запозичення трапляються в усіх сферах мововживання закарпатських угорців. Проте важливо зауважити, що в різних сферах мововживання кількість запозичених слів може значно відрізнятися. У тих сферах, де відчувається сильне домінування державної мови, запозичення активніші, ніж там, де спостерігаємо майже виняткове вживання рідної мови. У межах аналізованої проблематики доцільно також коротко ознайомитися з мовною ситуацією в середовищі закарпатських угорців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Контакти між двома мовами найчастіше виявляються на рівні лексики, адже лексичний склад певної мови є найбільш мобільною її структурною частиною, що легко приймає нові елементи [16, с. 15; 4]. Важливо, на нашу думку, проаналізувати й те, чому саме відбувається запозичення лексичних елементів між конкретними мовами. З цього приводу в мовознавстві висувалися різні теорії, більшість із яких збігаються у визначенні основних причин запозичення.

У закарпатських угорських говорах, як і в будь-яких інших закордонних угорських говірках, відчувається вплив державної мови [див., напр., 8]. Проте більшість попередніх досліджень намагалися виявити розбіжності між місцевими говірками та угорським мововживанням, акцентуючи переважно на особливостях розмовної мови [1; 12], на зміні коду [18; 19], на запозиченій лексиці [11; 22]. Дослідження запозичених лексем, які засвоїлися закарпатськими угорськими говірками, розпочалося ще в 70-х рр. минулого століття з праць Петра Лизанця [17], Іштвана Ковтюка [2] і Шандора Фодо [14].

Причини запозичень, які були засвоєні закарпатськими угорськими говорами, дослідник Іштван Ковтюк пояснює семантичними властивостями (2, с. 75). Відповідно запозичення з української мови в ужанських угорських говірках мовознавець ділить на три групи: 1) ті, які позначають нові, раніше невідомі поняття; 2) ті, які є лексичними відповідниками вже наявних угорських слів; 3) емоційно-експресивна лексика, яка має численні синоніми в угорській мові. Натомість у статті *«Двомовність та мовлення закарпатських угорців»* І. Ковтюк стосовно запозичень наголошує на тому, «що абсолютна більшість цих слів є зайвою, оскільки угорська мова має власні відповідники на поняття, які вони позначають». До того ж, «їхні угорські відповідники з'являються у мовленні тоді, коли мовець не бажає бути еклектичним та ретельно й відповідально ставиться до свого мововживання» [15, с. 67]. Використання та засвоєння запозичень дослідник пояснює такими причинами: певний предмет чи явище стали відомими під цією назвою; бажання комфорту, пришвидшення темпу мовлення (мовець не думає над угорським відповідником, оскільки запозичення часто є коротшим і вимовляється легше, ніж угорський відповідник); мовна невибагливість, недостатня освіченість. Аналізуючи спостережені ним мовні явища, автор зазначає, що вони насамперед властиві розмовній мові, а в писемні стилі потрапляють рідко. Прагнути до вдосконалення двомовності потрібно систематично й послідовно, що дозволить зберегти чистоту рідної мови [15, с. 69].

Мета і завдання статті. У роботі шляхом дослідження говірок угорської мови Берегівського району Закарпатської області та сфер їхнього вживання представлено лексичні елементи слов'янських мов, укорінені в говірках унаслідок двомовності. У нашому дослідженні, яке ґрунтується на результатах багаторівневих соціолінгвістичних досліджень, спробуємо подати приклади наявності запозичень із державної мови в різних контекстах уживання мови. Мовна ситуація та представлення зібраного матеріалу також дозволяють краще зрозуміти лінгвістичні особливості закарпатської угорської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи специфіку мовлення закарпатських угорців, варто зважати на *корінну і спричинену двомовність меншини*, адже спільнота опинилася в становищі меншини не через зміну території / еміграцію, а внаслідок політичних причин, тож переважна більшість її представників опановує державну мову лише в школі [6, с. 41]. Їхня перша мова – угорська – юридично підпорядкована державній мові – українській [8, с. 198]. Крім цього, значна частина закарпатських угорців є двомовними з домінуванням угорської [6, с. 40–41], тобто у приватній сфері вживається майже винятково

угорська мова, натомість в офіційних сферах мововживання реалізується на підставі державного регулювання та мовних знань окремого індивіда. Це означає, що закарпатські угорці, унаслідок того, що опинилися в становищі меншини, можуть використовувати рідну мову тільки в обмежених ситуаціях, а в офіційних сферах повинні використовувати державну мову [7, с. 88].

Сильний вплив російської мови, який відчувається й сьогодні, пояснюється насамперед тим, що український народ упродовж століть жив під пануванням російської імперії, коли українську мову офіційно вважали всього лише діалектом російської, тобто вона не мала офіційного статусу та навіть перебувала під всілякими заборонами. Тож її статус проявлявся хіба що в побутовому спілкуванні з представниками сусідніх народів. Зауважимо й те, що в радянський період сфера використання російської мови поширилася фактично на всі рівні мововживання. Крім цього, російська мова як неофіційна державна мова Радянського Союзу була обов'язковою на всіх рівнях системи освіти, тож закарпатські угорці більш-менш засвоїли її, унаслідок чого ця мова зберігає значну роль донині. Натомість престиж української мови та її вплив на мови меншин, що проживали на території країни, зросли, по суті, тільки з проголошенням незалежності України. Цей вплив значною мірою посилюється і з формуванням державної мовної та освітньої політики. У 1990 році в усіх школах України, також і в освітніх закладах з навчанням мовами меншин, увели обов'язкове вивчення української мови [9, с. 8; 10], згодом 13 липня 2007 року Міністерство освіти й науки України (яке тоді очолював Станіслав Ніколаєнко) своїм наказом № 607 (2) запровадило зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Отже, для випускників шкіл із навчанням мовами меншин, які мали намір здобувати вищу освіту, ЗНО з української мови та літератури також стало обов'язковим [див.: 22, с. 93–106; 21, с. 188–190; 24, с. 168].

Ухвалений 3-го липня 2012 року Закон «Про засади державної мовної політики» теоретично мав позитивно вплинути на мовне становище закарпатських угорців, а також на можливості освіти рідною мовою (1), адже передбачав, за умови, якщо кількість осіб – носіїв певної мови, що проживають на території, на якій поширена ця мова, становить 10 відсотків і більше чисельності її населення, використання поряд із державною мовою, мови такої меншини в державному управлінні, у роботі органів місцевого самоврядування, у судових засіданнях, у публічних сферах, освіті тощо (3; 4). Але спочатку багато запитань викликало те, як цей закон буде виконуватися на практиці, а також, чи «створить держава необхідні для його впровадження умови, наприклад, чи зможе і чи забажає підготувати чиновників та державних службовців, які зможуть виконувати свою роботу регіональними мовами, чи існуватимуть двомовні бланки документів та формулярів тощо» [13, с. 588]. Зрештою, у 2018 році Конституційний Суд визнав цей закон таким, що не відповідає Конституції України, тож він був скасований.

Про можливості тематичної класифікації запозичених слів. Мовознавці здебільшого погоджуються в тому, що, вивчаючи запозичення, доцільно проводити їхнє тематичне групування / класифікацію, адже це дозволить більш чітко окреслити ті сфери мововживання, де більшою мірою виявляється вплив слов'янських мов. Тому спроба тематичної класифікації запозичених слів не є новим явищем у лексикології. Але окремі такі напрацювання [див., напр., 5; 20; 23 або 2, 3] часто засвідчують значні відмінності, що може бути пояснене насамперед відмінністю в підходах до каталогізації лексичних елементів. При цьому варто звернути увагу й на те, що певні запозичення можуть одночасно належати до

різних тематичних груп. Так, наприклад, запозичену лексему *szanítár* чи *szanítárka* як фемінітив (угор. відповідник *ápoló*) можна зарахувати як до категорії «охорона здоров'я, медицина», так і до категорії «рід занять, професія».

I. Слов'янські запозичення, пов'язані з офіційними сферами мововживання. Як зазначалося вище, вплив іноземної чи державної мови в різних сферах слововживання виявляється з неоднаковою інтенсивністю. Цю відмінність відображає і кількість запозичених слів у певних тематичних категоріях, пов'язаних із конкретними сферами мововживання.

1. Запозичення, пов'язані з офіційною, державною сферою. Як і загалом, так і стосовно закарпатських угорців спостерігаємо тенденцію, коли саме в офіційних сферах мововживання виявляється велика частка запозичених слів, адже це саме ті сфери, де сильним є домінування державної мови. Важливо відзначити й те, що використання слів, пов'язаних з офіційною сферою, спостерігається і в побутовому спілкуванні закарпатських угорців. Запозичення використовуються на позначення численних установ, закладів, організацій, роду занять чи видів документів:

а) документи: *dohovor* 'рос. договір' (угор. відповідник *szereződés*), *paszport* 'укр., рос. паспорт' (угор. відповідник *személyigazolvány* або *útlevél*), *zajáva* 'укр. заява' (угор. відповідник *kérvény*), *práva* 'права → укр. права водія; рос. права водителя' (угор. відповідник *gépjárművezetői jogosítvány*);

б) професії, посади: *szekretár* 'укр. секретар; рос. секретарь' (угор. відповідник *titkár*), *kasszír* 'укр. касир; рос. кассир' (угор. відповідник *pénztáros*), *perevodcsik* 'рос. переводчик' (угор. відповідник *tolmács*), *ucsotcsik* 'рос. учётчик' (угор. відповідник *számfejtő*);

в) заклади: *rájkom* 'райком → укр. районний комітет; рос. районный комитет' (угор. відповідник *járasi tanács*), *birzsa* 'укр. біржа праці; рос. биржа труда' (угор. відповідник *munkanélküli hivatal*), *OVIR* 'рос. ОВИР → Отдел виз и регистрации иностранцев' (угор. відповідник *útlevélosztály*), *szilszovjet* 'укр. сільський + рос. совет' (угор. відповідник *községi tanács*), *prokurátúra* 'укр., рос. прокуратура' (угор. відповідник *ügyészség*);

г) організації: *bezpeka* 'укр. безпека' (угор. відповідник *állambiztonsági szervek*), *CVK* 'укр. центральна виборча комісія' (угор. відповідник *Központi Választási Bizottság*), *Cseka* 'рос. Чека → Чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем' (угор. відповідник *Összoroszági Rendkívüli Bizottság a Szabotázs és Ellenforradalom Megakadályozására*), *DAI* 'укр. ДАІ → Державна автомобільна інспекція' (угор. відповідник *Állami Közlekedésrendészet*), *duma* 'укр. Державна дума; рос. Государственная дума' (угор. відповідник *tanács (hivatal)*).

2. Запозичення, пов'язані з військовою службою. По суті, переважна більшість чоловічого населення закарпатських угорців засвоювала державну мову на достатньому для спілкування рівні тільки під час проходження строкової військової служби. Це, звичайно, пов'язане з тим, що в армії офіційне спілкування відбувається винятково державною мовою, а чоловіки, що походять з угорських етнічних територій, потрапляють у військові частини, де досить мало строковиків, які володіють угорською. Унаслідок використання державної мови в середовищі закарпатського угорського населення угорськомовні назви на позначення військових звань і посад, інших речей / понять з армійського життя практично невідомі. Тому коли хтось розповідає про пережите під час армійської служби, тоді цілком природно використовує слова *szerszánt* 'укр. сержант' (а не угорське *őrmester*), *lityinant* 'укр. лейтенант' (а не угорське *hadnagy*), *császty* 'укр., часть' (а не угорське *laktanya*),

komangyirovka ‘рос. командировка’ (а не угорське *kiküldetés*), *kityel* ‘рос. китель’ (а не угорське *katonai zakó*).

3. Запозичення, пов’язані з освітою та охороною здоров’я. На початку статті ми вже згадували про головні особливості освітнього процесу для закарпатських угорців, у якому важливу роль посідає державна мова. По-перше, її в обов’язковому порядку викладають в усіх загальноосвітніх закладах із навчання мовами меншин, а, по-друге, вона використовується як мова навчання в технічно-професійній та вищій освіті. На Закарпатті значну кількість професій можна освоїти тільки державною мовою, що часто пояснюють дефіцитом освітніх послуг або ж непотрібністю / зайвістю освіти мовами нацменшин. Адже якщо хтось на Закарпатті закінчив би юридичний факультет угорською мовою, тоді він фактично не мав би шансів знайти роботу в Україні. Унаслідок такої ситуації в розмові, що стосується навчання, ми нерідко можемо почути слова і вирази на зразок *zacsotka* ‘рос. зачётная книжка’ (а не угорське *leckekönyv*), *ucsiliscse* ‘укр. училище’ (а не угорське *szakiskola*), *szitpendium* або *sztipi* ‘укр. стипендія’ (а не угорське *ösztöndíj*), *praktika* ‘укр. практика’ (а не угорське *szakmai gyakorlat*) *perepusztka* ‘укр. *непенустка*’ (а не угорське *átengedés, újrairási lehetőség*) тощо.

Схожа ситуація і у сфері охорони здоров’я. В Україні підготовка лікарів та медсестер відбувається державною мовою. Бувають такі випадки, коли в угорськомовне середовище потрапляють такі працівники сфери охорони здоров’я, які походять з інших областей України і зовсім не розуміють угорської мови. Тому в мововживанні, що стосується цієї сфери, також виявляємо значну кількість українських/угорських запозичень, напр.: *akuserka* ‘укр. акушерка’ (угор. відповідник *szülésznő*), *apteciska* ‘укр. аптечка’ (угор. відповідник *elsősegély csomag*), *gripp* ‘укр. грип’ (угор. відповідник *influenza*), *invalid* ‘укр. інвалід’ (угор. відповідник *rokkant*), *szesztra* ‘укр. медична сестра’ (угор. відповідник *nővér*) тощо.

Стосовно назв грошей/валют часто виникає питання, чи є вони запозиченнями чи власне екзотизмами. На нашу думку, назви грошей/валют, які трапляються у мовленні закарпатських угорців, як, наприклад, *grivnya/hrivnya* ‘укр. гривня’ (національна валюта України), *rubel* ‘рос. рубль, рубель’ (валюта колишнього Радянського Союзу і сучасної російської Федерації), а також назви на позначення монети *kopijka/kopek* ‘укр. копійка’ (металеві гроші) належать до категорії запозичених слів, адже їхнє використання в щоденній комунікації є природним явищем, а не прагненням увиразнити чуже походження цих назв.

II. Слов’янські запозичення, пов’язані з неофіційними сферами мововживання. Угорський народ мав контакти зі слов’янськими етносами ще до здобуття нової батьківщини. Після переселення до Карпатського басейну ці контакти перетворилися на сусідські зв’язки. Завдяки економічним і культурним контактам обидва народи багато навчилися один від одного. Поряд з обміном товарами активними були культурна та мовна взаємодія, наслідки якої добре простежуються як у слов’янській, так і в угорській культурі та мовах. Місцем найактивніших лінгвістичних контактів природно були межові мовні території [див. 17, с. 9–34]. Закарпатські угорські говори ще до Тріанонського мирного договору (1920 р.) становили межові території угорської мови, де жили поруч представники різних національностей. Ці народи взаємно впливали один на одного як у культурі, так і у мові. Тому на Закарпатті двомовність можна вважати природним явищем. Запозичення, що свідчать про неофіційні мовні контакти між двома народами, знаходимо практично у всіх сферах життя, а їхня кількість більша, ніж лексем, запозичених в офіційних сферах мововживання. Серед них натрапляємо на ті, які були засвоєні ще в минулі епохи, але звісно

ж є значна кількість і таких, які були запозичені вже в сучасну пору. Слов'янські запозичені лексеми, які використовуються в побутовому щоденному спілкуванні, можна класифікувати за доволі широким тематичним спектром. Це, зокрема, такі тематичні групи:

1. **Назви географічних об'єктів, народів і релігій:** *verhovina* 'укр. верховина' (угор. відповідник *hegyvidék*), *hucul* 'укр., рос. гуцул' (угор. відповідник *Kárpátukrán népcsoport*), *pravoszláv* 'укр. православний, рос. православный' (угор. відповідник *ortodox*) тощо.

2. **Назви рослин (овочі / фрукти):** *grecka* 'укр., рос. гречка' (угор. відповідник *tatárka / hajdina*), *baklászán* 'укр., рос. баклажан' (угор. відповідник *padlizsán*), *murkó* 'рос. морковь' (угор. відповідник *sárgarépa*) тощо.

3. **Назви страв і напоїв:** *marmaládé* 'укр., рос. мармелад' (угор. відповідник *gyümölcsaját*), *tusonka* 'рос. тушёнка' (угор. відповідник *konzervhús*), *pelmenyi* 'укр. пельмені, рос. пельмени' (угор. відповідник *húsos derelye*), а також *szok* 'рос. сок' (угор. відповідник *gyümölcslé*), *sampánszki/sampán* 'укр. шампанське [вино], рос. шампанское [вино]' (угор. відповідник *pezsgő*), *kompót* 'укр., рос. компот' (угор. відповідник *friss vagy fagyasztott gyümölcsből főzött üdítőital*), *korzsiki* 'укр. коржик' (угор. відповідник *lepény, lángos*), *perlovka* 'укр., рос. перловка → перлова каша' (угор. відповідник *árpagyöngy, gersli*) тощо.

4. **Назви посуду:** *bakál* 'укр., рос. бокал' (угор. відповідник *söröspohár*), *bánka* 'укр., рос. банка' (угор. відповідник *befőttes üveg*), *butilka* 'рос. бутылка' (угор. відповідник *üvegpalack*), *csájnik* 'укр., рос. чайник' (угор. відповідник *teáskanna*) тощо.

5. **Назви частин одягу та взуття:** *kurtka* 'укр., рос. куртка' (угор. відповідник *dzseki*), *vájlínyi* 'укр. валянки, рос. валенки' (угор. відповідник *posztócsizma*), *kombinzon* 'укр. комбінезон, рос. комбинезон' (угор. відповідник *kezeslábas*) тощо.

6. **Назви інструментів, предметів побуту:** *nozsóka* 'рос. ножовка' (угор. відповідник *gallyvágó fűrész*), *sláng* 'укр., рос. шланг' (угор. відповідник *slag*), *roszkladuska* 'рос. раскладушка' (угор. відповідник *nyugágy*) тощо.

7. **Назви засобів пересування:** *elektricska* 'укр., рос. електричка' (угор. відповідник *villanyvonat*), *pompa* 'помпа' (угор. відповідник *szivattyú*), *krán* 'укр., рос. кран' (угор. відповідник *emelődaru*), *szpidométer* 'укр. спідометр, рос. спидометр' (угор. відповідник *sebességmérő*), *potfárnyik* 'рос. подфарник' (угор. відповідник *helyzetjelző lámpa*), *dankrát* – 'укр., рос. домкрат' (угор. відповідник *emelő, emelőbak*) тощо.

8. **Назви видів спорту та дозвілля:** *turnyik* 'укр., рос. турник' (угор. відповідник *nyújtó*), *sáski* 'укр., рос. шашки' (угор. відповідник *dámajáték*), *voléba* 'укр., рос. волейбол' (угор. відповідник *röplabda*) тощо.

Окреслені паралелі цілком очевидні, адже східнослов'янські мови мають спорідненість основи, що відображено і в спільності значної частини їхньої лексики. Досить легко визначити, із якої мови походить запозичення тоді, коли лексеми, узяті зі слов'янських мов, мають фонетичні відмінності. Так, наприклад у разі запозичення *priser* (угор. відповідник *rótkocsi*) однозначно можна стверджувати, що він походить від російського *прицеп*, а не від українського *причип*. Натомість у разі лексеми *sifer* 'укр., рос. шифер' (угор. відповідник *hullámpala*) усе складніше, оскільки в обох мовах це слово вимовляється однаково. Тому тут не можна без вагань стверджувати, із якої саме мови запозичили лексему закарпатські угорці.

Однак цілком обґрунтовано можемо заявити, що з-поміж слов'янських запозичень, які використовуються у мовленні закарпатських угорців, переважну більшість становлять слова, що походять із російської мови. При цьому трапляються й запозичення, відповідники яких не

мають схожості в обох мовах. Такі лексеми використовуються паралельно як синоніми, напр.: запозичення *dovidka* 'укр. довідка' та *szprávka* 'рос. справка' (угор. відповідник *igazolás*) або ж *vidgyil* 'укр. відділ' та *otgyel* 'рос. отдел' (угор. відповідник *részleg, osztály*).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Як бачимо, угорці на території Закарпаття для щоденного спілкування, крім рідної, використовують українську або ж російську мови. Наявність в угорській мові українських та російських запозичень є загальновизнаним фактом. Ці запозичення вживають у своєму мовленні білінгви, які щодня спілкуються з росіянами та українцями. Перераховані вище слова та тематичні групи становлять тільки невелику частку запозичень із згаданих мов, засвоєних закарпатськими угорцями, але, на нашу думку, навіть цього достатньо для окреслення наявної мовної ситуації.

Проте є великі сподівання, що після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 р., жорстоких дій окупантів на території незалежної держави, по'язаних із вбивством мирних мешканців, руйнуванням інфраструктури, намаганням повного знищення українців як нації й посяганням на обраний європейський спосіб життя, мовна ситуація кардинально зміниться, щонайменше, буде знівельована потреба російського слововживання на теренах України загалом і на території Закарпаття зокрема, натомість употужниться статус і функційна значущість державної мови.

У перспективі – аналіз українсько-угорських запозичень в усно-розмовному мовленні представників Закарпаття, спричинених новими життєвими реаліями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барань Є., Черничко С. Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II. *Acta Beregsasiensis*. VIII. évfolyam, 1. kötet, 2009. С. 91–112.
2. Ковтюк И. Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре / под редакцией и с предисловием А. Золтана. Ниредьхаз, 2007. 340 с.
3. Лизанец П. Украинско-венгерские межязыковые (междиалектные) связи. / *Hungarian Studies. A Journal of the International Association of Hungarian Studies* 3/1–2. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1987. С. 1–16.
4. Лизанець П. Українсько-угорські мовні контакти. *Українська мова. Енциклопедія* Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 688.
5. Bárczi G. *A magyar nyelv életrajza*. Budapest : Gondolat. 1963; újabb kiadás: Budapest, Custos Kiadó, 1996. 462 с.
6. Beregszászi A., Csernicskó I. A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben // Csernicskó I. szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász : Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. С. 34–42.
7. Csernicskó I. Amit a kárpátaljai magyar kétnyelvűségről tudunk. *Szavak- Nevek- Szótárak Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Kiss G. és Zaicz G. szerk. Budapest : A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 1997. С. 88–92.
8. Csernicskó I. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest : Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998. 320 с.
9. Csernicskó I. Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 9. évf. 1. sz., 1998. С. 5–48.
10. Csernicskó I. Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskolaiban // Lanstyák I. és Szabó Mihály G. szerk., *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűsége*. Pozsony : Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 1998. С. 44–59.

11. Csernicskó I., Hires K. A kölcsönzés // Csernicskó I. szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász : Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. C. 125–138.
12. Csernicskó I. Gyakorisági eltérések a kárpátaljai és a magyarországi nyelvhasználat között // Csernicskó I. szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász : Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. C. 138–153.
13. Fedinec Cs., Csernicskó I. Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: A lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás. Minorities Studies and Reviews*. 21. évfolyam, 2012. évi 3. szám, 2012. C. 568–609.
14. Fodó S. Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar Nyelvjárások* 19. kötet, 1973. C. 41–52.
15. Kótyuk I. A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében*. Budapest : Kiadja a Széchenyi társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével, 1991. C. 66–69.
16. Lanstyák I. *Nyelvből nyelvbe Tanulmányok a szókölcsonzról, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2006. 296 c.
17. Lizanec P. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Egyetemi jegyzet. Uzshorod: Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma, Uzshorodi Állami Egyetem, 1970. 249 c.
18. Márku A. „Po Zákárpátszki”. *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár : „Lira” Poligráfcentrum, 2013. 172 c.
19. Márku A. Szókölcsonzés a kárpátaljai magyar főiskolások és egyetemisták körében. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 8, 2008. C. 27–39.
20. Miklosich F. *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Classe 21. Band, Wien, 1872. C. 1–74.
21. Molnár A. Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Szerkesztő: Fábri I. – Kötél E. Budapest : Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2010. C. 186–212.
22. Orosz I. A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010). *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye*. Ungvár : PoliPrint Kft, 2010. C. 87–137.
23. Rot S. Magyar-ukrán nyelvi kölcsönhatás / Balázs J. szerk. *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest : Tankönyvkiadó, 1989. C. 351–401.
24. Séra M. Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelv választásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján). *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Szerkesztő: Fábri I. – Kötél E. Budapest : Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2010. C. 161–185.

ДЖЕРЕЛА

1. Закон України «Про засади державної мовної політики» Від 3 липня 2012 року. № 5029-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (дата звернення: 10 січня 2022 р.).
2. Наказ Міністерство освіти і науки України №607. «Про проведення у 2008 році зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів». Від 13.07.2007. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0607290-07#Text> (дата звернення: 10 січня 2022 р.).
3. Товт М., Черничко С. Научно-практический комментарий Закона Украины об основах государственной языковой политики (с приложениями). ВОО Правозащитное общественное движение «Русскоязычная Украина», Киев 2013. 160 с. URL : <https://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2016/10/komment.pdf> (дата звернення: 10 січня 2022 р.).
4. Tóth M., Csernicskó I. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2014. 141 c. URL :

REFERENCES

1. Baran E., Csernicskó S. Research on Ukrainian-Hungarian language contacts at the Ferenc Rakóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education. *Acta Beregsasiensis*. VIII. évfolyam, 1. kötet, 2009. S. 91–112.
2. Kovtyuk I. Ukrainian loanwords in Uzanian Hungarian vocabulary / Edited and prefaced by A. Zoltan. Niredhaza, 2007. 340 s.
3. Lizanec P. Ukrainian-Hungarian language (dialect) relations. *Hungarian Studies. Journal of the International Association of Hungarian Studies* 3/1-2. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1987. S. 1–16.
4. Lizanec P. Ukrainian-Hungarian language contacts. *Ukrainian Language. Encyclopaedia* Kyiv : Publishing House "Ukrainian Encyclopaedia" in the name of M.P. Bazhan, 2000. S. 688.
5. Bárczi G. *Biography of the Hungarian language*. Budapest. 1963; newer edition in Budapest : Custos Kiadó, 1996. 462 s.
6. Beregszászi A., Csernicskó I. Types of bilingualism in the Hungarian community of Transcarpathia // Csernicskó I. ed. *A mi szavunk járása. Introduction to the use of the Hungarian language in Transcarpathia*. Berehovo: Transcarpathian Hungarian Teacher Training College, 2003. S. 34–42.
7. Csernicskó I. What we know about Hungarian bilingualism in Transcarpathia. *Words - Names - Dictionaries Writings for the 75th birthday of Lajos Kiss*. G. Kiss and G. Zaicz eds. Budapest, 1997. S. 88–92.
8. Csernicskó I. *The Hungarian language in Ukraine (Kárpátalján)*. Osiris Publishing House - Hungarian Academy of Sciences Minority Research Workshop, 1998. 320 s.
9. Csernicskó I. The Ukrainian language in Transcarpathia. *Regio. Minority, politics, society*. Vol. 9 No. 1., 1998. S. 5–48.
10. Csernicskó I. Teaching the Ukrainian language in Hungarian schools of Transcarpathia / Lanstyák I. and Szabó Mihály G. eds., *Language contacts in the Carpathian Basin with special reference to Hungarian- Hungarian bilingualism*. Kalligram Publishing House - Cultural Institute of the Republic of Hungary, 1998. S. 44–59.
11. Csernicskó I., Hires K. Lending // Csernicskó I. ed. *A mi szavunk járása. Introduction to the use of the Hungarian language in Transcarpathia*. Berehovo: Transcarpathian Hungarian Teacher Training College, 2003. S. 125–138.
12. Csernicskó I. Frequency differences between Transcarpathian and Hungarian language use // Csernicskó I. ed. *A mi szavunk járása. Introduction to the use of the Hungarian language in Transcarpathia*. Berehovo: Transcarpathian Hungarian Teacher Training College, 2003. S. 138–153.
13. Fedinec Cs., Csernicskó I. Language Law Saga in Ukraine: the unfinished 2012 chapter. *Minority Studies. Minorities Studies and Reviews*. Vol. 21, № 3, 2012. S. 568–609.
14. Fodó S. Slavic nouns in the Transcarpathian Hungarian dialects. *Hungarian Dialects*. Vol. 19. 1973. S. 41–52.
15. Kótyuk I. Bilingualism and the Hungarian vernacular in Transcarpathia. *Bilingualism in the Carpathian Basin*. Budapest. S. 66–69.
16. Lanstyák I. *From language to language Studies on word borrowing, code-switching and translation*. Bratislava: Kalligram Publishing House, 2006. 296 s.
17. Lizanec P. *Hungarian-Ukrainian linguistic relations (Based on the materials of Ukrainian dialects of Transcarpathian Ukraine)*. University note. Uzhhorod: Ministry of Higher and Secondary Education of the USSR, Uzhhorod State University, 1970. 249 s.
18. Márku A. "Po Zákárpátszki". *Bilingualism, bilingual influences and bilingual communication strategies in the Hungarian community of Transcarpathia*. "Líra" Polygraph Centre, 2013. 172 s.
19. Márku A. Word borrowing among Hungarian college and university students in Transcarpathia. *Applied Linguistics* 8. 2008. S. 27–39.

20. Miklosich F. *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Classe. Vol. 21. 1872. P. 1–74.

21. Molnár A. Hungarian or Ukrainian language school? On the possible consequences of the language of instruction in Transcarpathia. *Border situations III. Self-definition attempts: from tradition preservation to linguistic identity*. Edited by I. Fábri – E. Kötél. Budapest: Márton Áron Szakkollégium Balassi Institute, 2010. S. 186–212.

22. Orosz I. The situation of Hungarian mother tongue/native language education and training in Transcarpathia (1991-2010). *Collection of studies of the Lehoczky Tivadar Institute of the Ferenc Rákóczi II Hungarian College in Transcarpathia*. Uzhhorod: PoliPrint Ltd, 2010. S. 87–137.

23. Rot S. Hungarian-Ukrainian language interaction / Balázs J. ed. *Our language on the Danube*. Budapest, 1989. S. 351–401.

24. Séra M. Pros and cons in school language choice (or the impact of educational policy changes on the Hungarian community in Transcarpathia based on interviews). *Border situations III. Self-definition attempts: from tradition preservation to linguistic identity*. Edited by I. Fábri - E. Kötél. Budapest : Márton Áron Szakkollégium Balassi Institute, 2010. S. 161–185.

SOURCES

1. Law of Ukraine "On the Principles of State Language Policy" of July 3, 2012. № 5029-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (data zvernennia: 10 sichnia 2022 r.).

2. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine №607. "On conducting an external independent evaluation of academic achievements of graduates of secondary schools in 2008". From 13.07.2007. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0607290-07#Text> (data zvernennia: 10 sichnia 2022 r.).

3. Tovt M., Chernichko S. Scientific and Practical Commentary on the Law of Ukraine on the Fundamentals of the State Language Policy (with annexes). (Russian version) NGO Human Rights Public Movement "Russian-speaking Ukraine", Kyiv 2013. URL : <https://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2016/10/komment.pdf> (data zvernennia: 10 sichnia 2022 r.).

4. Tóth M., Csernicskó I. Scientific-practical commentary on the Law of Ukraine on the Fundamentals of State Language Policy. (Hungarian version). Intermix Publishing House, Uzhhorod-Budapest, 2014. URL : https://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2016/10/-Tudomanyos_gyakorlati_kommentar.pdf (data zvernennia: 10 sichnia 2022 r.).

Газдаг Вільмош Вільмошович, доктор філософії у галузі мовознавства, доцент кафедри філології Закарпатського угорсько інституту імені Ференца Ракоці II (Україна).

Gazdag Vilmos, Ph.D. in Philology, associate professor at the Department of Philology, Ferenc Rakóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (Ukraine).

Лібак Наталка Андріївна, магістр філології, старший викладач кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (Україна).

Libak Natalka, MA in Philology, Senior Lecturer at the Department of Philology, Ferenc Rakóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (Ukraine).

Стаття надійшла: 14.02.2022

Статтю прийнято до друку: 21.02.2022

УДК 811.161.1:81`373

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-71-79

АВТОСТЕРЕОТИПНА ТА ГЕТЕРОСТЕРЕОТИПНА СКЛАДОВА МОВНОГО ОБРАЗУ

Людмила Гребінник

Державний торговельно-економічний університет

Україна, 02156, м. Київ, вул. Кіото, 19

e-mail: lgrebinnyk@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4531-5789

Світлана Буленок

Державний торговельно-економічний університет

Україна, 02156, м. Київ, вул. Кіото, 19

e-mail: bsnknteu@ukr.net

ORCID: 0000-0003-3621-6156

Лариса Коваленко

Державний торговельно-економічний університет

Україна, 02156, м. Київ, вул. Кіото, 19

e-mail: lorchenkovalenko@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2538-2044

У статті розглянуто перспективи порівняльного дослідження мовних образів Німеччини й України. порушено питання про можливості застосування в мовознавчій площині імагологічного підходу – нового міждисциплінарного напрямку в гуманітарних науках. виявлено мовні механізми репрезентації двох важливих складових мовного образу: автостереотипу та гетеростереотипу. З'ясовано, що з позицій лінгвоімагології дослідження мовного образу здійснюється на рівні семантики мовних одиниць, що його формують, з акцентом на аксіологічному векторі – виявленні оцінного компоненту як підстави для лінгвоімагологічного аналізу.

У результаті порівняльного аналізу автостереотипу та гетеростереотипу в мовному образі країни встановлено низку спільних рис у способах їхньої репрезентації. Окреслено перевагу позитивної оцінки в автообразі і, навпаки, відхилення аксіологічного вектору в негативний бік у гетерообразі. Засвідчено, що дослідження авто- та гетерообразів демонструє практичні можливості застосування нового підходу в лінгвістиці – лінгвоімагологічного.

Ключові слова: мовний образ, автообраз, гетерообраз, автостереотип, гетеростереотип, аксіологічний вектор, лінгвоімагологія.

AUTOSTEREOTYPICAL AND HETEROSTEREOTYPICAL COMPONENT OF THE LANGUAGE IMAGE

Liudmyla Hrebinnyk

State University of Trade and Economics
Ukraine, 02156, Kyiv, 19, Kyoto St.
e-mail: lgrebinnyk@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4531-5789

Svitlana Bulenok

State University of Trade and Economics
Ukraine, 02156, Kyiv, 19, Kyoto St.
e-mail: bsnknteu@ukr.net
ORCID: 0000-0003-3621-6156

Larysa Kovalenko

State University of Trade and Economics
Ukraine, 02156, Kyiv, 19, Kyoto St.
e-mail: lorchenkovalenko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2538-2044

Introduction. *The article presents a research on the perspectives of the German and Ukrainian linguistic images comparative investigation. There has been discussed the issue about the possibilities to employ imageological approach on the linguistic basis, that is the newest interdisciplinary direction in the field of Humanitarian Sciences.*

Purpose. *The research goal is to determine linguistic mechanisms of representing the two important components of a linguistic image: autostereotypical and heterostereotypical.*

Methods. *From the linguistic imagology perspective, the linguistic image investigation is done at the semantic level of linguistic units that create it. In this process, the axiological vector is important: determining the evaluation component enables linguistic imagology analysis. All of the components are determined inductively on the basis of linguistic material.*

Results. *The comparative analysis of autostereotype and heterostereotype in a linguistic image has shown a set of common traits in the ways of representing them. From the semantical perspective, the two types represent clearly the historical and political components, but cultural or domestic country's realities has not almost been presented in the microcontexts studied. Categorization, expressed with noun word combinations, as well as numerous attribute word combinations enable us to characterize the axiological vector of autostereotype and heterostereotype. The paper provides a positive assessment advantage in an autoimage, and, vice versa, the axiological vector deviation to the negative side in heteroimaging there.*

Originality. *Linguistic imagology studies the linguistic aspect of representing national images in linguistic consciousness of specific ethnic communities. Preventing the targeted stereotyping in the process of interdisciplinary and interethnic interaction is one of the main tasks in imagology as an interdisciplinary direction, that is crucial nowadays in the controversial global conditions.*

Conclusion. *This specific part of investigating auto- and heteroimages demonstrates practical possibilities of employing imageological approach. This new linguistic direction presents the perspectives of the further development. The most complete characteristics of the country's*

linguistic image structure and linguistic methods determination of its representation are possible by employing a wide range of contexts, the expansion of chronological frameworks in the diachrony, comparison on numerous synchronic levels. It will be representative to compare auto- and heteroimages on the basis of two or more languages.

Keywords: *linguistic imagology, linguistic image, autoimage, heteroimage, autostereotype, heterostereotype, axiological vector.*

Постановка проблеми. Інтенсивна міжнаціональна та міжкультурна взаємодія, без якої вже не уявляється функціонування жодної зі сфер життя сучасного суспільства, ставить перед науковцями низку дослідницьких завдань, що вимагають міждисциплінарного підходу до їхнього вивчення. Закони виникнення, функціонування, інтерпретації уявлень про представників інших культур стають предметом дослідження у різних гуманітарних науках, зокрема й у лінгвістиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На тлі процесів глобалізації, а як наслідок – розвитку мультикультуралізму, у другій половині XX ст. сформувався новий міждисциплінарний науковий напрям імагологія – наука про образ певного народу чи країни у суспільній, духовній, культурній, літературній свідомості іншої країни. Науковий напрям зародився у французькому порівняльно-історичному літературознавстві з вивчення питань рецепції образу «інших». Попри відносно молодий вік дисципліни, імагологічна проблематика широко висвітлюється у працях європейських науковців (М. Beller, Н. Dyserinck, S. Egger, J. Leerssen, M. Swiderska та ін.).

Потреба вивчення мовних особливостей образів «чужих» у мультикультурній літературі, а також у засобах масової інформації привела до появи нової сфери наукового знання, зокрема лінгвістичної імагології, або лінгвоімагології – нового напрямку в лінгвістиці, який досліджує мовний аспект репрезентації інонаціональних образів у текстах різного жанрового спрямування. Зазначимо, що наукові дослідження зі згаданої дисципліни європейськими лінгвістами донині не проводилися. Серед вітчизняних науковців найвагоміші розробки імагологічного напрямку в лінгвістиці належать Л. П. Івановій. У низці публікацій автор визначає об'єкт лінгвоімагології (сприйняття та оцінка того чи того народу або країни) та предмет (мовні засоби, що репрезентують національний погляд на народ чи країну), описує методологію імагологічних досліджень, окреслює жанрові основи імагологічного аналізу [6]. На думку Л. Іванової, «...найбільш адекватними для лінгвоімагологічного аналізу є листи, дорожні замітки, хоч цікавий матеріал можуть містити журнальні публіцистичні статті і навіть деякі художні тексти» (переклад наш – Л. Г.) [5, с. 154].

Вважаємо, що автор залишила поза увагою сучасний медіапростір, який також може бути джерелом матеріалу для лінгвоімагологічного аналізу, адже медіатексти мають вагомий вплив на формування образу тієї чи тієї країни. Дослідниця Т. Кузнецова, виокремлюючи аксіологічну роль ЗМК, наголошує, що «створена ними аксіосфера задає аксіологічні моделі поведінки, з якими реципієнти співвідносять свої моральні принципи, ціннісні орієнтири і навіть виробляють стереотипи мислення під впливом трансльованих зразків» [8, с. 758]. Саме на матеріалі мікроконтекстів, дібраних із газетного корпусу, ґрунтується наше дослідження, фрагмент якого пропонуємо в цій статті. У попередніх публікаціях з лінгвоімагологічної тематики ми також застосовували зазначений принцип добору матеріалу: порівнюючи мовні образи Німеччини й Росії [4], аналізуючи мовний образ

України в німецькій мовній свідомості [3] й описуючи динаміку трансформації мовного образу в діяхронії [2], добираючи мікроконтексти з газетних корпусів.

Метою нашої розвідки є виявлення мовних механізмів репрезентації двох важливих складових мовного образу: автостереотипу та гетеростереотипу.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістиці, на відміну від літературознавства, образ вивчають із позицій семантики та стилістики, тобто мовознавців цікавить передусім формальний аспект – система мовних засобів репрезентації певного явища. На думку М. Гаспарова, образні уявлення людини є «...перцептивною реакцією не на самі предмети чи поняття, а на їхнє мовне втілення – на ті вирази, які є в мовному досвіді суб'єкта мовлення» [1, с. 246]. А тому образ певного феномена визначається не усвідомленням його значення, а швидше знанням мовних виразів, у яких він траплявся, що, своєю чергою, дозволяє нам ідентифікувати навіть незнайомі об'єкти у разі, коли в нас на слуху слова, що їх позначають, чи ми знайомі з їхнім уживанням у мові [1, с. 256–257]. З позицій лінгвоімагології дослідження мовного образу здійснюється на рівні семантики мовних одиниць, що його формують. При цьому важливим є аксіологічний вектор, адже виявлення оцінного компонента дає підстави для лінгвоімагологічного аналізу. Усі складові виділяємо індуктивним шляхом з огляду на мовний матеріал.

Варто зазначити також, що добираючи матеріал для аналізу, ми керуємося принципом репрезентативності, тому залучаємо досить великий за обсягом матеріал, мікроконтексти для дослідження як автостереотипу, так і гетеростереотипу, узяті з одного хронологічного зрізу (2020–2021 рр.) та з одного джерела. Аналізуємо мікроконтексти з німецькомовного видання «Der Tagesspiegel», які містять лексеми **Deutschland** (репрезентація автостереотипу) та **die Ukraine** (репрезентація гетеростереотипу) і в яких виявляються мовні одиниці, придатні для лінгвоімагологічного аналізу. Зіставляючи кількісні показники, одразу звертаємо увагу на істотну перевагу репрезентації автообразу: 100 мікроконтекстів із лексемою **Deutschland** і лише 26 із лексемою **die Ukraine**.

Серед способів реалізації мовного образу Німеччини у німецькій мовній свідомості, тобто репрезентації автообразу, виділяємо категоризацію, яку витлумачуємо як віднесення Німеччини до певного класу в системі уявлень носіїв мови. Формально категоризація виражається переважно складними іменниками з компонентами *-Land* – «країна», *-Standort* – «місцезнаходження», рідше *-Nation* – «нація». Так, автостереотипний образ Німеччини вербалізується лексемами *Einwanderungsland* – «країна імміграції» – понад 10 слововживань, *Urlauberland* – «країна відпочинку», *Industrieland* – «індустріальна країна», *Entwicklungsland* – «країна, що розвивається», *Autoland* – «країна автомобілів», *Autofahrerland* – «країна автомобілістів», *Abzock-Schlaraffenland* – «країна-рай для пройдисвітів», *Männerfußballland* – «країна чоловічого футболу», *Investitionsstandort* – «місце для інвестицій», *Innovationsstandort* – «місце для інновацій», *Wirtschaftsstandort* – «місце розташування бізнесу», *Hochtechnologiestandort* – «місцезнаходження високих технологій», *Führungsnation* – «провідна нація». Характеризуючи аксіологічний аспект поданих прикладів, констатуємо переважно нейтральну оцінку, проте аксіологічний вектор зазвичай має позитивну спрямованість.

Другою характерною рисою автообразу Німеччини є його метафоризація, представлена також іменниковими словосполученнями. У виділеному нижче матеріалі спостережено переважно характеристики, що експлікують позитивну оцінку: *Gigant* – «гігант», *Schwergewicht* – «важкоатлет», *Insel politischer Stabilität* – «острів політичної

стабільності», *Inbegriff der Effizienz* – «втілення ефективності», *Freiheitssteppe* – «стен свободи», *Anwalt solider Finanzen* – «солідний фінансовий адвокат», *europäische Drehscheibe* – «європейська точка оберт»; рідше нейтральну: *Mutterland der Messen* – «мати ярмарок», *säkulares Refugium* – «світський притулок» чи негативну: *Asylparadies* – «рай для біженців», *Sorgenkind Europas* – «проблемна дитина Європи».

Розглядаючи атрибутивні словосполучення, звертаємо увагу на характеристики Німеччини як багатой країни: більшість аналізованих мікроконтекстів містить лексеми *reich* – «багатий» та *wohlhabend* – «заможний». Напр.: *Im reichen Deutschland ist mehr als jedes fünfte Kind arm oder armutsgefährdet* (Heribert Prantl: *Armut darf kein Gefängnis sein*. 10.12.2021) – «У багатій Німеччині більше кожної п'ятої дитини є бідними або під загрозою бідності⁴»; *Worin äußert sich diese Kluft in einem so wohlhabenden Staat wie Deutschland?* («Vor dem Virus sind keineswegs alle gleich. 19.09.2020) – «Як цей розрив виражається в такій заможній державі, як Німеччина?». Трапляються також інші позитивні характеристики, виражені атрибутами *selbstsicher* – «самовпевнена», *tüchtig* – «дієва», *wohlorganisiert* – «добре організована», *gut aufgestellt* – «добре розташована», *stolz auf seine Wirtschaft* – «горда за свою економіку», *geliebt* – «любима». Варто вказати й на значну кількість прикметників у вищому та найвищому ступенях порівняння, що можемо трактувати як позитивну спрямованість аксіологічного вектору у вербалізації автообразу. Пропонуємо кілька прикладів: *Deutschland ist das größte Industrieland und der größte Stahlerzeuger in der EU*. (Alfons Frese: *Grüner Stahl*. 15.12.2021). – «Німеччина є найбільшою промислово розвинутою країною та найбільшим виробником сталі в ЄС»; *Zumindest dachte sie, im besseren Deutschland angekommen zu sein* (Tatjana Wulfert: *Sara Bialas*. 05.12.2021) – «Принаймні вона думала, що прибула до кращої Німеччини»; *es wirkt, wenn «Deutschland als größtes Mitglied und größter Nettozahler darauf pocht»* (Judith Langowski/D Christoph von Marschall: *Ampelsignale gen Osten*. 29.11.2021) – «це спрацює, коли "Німеччина, як найбільший член і найбільший нетто-платник, наполягатиме на цьому"»; *In der Wahrnehmung der Außenwelt war Deutschland um 1900 das 'wissenschaftlichste' Land der Welt* (Hans Monath: *Blaue Blume der Verführung*. 21.11.2021) – «У сприйнятті зовнішнього світу у 1900 роках Німеччина була найбільш науковою країною у світі». Порівняно менше на аналізованому хронологічному зрізі трапляється атрибутивних характеристик з негативною конотацією або нейтральною оцінкою: *Deutschland ist halbblind, was das Erkennen dieser und anderer neuer Virusvarianten betrifft* (Farangies Ghafour (mit skb): *Deutschland ist halbblind für Varianten*. 10.12.2021) – «Німеччина напівсліпа, коли справа доходить до виявлення цього та інших нових варіантів вірусу»; *Deutschland wirkt in der vierten Welle wehrlos – und jetzt breitet sich auch noch die Corona-Variante Omikron aus*. (R. Birnbaum, A. Burchard und S. Lemkemeyer: *Kaum zu fassen*. 29.11.2021) – «Німеччина на четвертій хвилі виглядає беззахисною – а зараз поширюється ще один варіант Корони Омикрон»; *Deutschland sei "durch die vielen Ausländer in einem gefährlichen Maß überfremdet"* (Ergründet. 26.11.2021) – «Німеччина перевантажена багатьма іноземцями до небезпечної міри»; *Wie ist es zu erklären, dass Deutschland im Umgang mit der Pandemie so unernst, planlos, ja geradezu pubertär wirkt?* (Impfzwang auf italienisch. 13.11.2021) – «Як можна пояснити, що Німеччина здається такою безвідповідальною, неорганізованою, навіть відверто незрілою у боротьбі з пандемією?»; *Deutschland wäre international handlungsunfähig* (Draußen sehen die Leute, wer ich wirklich bin. 12.09.2021) – «Німеччина була б недієздатною на міжнародному рівні»; *So*

⁴ Тут і далі за текстом переклад мікроконтекстів із німецької мови українською наш – Л.Г.

aufgeregt war Deutschland lange nicht. (Meissner Matthias: So nicht. 08.02.2020) – «Такою збентеженою Німеччина давно не була». Зазначимо, що більшість поданих прикладів пов'язана з екстралінгвістичними обставинами, характерними лише для цього хронологічного зрізу, зокрема з пандемією.

Досить чітко репрезентовано в аналізованих мікроконтекстах автообраз Німеччини у політичному й історичному аспектах. Серед способів вербалізації політичної складової переважають атрибутивні характеристики: *demokratisch* – «демократична», *freiheitlich* – «ліберальна», *russlandfeindlich* – «антиросійська», *vorbildliche, liberale Demokratie* – «зразкова, ліберальна демократія», *proeuropäischer Staat* – «проєвропейська держава», *kein rassistisches Land* – «не расистська країна». В історичному аспекті фіксуємо певні особливості репрезентації автообразу, які в лінгвістичній літературі потрактовано як контробраз. Ідеться про полярність протилежних ознак у структурі мовного образу. Вважається, що національні образи і стереотипи не можуть бути стійкими і зазнають змін як у змісті, так і в оцінному компоненті, що зумовлено зміною культурно-політичного контексту. Такі зміни можна простежити в діахронії, а на певному синхронному зрізі, відповідно, співіснують полярні характеристики [7, с. 60–61]. Наш матеріал підтверджує ці положення: в одних мікроконтекстах Німеччина характеризується як *об'єднана* – «*vereint*», *возз'єднана* – «*wiedervereinigt*», *єдина* – «*geeint*», у інших знаходимо протилежні характеристики: *розділена* – «*geteilt*», *розколота* – «*gespalten*». Наприклад: *Dieser habe als erster Bundespräsident des vereinten Deutschlands "maßgeblich auch zur Einheit unseres Landes beigetragen"* (Sigrid Kneist: Ehren ist männlich. 27.01.2021) – «Як перший федеральний президент *об'єднаної* Німеччини, він "також зробив значний внесок у єдність нашої країни"»; *Auf unterhaltsame Weise kann man sich der Geschichte des geteilten Deutschlands bei der Lesung von Bestsellerauthors Frank Goldammer nähern* (Annette Kögel: Mit Orgeln, einem Krimi und frischem Brot. 02.10.2021) – «Читання бестселерів Франка Голдаммера може у розважальній формі наблизити до історії *розділеної* Німеччини». Окремі компоненти мовного автообразу Німеччини, зафіксовані на аналізованому хронологічному зрізі, відображають особливості мовної пам'яті та мовного досвіду соціуму: в історичному аспекті домінує співвіднесеність Німеччини з війною, вона характеризується як *зруйнована війною* – «*kriegszerstört*», *переможена* – «*besiegt*», *гітлерівська* – «*Hitler-Deutschland*».

Для характеристики гетерообразу ми звернулися до образу України в німецькій мовній свідомості. Одразу ж звертаємо увагу на наявність у структурі гетерообразу складових, аналогічних до автообразу. По-перше, фіксуємо репрезентацію історичної та політичної складових. Серед атрибутивних характеристик натрапляємо на лексеми *незалежна* – «*unabhängig*», *вільна* – «*frei*», *суверенна* – «*souverän*», які вважаємо не оцінними характеристиками, а швидше, закріпленими в мовному досвіді виразами. Власне ж оцінні характеристики демонструють відхилення аксіологічного вектора в негативний бік. Напр.: *die Zwangsumsiedlung von möglicherweise zehntausenden Familien aus Kirgisien in die vom "Holodomor", dem erzwungenen Hungertod von mindestens drei Millionen Menschen, erschöpfte Ukraine* (Bernhard Schulz: "Die meisten hier haben Angst vor der Wahrheit". 15.12.2021) – «примусове переселення, можливо, десятків тисяч сімей з Киргизстану в Україну, *виснажену* «Голодомором», вимушеним голодуванням щонайменше трьох мільйонів людей»; *In Abwägung mit dem Risiko, innenpolitisch zu scheitern, ist die Ukraine für sich genommen zweitrangig* (Christoph von Marschall: Psychologie eines Quälgeists. 07.12.2021) – «З огляду на ризик внутрішнього провалу, сама Україна є *другорядною*»; *Die Ukraine ist auf unserer*

Landkarte der Erinnerung nur **viel zu blass, viel zu schemenhaft** verzeichnet ("Unvorstellbare Grausamkeit". 07.10.2021) – «На нашій карті пам'яті Україна **надто бліда, надто нечітка**»; Putin blickt auf eine **geschwächte, isolierte** Ukraine; künftige Sanktionen gegen sein Ausgreifen werden allenfalls symbolisch sein (Was macht die Welt? 26.07.2021) – «Путін дивиться на **ослаблену, ізольовану** Україну; майбутні санкції проти його дії будуть у кращому випадку символічними»; Während sich im Westen eine liberale Nachkriegsdemokratie entwickelte, triumphierte in der von den Nazis **verwüsteten** Ukraine ein totalitäres Regime (Tanja Maljartschuk: Wir Borderliner. 11.07.2021) – «Тоді як на Заході розвивалася ліберальна післявоєнна демократія, тоталітарний режим переміг у **снустошенні** нацистами України»; ...gibt auch interessante Einblicke in familiäre Konflikte in der Ukraine – ein **gespaltenes** Land zwischen nationalen und russischen Interessen und Einflüssen. (Tilman P. Gangloff: Held oder Mörder? 24.08.2020) – «...також дає цікаве уявлення про сімейні конфлікти в Україні – країні, **розділеній** між національними та російськими інтересами та впливами»; Kritiker monieren, die Ukraine werde **geschwächt**, wenn der Gasfluss ihr Territorium umgehe und damit Transiteinnahmen wegfielen (Hans Monath: Sanktionen und Gegensanktionen. 03.07.2020) – «Критики скаржаться на те, що Україна буде **ослаблена**, якщо потік газу обійде її територію і в результаті втратиться надходження від транзиту».

Характеризуючи категоризацію як спосіб репрезентації гетерообразу, відзначаємо співвіднесеність образу України з її радянським минулим та з Росією. Фіксуємо такі характеристики: *ehemalige Sowjetrepublik* – «колишня радянська республіка», *damals sowjetische Ukraine* – «колись радянська Україна», *postsowjetische Ukraine* – «пострадянська Україна», *Russlands engstes Bruderland* – «найближча братська країна Росії», *unsere benachbarte Heimat* – «наша сусідня батьківщина», *Teil Russlands* – «частина Росії», *Teil einer russischen Einflussosphäre* – «частина російської сфери впливу», *kein ebenbürtiger Gegner für Russland* – «не рівноправний суперник для Росії». Лише в трьох мікроконтекстах фіксуємо вербалізацію образу сучасної України, у якому також зберігається негативний аксіологічний вектор: *Wie Belarus könnte die Ukraine als strategischer Puffer für den zunehmend als Feind empfundenen Westen fungieren* (Frank Herold, Christoph von Marschall und Juliane Schäuble: Vorkriegszeit? 06.12.2021) – «Як і Білорусь, Україна могла б діяти як **стратегічний буфер** для того, що все частіше сприймається як ворожий Захід»; *Aber weil er keinem geschönten Russlandbild anhängt und das Völkerrecht achtet, nennt er die Ukraine das Opfer einer Aggression und eine Verteidigerin der Sicherheit Europas* (Hans Monath: Wo die Erben Joschka Fischers vage bleiben. 28.05.2021) – «Але оскільки він не чіпляється за прикрашений імідж Росії та поважає міжнародне право, він називає Україну **жертвою агресії та захисником європейської безпеки**»; ... unter Verweis auf Bidens Sohn Hunter und dessen hoch bezahlte Beratertätigkeit in der **für Korruption bekannten** Ukraine (Charakterstudie. 09.07.2020) – «...маючи на увазі сина Байдена Хантера та його високооплачувану консультаційну роботу у **відомій через корупцію** Україні».

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Порівняльний аналіз автостереотипу та гетеростереотипу в мовному образі країни виявив низку спільних рис у способах їхньої репрезентації. З погляду семантики в обох типах чітко простежується історичний та політичний компоненти, культурні ж чи побутові реалії країни в проаналізованих мікроконтекстах майже не представлені. Категоризація, виражена іменниковими словосполученнями, та численні атрибутивні словосполучення дозволяють схарактеризувати аксіологічний вектор авто- та

гетерообразу. Отже, констатуємо перевагу позитивної оцінки в автообразі і, навпаки, відхилення аксіологічного вектора в негативний бік у гетерообразі. Варто відзначити, що для вербалізації позитивної оцінки автостереотипу використовуються лексичні одиниці, переважно прикметники у вищому та найвищому ступенях порівняння на позначення багатства, а також метафоричні вислови. Вербалізація гетеростереотипу відрізняється більш вузьким набором мовних засобів, загалом це лексичні одиниці з семантикою слабкості.

Проблеми міжнаціональної взаємодії є особливо актуальними в умовах суперечливих глобалізаційних процесів, спрямованих як на інтеграцію та поліцентричний мультикультуралізм, так і на дезінтеграцію представників різних етнічних спільнот. Попередження цілеспрямованої стереотипізації в процесі міжкультурної та міжетнічної взаємодії входить до основних завдань імагології як міждисциплінарного напрямку. Лінгвоімагологія вивчає мовний аспект репрезентації національних образів у мовній свідомості певних етнічних спільнот. Наш фрагмент дослідження авто- та гетерообразу демонструє практичні можливості застосування лінгвоімагологічного підходу. Оскільки вказаний напрям є новим у лінгвістиці, можна окреслити перспективи подальших розробок. Максимально повна характеристика структури мовного образу країни та виявлення мовних засобів його репрезентації можливі шляхом залучення широкого кола контекстів, розширення хронологічних рамок у діахронії, порівняння більшої кількості синхронних зрізів. Репрезентативним буде порівняння авто- і гетерообразів на матеріалі двох чи кількох мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. Москва : Новое литературное обозрение. 1996.
2. Гребінник Л. В., Буленок С. М., Коваленко Л. В. Динаміка трансформації мовного образу України у німецькій мовній свідомості. *Мова і культура*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. Вип. 22, т. V (200). С. 246–252.
3. Гребінник Л. В. Специфіка відображення мовного образу України у німецькій мовній свідомості. *Україна і світ: діалог мов та культур*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 19–21 березня 2014 року. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2014. С. 98–100.
4. Гребінник Л. В. Специфіка взаимовосприятия языкового образа страны в немецком и русском языковом сознании. *Мова і культура*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. Вип. 16, т. II (164). С. 30–36.
5. Иванова Л. П. Жанровые основания лингвоимагологического анализа. *Жанры речи*. 2016. №1 (13). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/zhanrovye-osnovaniya-lingvoimagologicheskogo-analiza> (дата звернення: 05.01.2022).
6. Иванова Л. П. Имагология как новое направление лингвистики. *Мова і культура*. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2012. Вип. 15, т. 6. С. 73–76. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2012_15_6_13 (дата звернення: 05.01.2022).
7. Камалова С. Д. Образ «чужих» в мультикультурной литературе с позиции лингвистической имагологии (на материале англоязычной художественной литературы о палестинско-израильском конфликте) : дис... кандидата филол. наук : 10.02.04 «Германские языки». Москва, 2020. 189 с.
8. Кузнецова Т. В. До наукового осмислення аксіологічної ролі ЗМК. *Традиції та новачії юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.) : у 2-х т. Т. 2. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. С. 757–759.

ДЖЕРЕЛА

1. Der Tagesspiegel. *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS)*. URL : <http://www.dwds.de> (дата звернення: 20 січня 2022 р.).

REFERENCES

1. Gasparov B. M. Yazyk, pamyat, obraz. Lingvistika yazykovogo sushchestvovaniya. Moskva : Novoe literaturnoe obozrenie. 1996.
2. Hrebiniy L. V., Bulenok S.M., Kovalenko L.V. Dynamika transformatsii movnoho obrazu Ukrainy u nimetskii movnii svidomosti. *Mova i kultura*. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2020. Vyp. 22, t. V (200). S. 246–252.
3. Hrebiniy L. V. Spetsyfika vidobrazhennia movnoho obrazu Ukrainy u nimetskii movnii svidomosti. *Ukraina i svit: dialoh mov ta kultur*: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 19–21 bereznia 2014 roku. Kyiv : Vyd. tsentr KNLU, 2014. s. 98–100.
4. Grebinnik L. V. Spetsifika vzaimovospriyatiya yazykovogo obraza strany v nemetskom i russkom yazykovom soznanii. *Mova i kultura*. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2013. Vyp. 16, t. II (164). S. 30–36.
5. Ivanova L. P. Zhanrovye osnovaniya lingvoimagologicheskogo analiza. *Zhanry rechi*. 2016. № 1 (13). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/zhanrovye-osnovaniya-lingvoimagologicheskogo-analiza> (data zvernennia: 05.01.2022).
6. Ivanova L. P. Imagologiya kak novoe napravlenie lingvistiki. *Mova i kultura*. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2012. Vyp. 15, t. 6. S. 73–76. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2012_15_6_13 (data zvernennia: 05.01.2022).
7. Kamalova S. D. Obraz «chuzhikh» v multikulturnoy literature s pozitsii lingvisticheskoy imagologii (na materiale angloyazychnoy khudozhestvennoy literatury o palestino-izraelskom konflikte): dis... kandidata filol. nauk : 10.02.04 «Germanskies yazyki». Moskva, 2020. 189 s.
8. Kuznietsova T. V. Do naukovoho osmyslennia aksiolohichnoi roli ZMK. *Tradysii ta novatsii yurydychnoi nauky*: mynule, suchasnist, maibutnie: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 19 trav. 2017 r.). U 2-kh t. T. 2. Odesa : Vydavnychiy dim "Helvetyka", 2017. S. 757–759.

SOURCES

1. Der Tagesspiegel. *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS)*. URL : <http://www.dwds.de> (data zvernennia: 20 sichnia 2022 r.).

Гребінник Людмила Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Державного торговельно-економічного університету (Україна).

Hrebiniy L. V., candidate of philology, associate professor of the Foreign Philology and Translation Department, State University of Trade and Economics (Ukraine).

Буленок Світлана Миколаївна, старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу Державного торговельно-економічного університету (Україна).

Bulenok Svitlana, assistant professor of the Foreign Philology and Translation Department, State University of Trade and Economics (Ukraine).

Коваленко Лариса Василівна, старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу Державного торговельно-економічного університету (Україна).

Kovalenko Larysa, assistant professor of the Foreign Philology and Translation Department, State University of Trade and Economics (Ukraine).

Стаття надійшла: 07.02.2022

Статтю прийнято до друку: 14.02.2022

УДК: 81`33:81`42:811.161.2:82-3."2000-2021"

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-80-90

METHODS OF AUTOMATED METAPHOR IDENTIFICATION (BASED ON THE CONCEPT OF 'FEAR')

Olena-Anna Hultso

Lviv Polytechnic National University

Bandera St., 12, Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: hultso.olina@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1690-4429

Olena Levchenko

Lviv Polytechnic National University

Bandera St., 12, Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: levchenko.olina@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7395-3772

Introduction. *In cognitive linguistics, metaphors are the most interesting subject of research due to the mechanism of their appearance, because it is reproduced in speech through experience, knowledge, human interaction with the outside world. They have an inseparable connection with the cultural paradigm of native speakers, which is so ingrained in the mind and becomes familiar to people who are not aware of these metaphors. The corpus approach in the study of metaphor helps to process metaphorical compounds in language faster.*

The purpose of the article is to improve the existing method of automated identification of metaphors in GRAC with the help of semantic tags in Ukrainian texts, in particular, metaphors of the VERB+NOUN model related to the concept of FEAR. The experiment is based on the theory of cognitive metaphor, the theory of embodiment and conceptual analysis. The textbase is formed with the help of GRAC v.14 corpus.

Methods. *Method of analysis for detailed study and use of the possibilities of applying corpus and software of corpus linguistics in research of concepts. Therefore, metaphorical modelling – mapping is used to research and study the structure of metaphor. The method of contextual analysis was used to analyze texts and determine comparative associations in the process of conceptual analysis of sentences, as well as the descriptive method and the method of quantitative analysis. Cognitive-semantic and linguistic-cultural approaches help to reveal the conceptual characteristics of the concept and establish the spheres of its application.*

The originality of the article lies in the improvement of methods and tools of automatic/automated identification of Ukrainian metaphorical models. Theoretically, the study is based on Conceptual Metaphor Theory. The focus of the study is on the fiction texts of the XXI century and focuses on the concept of FEAR and its metaphorical model VERB+NOUN. The method of automated metaphor identification was tested on the material of the GRAC corpus.

Results and conclusions. *As a result of the analysis of contextual use of nominees of the researched concept, the most productive metaphorical models of the concept FEAR are established,*

with the help of semantic tags in the corpus the percentage of the most used semantic groups of verbs in the verb+noun model is revealed. In addition, the gender of semantic groups of verbs is quantified. The research proved high efficiency of the corpus-linguistic method in the metaphors studied. Although at this stage of its development, the GRAC corpus has only partial semantic tagging, in particular that of verb groups. The inaccuracies of automated metaphor identification occur due to indistinguishable homonymy, but a number of techniques have been found to help solve this problem in identifying metaphorical compounds.

Keywords: conceptual metaphor, metaphorical model, semantic corpus tagging, automated identification of metaphors.

МЕТОДИ АВТОМАТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МЕТАФОР (БАЗУЮТЬСЯ НА КОНЦЕПТІ СТРАХ)

Олена-Анна Гульцьо

Національний університет «Львівська Політехніка»

вул. С. Бандери, 12, Львів, 79000, Україна

e-mail: hultso.olena@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1690-4429

Олена Левченко

Національний університет «Львівська Політехніка»

вул. С. Бандери, 12, Львів, 79000, Україна

e-mail: levchenko.olena@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7395-3772

Статтю присвячено вдосконаленню методів та інструментів автоматичної / автоматизованої ідентифікації українських метафоричних моделей. Дослідження ґрунтується на теорії концептуальної метафори.

*Зроблено спробу вдосконалити наявну методичку автоматизованої ідентифікації метафори в **Генеральному регіональному анованому корпусі української мови (ГРАК)** за допомогою семантичних тегів в українськомовних текстах, зокрема метафоричної моделі «дієслово+іменник», що стосується концепту СТРАХ. З'ясовано можливості застосування корпусу та програмних засобів корпусної лінгвістики в дослідженні концептів.*

Фокус дослідження зосереджено на художніх текстах ХХІ ст. та спрямовано на концепт СТРАХ і його структурно-семантичну модель «дієслово+іменник». Методичку автоматизованої ідентифікації метафори апробовано на матеріалі корпусу ГРАК.

Проаналізовано концепт СТРАХ та укладено перелік основних моделей, за якими цей концепт метафоризується: СТРАХ – ЦЕ ОБ'ЄКТ, СТРАХ – ЦЕ ІСТОТА, СТРАХ – ЦЕ ЛЮДИНА, СТРАХ – ЦЕ СУПРОТИВНИК. Виявлено, що «метафоричний ефект» створюють дієслова, належні до низки семантичних груп, як-от: дієслова психічного простору, дієслова існування тощо.

З'ясовано, що корпусний підхід та відповідне семантичне тегування дієслів забезпечують точнішу автоматизовану ідентифікацію метафоричних сполук. Засвідчено високий показник ефективності запропонованої методички. Однак на цьому етапі свого

розвитку корпус ГРАК семантично розмаркований лише часково. Зокрема, ця заувага стосується нечастотних дієслів. Неточності автоматизованої ідентифікації метафори зумовлено нерозрізною омонімією, проте запропоновано низку прийомів, які допомагають вирішити це завдання в процесі виявлення метафоричних сполук.

Ключові слова: *концептуальна метафора, метафорична модель, семантичне маркування корпусу, автоматизована ідентифікація метафор.*

Formulation of the problem. Three decades ago, cognitive structures and mechanisms of operation of these structures appeared in the field of research interest of the humanities. Cognitive science aims to study the processes of perception, categorization, classification and understanding of the world and the system of representation and storage of knowledge. The focus of which is language as a general cognitive mechanism and its cognitive aspect in language reflection. The problem of cognitive linguistics is the categorization of the surrounding reality, where the main thing is metaphor, as a manifestation of the semantic capabilities of the human mind. Modern interpretation of metaphor in cognitivism characterizes it as a basic and mental operation, as a way of knowing, categorizing, conceptualizing, evaluating and explaining the world. Paradigms about its ontological and epistemological aspect became the primary preconditions for the study of metaphor due to the cognitive approach. The study of metaphor using the corpus approach demonstrates a new approach in the study of the process of metaphorization.

Today, automated identification of metaphor is an important task for a number of natural information-oriented linguistics. Research is being conducted in the following directions: (1) creation of data sets with metaphorical associations; (2) identification of new characteristics useful for identification of metaphor; (3) interlingual identification of metaphors. Also presented are various approaches to the use and creation of datasets.

Analysis of recent research and publications. However, the problem of automated / automatic identification of metaphors still remains unresolved. Attempts have been made to solve this problem on the basis of a number of languages, in particular for English. Identification of metaphors based on the metaphors of the subject verb and the object verb described in Lakoff's research [11; 13]. Using the WordNet database and an initial set of manually annotated metaphorical expressions, the system searches for similar syntax structures in the corpus [18]. There are also a number of studies based on WordNet that improve already automated processes [22].

The paper also proposes the method of the CSF (Common Semantic Features) for identifying metaphors in English [21]. Intercultural models of thought through interlingual use of metaphor were investigated. Metaphor location in English and Spanish texts is a system based on LDA modeling (Latent Dirichlet Allocation) that detects metaphors of any syntactic structure [8]. A research of the automatic identification of conceptual metaphors in the Hungarian language was conducted, which compares the effectiveness of three methods: association, dictionary and corpus. The experiment confirms the effectiveness of the corpus-linguistic method, the concept of source and target are better characterized by statistical models than by psycholinguistic factors [1]. Research using NLP for metaphors in clinical trials has become relevant. These automation techniques can help diagnose and detect the early signs of schizophrenia in patients. Statistics have shown that people diagnosed with schizophrenia use more metaphors in speech than healthy ones [7].

In the Ukrainian language, the processes of metaphor automation are described in a number of papers. Among them are metaphorical combinations Adjective+Noun based on dictionary definition based on GRAC v.3 and CYM-11 / Dictionary of Modern Ukrainian-11 [14]; algorithm for automated determination of metaphorical combinations Adjective+Noun is demonstrated by the example of the phrase white+noun [17]; advantages of the combined semantic and statistical principle of metaphorical corpus annotation and automated identification of metaphors [13]; identification of collocation metaphors of the formal model NOUN+NOUN in the semantically annotated corpus of texts [15].

Research in recent years has shown increasing interest among researchers in the field of conceptual metaphor. It is widely used in the study of political discourse and in the media, sports, medicine. Anna Doquin de Saint Preux and Ocarina Masid Blanco in their article describe war and sport as metaphorical areas. In particular, how they affect the emotions, feelings and decisions of Spaniards as a result of the pandemic [5].

In the next article, the conceptual metaphors of water are explored in Javanese proverbs. Since the object of study is water, data on it are taken from the Javanese Proverbs Dictionary by Darmasoetijpta. Researchers focus on the theory of cognitive-linguistic approach and qualitative paradigm. They note that metaphor is primarily a basic embodiment of human nature, so it is an effective tool in studying the mechanism of human thinking through language. The results showed that for the Javanese the concept of water is an ideological value and a reference point in social behavior and relationships [16].

The purpose of the article is to improve the existing method of automated identification of metaphors in GRAC with the help of semantic tags in Ukrainian-language texts, in particular, metaphors of the VERB+NOUN model related to the concept of *FEAR*. The experiment is based on the theory of cognitive metaphor, the theory of embodiment and conceptual analysis. The textbase is formed with the help of GRAC v.14 corpus.

Linguistic background. The research is based on the theory of conceptual metaphor developed by J. Lakoff and M. Johnson [12]. In cognitive linguistics, metaphor is primarily a conceptual process, so metaphorical relationships are considered to be conceptual reflections that characterize not only our use of language, but also everyday life, thought and behavior [10]. The target domain and the source domain are the basis of the conceptual metaphor. Therefore, metaphorical modeling — mapping is used to research and study the structure of metaphor. In particular, J. Jaynes describes the role metaphor plays in the formation of the human cognitive system. He believes that metaphor helps to broaden the perception and understanding of the world and human consciousness, because the evolution of consciousness is linked to the ability to metaphoricize [9]. The assumption that the generation of abstract concepts in the mind/brain is based on specific human knowledge based on the bodily experience of the world is the main evidence for the theory of embodiment in cognitive linguistics [11; 12]. A. Deignan [2] confirms the effectiveness of corpus-linguistic results and describes that metaphorical expressions have a stable grammatical form. That is, the source domain words denote actions and properties, grammatically expressed as verbs and adjectives. Confirming the theory of blending [6], when using a metaphorical language, a person creates a so-called mixed domain, having a certain structure and relation, and accordingly linguistic specificities.

Main research presentation. At the first stage of research we create in the GRAC a subcorpus with such characteristics: style: fiction (doc.style: FIC); dating: 2000-2021 (doc.publication year); original language: Ukrainian (doc.original: UK).

For automated identification of metaphor, a method for formalizing it is structural semantic models should be developed. At the initial stage of analysis, we detect verb+noun model word combinations with *страх*. In the GRAC corpus with CQL query [tag="*.verb.*"] [lemma="страх"] perform a search. 1164 contexts were obtained.

From the analysis of the results of the search model verb+страх it is clear that there are contexts in which the homonymy of the noun and the adverb *страх* is not distinguished. Examples: *За містом канонада гремить, то поспішали страх як* (У. Самчук); *Було страх як спекотно* <...> (Л. Дереш); *Випить уже не було за віщо, а випить страх як хотілось* (А. Кондратюк); *Мій чоловік, який давно вже перетворився мені на брата, і розумів страх як багато, терпляче спостерігав за моєю депресією* (О. Компанієць); <...> *російської мови в місті виявилось страх як багато* (Ю. Андрухович). Since homonym occurs in combination страх+як we managed to extract 7 model compounds verb+страх+як from the search with queries: [tag="*.verb.*"] [lemma="страх"] [tag!="adv:&pron:int:rel"] or [tag="*.verb.*"] [lemma="страх"] [word!="як"].

There are also cases of non-metaphorical compounds, where *страх* corresponds to the meaning *дуже* 'very' and is combined with an adverb and an adjective: *...аще заgrimить місяця юня, то буде страх великий*... (Р. Іваничук); <...> *учням було страх цікаво, що воно буде, особливо після його перепалки* (Т. Гаврилів); *Коридори були страх вузькі, через деякі взагалі доводилося протискатися боком* (О. Українець); *А ось теперечки він став страх яким перебірливим* — вічно йому щось не до вподоби! (М. Кідрук).

There are also cases of homonymy, when the noun in the dative case of *страхові* 'fear' [3] coincides with the adjective plural in the accusative case: associated with social insurance; who is engaged in insurance [4, p. 755]. Examples: *...і не заплатила страхові данини своєю красою* (В. Барка); *Тому вони й вигадали страхові компанії* (А. Санченко); *Мирослава закликала їх мати совість, бо вона ж за кожну сплачує і до пенсійного фонду, і платить страхові внески* (С. Талан).

In the verb singular, 1 person, the present tense *їм* 'eat' we have found homonymy with the personal pronoun *вони* 'they' in the dative case: *Тільки-но склеплюють повіки, задрімають, так і увижаються їм страхи, жахи несусвітні* (А. Кондратюк); *Один із великих демонів-галла — їм'я їм страх* — прохарчав <...> (О. Захарченко).

Using the semantic tags of the corpus GRAC [19, 20] we classify the verb components used in metaphorical compounds. It should be noted that semantic tagging is still going on in GRAC, due to this the search results may change later. For clarity, we note that the classification of verbs into semantic groups was based on the value of the first semantic tag (see Table 1).

Table 1. Classification of verbs into semantic groups

Semantic group	Verb component	Frequency
Verbs of psychological space	відчувати 'to sense', відчутти 'to feel', чекати 'to wait'	29%
Verbs of existence	бути 'to be', жити 'to live', існувати 'to exist', поживитися 'to feather one's nest'	27%
Verbs of speech	викликати 'to evoke', просити 'to ask', нагадувати 'to remind', заявити 'to declare'	12%
Verbs of possession	мати 'to have', втратити 'to lose', давати 'to give', надавати 'to give', забрати 'to take'	8%
Verbs of the beginning of	з'явитися 'to appear', з'являтися 'to appear', виникати	6%

existence	‘to arise’, народитися ‘to born’, народжуватися ‘to be born’	
Verbs of mental space	знати ‘to know’, забути ‘to forgive’, зрозуміти ‘to understand’, розуміти ‘to understand’, згадати ‘to mention’	5%
Verbs of movement	прийти ‘to come’, приходити ‘to come’, увійти ‘to enter’, входити ‘to come in’	5%
Verbs change position and body part movement	повернутися ‘to turn’, йти ‘to go’, повертатися ‘to be back’	3%
Verbs of grasping	брати ‘to take’, взяти ‘to take’, тримати ‘to hold’	1%
Verbs of general action	додавати ‘to add’	1%
Verb location	залишитися ‘to stay’	1%
Verb body position	стояти ‘to stand’, сидіти ‘to sit’	1%
Verbs of emotions	боятися ‘to fear’	1%
Verbs to create a physical or non-physical object	робити ‘to do’	1%
Verbs of non-physical influence	змінювати ‘to change’	0%
Verbs of modality	мусити ‘to must’	0%
Verbs of physiology	їсти ‘to eat’	0%
Verbs of wanting, allowing, willing	дозволити ‘to allow’	0%

The standard method of annotating a metaphor in the corpus involved manually processing expressions that are metaphorical, which is a time-consuming process. Since our classification was based on the first semantic tag, which has a direct meaning and for accuracy was compared with the dictionary meaning of the word. With this in mind, we classify the concept of СТРАХ into permanent metaphorical models. Although among the problems of automatic annotation, metaphor comes up with a concept as an image of conceptual reflections without specific linguistic forms.

The next step of the analysis is to determine the model of metaphorization of the studied concept. The analysis shows that the "metaphorical effect" is created by verbs belonging to a number of semantic/thematic groups.

The concept of СТРАХ is divided into two groups of metaphors and their subspecies. In general, we distinguish the metaphorical model FEAR IS A CREATURE, but it should be noted that in some cases we can talk about the metaphorization of invariants FEAR IS A HUMAN and FEAR IS AN ENEMY.

FEAR is categorized as a discrete object, given possible metaphorical expressions, the components of which are verbs belonging to the semantic group of verbs of general action, query [tag="*.verb.*" & semtag="*.act.*"] [lemma="страх"]: *Додавало страху й те, що від цього не втечеш* (В. Кошелюк).

Non-trivial cases for analysis are examples of detailed metaphors. The search query [tag="*.verb.*" & semtag="*.effect.*"] [lemma="страх"] verbs of non-physical influence occurs through the use of the following metaphor: *...і місто на мить змінює страх на цікавість* (С. Талан). Analyzing the context of the query, we see that grammatical information is important. Because in the example: *...такої впевненості надає страх, так ідуть, коли знають, що не*

запізняються ніколи... (О. Ульяненко) the metaphor FEAR IS A CREATURE that gives a discrete object CONFIDENCE.

At the request [tag="*.verb.*" & semtag="*.exist.*"] [lemma="страх"] of the semantic group of verbs of existence, a metaphorization occurs repeatedly, where EYES ARE A CONTAINER OF EMOTIONS: *В мені не було страх* (Ю. Вовк); *Чи не в кожного в очах були страх і підозра до будь-кого, хто несподівано опинявся поряд* (К. Циганчук). The model FEAR IS A CREATURE is used for the same request: *У тобі завжди жив страх, еге – страх* (В. Мастерова); *У цьому світі люди вмирали і жив страх перед смертю* (А. Кондратюк); *Але ж ні, місто жило страхами* (О. Гаврош). FEAR IS AN OBJECT: *У людей споконвіку був страх смерті, наразі був страх життя* (С. Талан).

According to the request [tag="*.verb.*" & semtag="*.grasp.*"] [lemma="страх"] all the examples correspond to the model FEAR IS A CREATURE: *Учителя брав страх перед ручними гранатами <...>* (П. Панч); *Та знову ж почула його несподіване запитання, яке врізалось прямо в серце: «Чому ж це вас так сильно тримає страх?»* (А. Войнарович); *Взяв страх такий самий, як і п'ять років тому...* (Н. Смик).

On the query [tag="*.verb.*" & semtag="*.poss.*"] [lemma="страх"], which contains verbs of possession, we get metaphors that correspond to the model FEAR IS AN ENEMY: *Чванився, що не має страху ні перед Богом, ні перед дідьком...* (І. Керницький); *Це спроба втратити страх перед тією життєсмертною невірністю і починати днювати й ночувати просто у ньому, обсівшись* (О. Євтушок). In addition, there are metaphors of the model FEAR IS AN OBJECT: *Додавало страху й те, що від цього не втечеш* (В. Кошелюк).

Combination verbs of wanting, allowing, willing with the word fear [tag="*.verb.*" & semtag="*.psych.want.*"] [lemma="страх"] form a metaphor FEAR IS AN ENEMY: *Він мусив страх перед кіньми побороти, бо який козак без коня?* (Д. Корній).

On request [tag="*.verb.*" & semtag="*.create.*"] [lemma="страх"], which provides a combination of verbs create a physical or non-physical object and the word fear, get metaphors where FEAR IS A CREATURE: *«Що тільки з людьми робить страх ?.. — чудувався Лев...* (А. Процайло); *Ось що з нами робить страх* (К. Циганчук). Similarly, the query [tag="*.verb.*" & semtag="*.loc.*"] [lemma="страх"] outlines the model FEAR IS A CREATURE: *Голуба вже не пручалася, але в очах її залишався страх* (В. Тарасов); – *Дякуйте держбезпеці, — відказав лікар з особливою інтонацією — у ній залишалися страх і острога...* (В. Лис).

The semantic group of movement verbs indicates the conceptualization of fear as a creature: *Так, тоді до нього приходив страх* (О. Ульяненко); *Разом із цією зміною напрямку прийшов страх і холо.* (Н. Сняданко); *З-за стіни лісу йшов страх* (С. Іванюк). The query [tag="*.verb.*" & semtag="*.move.*"] [lemma="страх"] gives numerous examples of metaphors: *А тим, хто звик боятися, загалом не дуже й важить – звідки йде страх* (С. Іванюк); *Натомість прийшов страх: якщо гнів його так засліплює, що буде, як він не стримається біля Лесі?* (А. Нікуліна); *Коли стихли зойки і постріли, прийшов страх, що вбивці вкинуть його у яму разом з мертвими і закопають живцем* (Н. Гуменюк).

Similarly, verbs change position and body part movement [tag="*.verb.*" & semtag="*.loc.body.*"] [lemma="страх"] give the metaphor FEAR IS A HUMAN: *У ній усе ще сидів страх* (Ю. Гук); *Може, мені здалося, але після моєї розмови в очах слідчого стояв страх, дикий тваринний страх, що лещатами стискав йому мозок* (В. Лис).

FEAR IS A HUMAN and verb body position [tag="*.verb.*" & semtag=

".*move:body.*"[lemma="страх"]: *Мері, певне, теж щось ніби відчула, тому що на чисте личко повернувся страх, а в очах майнула паніка* (Д. Гнатко); *Не приходив страх, не адреналінилася кров, спонукаючи організм до самозахисту, не шикувалися думки в контратаку* (М. Меднікова).

Interesting are the metaphors obtained from queries that contain verbs of psychological space [tag="*.verb.*" & semtag="*.psych.*"] [lemma="страх"]: *...тверезо усвідомлюєш собі, що на шляху на тебе чекають страх, безсилля, зневіра, бажання відмовитися від боротьби* (В. Строкань); verbs of emotions [tag="*.verb.*" & semtag="*.psych:emot.*"] [lemma="страх"]: *Тепер вони не боялися страху, бо спрага забирала розум* (О. Рибчинський); *Не так через те, що справді хотів кудись іти, як через те, що боявся страху та паніки* (В. Івченко); verbs of speech [tag="*.verb.*" & semtag="*.speech.*"] [lemma="страх"]: *Не проси біди та розпачу, а проси страху, щоб не спокуситися власними стражданнями і не зазнати нищої розкоші* (Ю. Іздрик).

Personification is typical of the categorization of emotions. The analysis shows that such a categorization of FEAR within the Ukrainian language map of the world is the most frequent in the studied texts. Verbal markers of this categorization and, accordingly, metaphorization are verbs belonging to semantic groups: verbs of existence, verbs of possession, verbs of mental space, verbs of movement, verbs change position and body part movement, verbs of grasping, verbs of physiology.

In general, we distinguish the metaphorical model FEAR IS A CREATURE, but it should be noted that in some cases we can talk about the metaphorization of invariants FEAR IS A HUMAN, FEAR IS AN ENEMY.

It should be noted that the query [tag="*.verb.*" & semtag="*.act.*"] [lemma="страх"], in particular, we get the following context: *...Чому ж це вас так сильно тримає страх?* (А. Войнарович), where fear is the subject of action. Thus, in this case, grammatical information is important for classifying the directions of metaphorization. Another example of metaphorization of СТРАХ, which we get on the query: *Я все витримаю й не дам страхові оволодіти мною* (С. Талан). Metaphorization follows a model FEAR IS AN ENEMY.

Productive is the model FEAR IS A CREATURE, which is verbalized by verbs of existence [tag="*.verb.*" & semtag="*.appear.*"] [lemma="страх"]: *Тоді ще не народився страх* (Е. Гата); *У тобі завжди жив страх, еге – страх* (В. Мастєрова); *Але ж ні, місто жило страхами* (О. Гаврош); *Існує страх смерті – на війні, в заметілях, у катівнях* (Р. Іваничук).

Quantitative results of our experiment show percentage ratios of metaphorical compounds and non-metaphorical, semantic and non-semantic tags of the group of verbs (see Table 2).

Table 2 Quantitative results of the experiment

Name Results	Non-metaphorical	Metaphorical	Semantically distinction	Non- semantically distinction
	Percentage value	2%	98%	30%

Problem Cases. However, the question arises as to what formal features can be distinguished homonymy. We tried to remove homonyms with queries in the following constructions: Verb+страх (страхові=adjective): [tag="*.verb.*"] [lemma="страх" & tag!="*.adj.*"]. The query removes 12 constructions, of which only 3 constructs have homonymy.

The constructions Verb+страх+Adjective and Verb+страх+Adverb could not be clear research result from the corpus, because they remove constructions that are metaphorical.

There are also cases that cannot be automatically removed from the research because they are associated with indistinguishable homonymy: *Несила жити, помирати страх* (С. Пономаренко); <...>*Мій керівник, професор Назаренко, досліджував страх* (М. Кідрук); <...>*в Таниному шлунку підняв голову удав страху* (Ю. Люха); *Не спробувавши навіть розібратися в їхньому багатстві та розмаїтті, ми ставимо на них тавро «напади страху»* (Я. Мельник).

Conclusions and prospects for further research. The results of the experiment revealed (98%) metaphorical expressions of which only (30%) are semantically annotated. In our investigation, we used semantic tagging of verbs to categorically group identified verbs into verb+страх phrases. According to the conceptual analysis and the theory of conceptual metaphor, the models of metaphors found in our research were described.

As a result of the analysis of contextual use of nominees of the researched concept, it is established that for metaphorization of the concept СТРАХ. The most productive are such metaphorical models: FEAR IS AN OBJECT, FEAR IS A CREATURE, FEAR IS A HUMAN. Regarding the semantic group, they are the most quantitative verbs of psychological space and verbs of existence.

We are improving the methods of automatic identification of metaphors using semantic tags. Although we encountered indistinguishable homonymy of words in the corpus in the experiment. In particular, indistinguishable grammatical homonymy: in the context of the noun and the adverb *страх* 'fear'. Nevertheless, due to successful search queries, we avoided a certain percentage of inaccuracies.

However, the problem of homonymy of the noun *страх* 'fear' corresponds to the meaning of *дуже* 'very' and is combined with an adverb and an adjective, which cannot be excluded from the study. The case of the subject *їм* as a verb and a pronoun is non-metaphorical, as well as the noun in the dative case of *страхові* 'fear' and the adjective in the plural. All these search cases were eliminated by manual sorting.

In this article, we have limited the research to the construction of the verb+страх model. This method can be used to research other concepts of the human emotional sphere, as well as to verbalize their synonymous series. Whereas as a fact synonymous and phraseological series of concepts are mostly based on metaphorization. So after a complete semantic tagging of the corpus, we will resume the research of the constructions страх+verb, verb+страх with coverage of the semantic distance, as well as a comparison of such synonyms of the word fear: *острах* 'fear', *побоювання* 'apprehension', *жах* 'horror', *тривога* 'anxiety', *неспокій* 'trouble', *переляк* 'fright', *боязнь* 'phobia', *боязкість* 'timidity', *ляк* 'scare', *паніка* 'panic' and their models. We investigate the gender peculiarities of metaphorization of the concept of СТРАХ in the fiction texts of the 21st century, their linguistic and statistical analysis.

REFERENCES

1. Babarczy A., Bencze I. M., Fekete I., Simon E. The Automatic Identification of Conceptual Metaphors in Hungarian Texts: A Corpus-Based Analysis. *Methods for the automatic acquisition of Language Resources and their evaluation methods*: LREC 2010 Workshop. May 23. 2010. P. 30-37.
2. Deignan A. *Metaphor and corpus linguistics*: Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 2005. 235 p.
3. Dictionaries of Ukraine online. URL : <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (accessed 02.04.2022).

4. Dictionary of Modern Ukrainian-11. Vol. 9. P. 755. URL: <http://sum.in.ua/p/9/755/2> (accessed 02.04.2022).
5. Doquin de Saint Preux A., Masid Blanco O. The power of conceptual metaphors in the age of pandemic: The influence of the WAR and SPORT domains on emotions and thoughts. *Elsevier.Language & Communication*. November 2021. Vol. 81. P. 37-47.
6. Fauconnier. G., Turner. M. The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities. New-York : Basicbooks, 2002. 440 p.
7. Gutiérrez E. D., Cecchi G., Corcoran Ch., Corlett Ph. Using Automated Metaphor Identification to Aid in Detection and Prediction of First-Episode Schizophrenia: *In Proceedings of the 2017 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*: September, 2017. Copenhagen, Denmark : Association for Computational Linguistics, 2017. P. 2923–2930.
8. Heintz I., Gabbard R., Srinivasan M., Barner D., Donald B., Freedman M., Weischedel R. Automatic Extraction of Linguistic Metaphors with LDA Topic Modeling. *In Proceedings of the First Workshop on Metaphor in NLP*: June, 2013. Atlanta, Georgia : Association for Computational Linguistics, 2013. P 58–66.
9. Jaynes J. The origin of consciousness in the breakdown of the bicameral mind: Boston: Mariner Books, 2000. 512 p.
10. Lakoff G. Metaphor and Thought: Cambridge University Press, 1993. 245 p.
11. Lakoff G., Espenson J., Schwartz A., The Master Metaphor List: Technical report. Berkeley: University of California, 1991.
12. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live by: Chicago: University of Chicago Press, 2003. 333 p.
13. Levchenko O., Romanyshyn N. Modern approaches to automated identification of metaphor. *Bulletin of Lviv University, Series Philological*. 2019. Is 70. 2019. P. 288–298.
14. Levchenko O., Romanyshyn N., Dosyn D. Method of automated identification of metaphoric meaning in adjective + noun word combinations (based on the Ukrainian language), in: *CEUR Workshop Proceedings, Workshop proceedings of the 8th International conference on Mathematics. Information technologies. Education, MoMLeT&DS*, 2019. Vol. 2386, P. 370–380.
15. Levchenko O., Tyshchenko O., Dilai M. Automated Identification of Metaphors in Annotated Corpus (Based on Substance Terms). *CEUR Workshop Proceedings. Proceedings of the 5th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems (COLINS 2021)*. Vol. I: Main Conference. Kharkiv, Ukraine, April 22-23, 2021. P. 16–31.
16. Noviana F., Saifudin A. Conceptual Metaphors of “water” in Javanese Proverbs from a Cognitive Linguistic Perspective. *E3S Web Conf. Proceedings the 6th International Conference on Energy, Environment, Epidemiology and Information System (ICENIS 2021), Section Language and Environment* Vol. 317, November 05, 2021. P 7.
17. Petruk O. Y., Levchenko O. P. Identification of the metaphor model білий 'white' + noun by the method of quantitative analysis of dictionary definition: Young scientist, Series Philological Sciences. № 10 (74). 2019. P. 505–511.
18. Shutova E., Sun L., Korhonen A. Metaphor identification using verb and noun clustering, *Proceedings of the 23rd International Conference on Computational Linguistics (Coling 2010)*. Beijing. 2010. P. 1002–1010.
19. Starko V. Semantic Annotation for Ukrainian: Categorization Scheme, Principles, and Tools, *CEUR Workshop Proceedings. Proceedings of the 4th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems (COLINS 2020)*. Vol. I: Main Conference. Lviv, Ukraine, April 23–24, 2020. P. 239–248.
20. Starko V. Implementing Semantic Annotation in a Ukrainian Corpus. *CEUR Workshop Proceedings. Proceedings of the 5th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems (COLINS 2021)*, Vol. I: Main Conference. Kharkiv, Ukraine. April 22-23, 2021. P. 435–447.
21. Tsvetkov Y., Mukomel E., Gershman A. Cross-Lingual Metaphor Detection Using Common

Semantic Features. in: *Proceedings of the First Workshop on Metaphor in NLP, The American Association for Computational Linguistics (NAACL-2013)*. Atlanta, USA, 2013. P. 45–51.

22. Wilks Y., Galescu L., Allen J., Dalton A. Automatic Metaphor Detection using Large-Scale Lexical Resources and Conventional Metaphor Extraction. in: *Proceedings of the First Workshop on Metaphor in NLP: The American Association for Computational Linguistics (NAACL-2013)*. Atlanta, USA. 2013. P. 36–44.

Гульцьо Олена-Анна Олексіївна, аспірантка кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська Політехніка» (Україна).

Hultso Olena-Anna, post-graduate student of the Applied Linguistics Department at Lviv Polytechnic National University (Ukraine).

Левченко Олена Петрівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики, Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Національного університету «Львівська політехніка» (Україна).

Levchenko Olena, head of Department of Applied Linguistics, DSc(Philology), Prof., Lviv Polytechnic National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 26.04.2022

Статтю прийнято до друку: 03.05.2022

УДК 811.161.2'373:070 [654.197:82-83]

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-90-100

ЖАНР «ТЕЛЕДІАЛОГ-ІНТЕРВ'Ю» ЯК ДЗЕРКАЛО МОВНИХ ЗМІН ПЕРІОДУ ВІЙНИ

Інна Завальнюк

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: zavalniukinna@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3993-9555

Ганна Мельник

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: ag.melnik99@gmail.com

У статті проаналізовано мовні зміни окремих шарів лексики жанру «теледіалог-інтерв'ю», що відбулися у зв'язку із повномасштабним вторгненням Росії на територію України 24 лютого 2022 року. Стисло схарактеризовано особливості теледіалогу як особливого мовленнєвого жанру. З'ясовано особливості функціонування лексем «росіянин»,

«російський» крізь призму війни. Продemonстровано варіанти дефініції події 24 лютого. Окреслено нові тенденції збагачення жанру «теледіалог-інтерв'ю» термінологічними лексемами військової сфери на позначення назв зброї та амуніції, військово-адміністративних одиниць, звань тощо. Описано специфіку функціонування різногалузових термінологічних лексем у репліках учасників теледіалогу.

Ключові слова: засоби масової інформації, теледіалог-інтерв'ю, термінологічна лексика, військова лексика.

GENRE "TELEDIALOG-INTERVIEW" AS A MIRROR OF LANGUAGE CHANGES DURING THE WAR PERIOD

Inna Zavalnuik

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ostrozko St., 32, Vinnitsia, Ukraine
e-mail: zavalniukinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3993-9555

Hanna Melnyk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ostrozko St., 32, Vinnitsia, Ukraine
e-mail: ag.melnik99@gmail.com

Introduction. *The language of the media has always been a mirror that reflects the era, period, event. Modern media, reacting sharply to any changes, become a replicator of views, opinions, positions of the general public, and therefore play a key role in the development of the Ukrainian language, shaping its most significant trends at all language levels. This specific feature of the language of the media is referred to as plasticity.*

Purpose. *The main purpose of the study is to analyze the dynamic changes in the functioning of lexical units on the basis of texts of audiograms of the genre "teledialogue-interview", which aired after February 24, 2022.*

Methods. *The main research methods are descriptive and the method of observation, which were used to differentiate the types of lexical items. In addition, at different stages we also used methods of functional analysis (to determine the stylistic load of tokens), the comparative method (to determine the characteristics of tokens and trends in their use in different contexts).*

Results. *Changes in the lexical level of the media language during the period of Russia's full-scale invasion of Ukraine are epochal. In such an extraordinary and acute situation, the active vocabulary of television media has been completely updated, the key words of epochs and concepts have changed. New lexical units from the military, political, and psychological spheres entered the general public, and the existing ones acquired new shades and emotionally expressive coloring, which can be most fully traced in the language of the "teledialogue-interview" genre, which is characterized by active use of lexical items that represent oral spontaneous speech and belong to the main lexicon of modern speakers.*

It was found that the teledialogue-interview as a speech genre is characterized by the active use of lexical means that represent oral spontaneous speech and belong to the main lexicon of modern speakers. The lexical content of the remarks in television interviews has changed, falling under the influence of social, political, economic realities of the country and the world after

February 24, 2022. The stylistically neutral word "Russian" (inhabitant of Russia) has acquired new meanings in the context of recent events. We notice the use of the newly formed lexical unit "russist", which is derived from the new term "russism", a kind of fascism, and synonymous with the term "Russian Nazism" and is used to denote the political ideology and social practice of Russia's regime in the late twentieth - early twenty-first century. There has been a tendency to increase the number of terminological units used in the language of interview televisions. The frequency of their use is primarily related to martial law and Russia's full-scale invasion of Ukraine, as all speakers use military terminology to refer to weapons and ammunition, military-territorial units, names of military formations and military ranks, and international military organizations. In the language of the genre there are interjections of terms to denote socio-economic, socio-political concepts, terms in the field of education and psychology.

Originality. The originality of the study is due to its novelty. The authors have done a comprehensive study of the lexical units in the language of the genre "teledialogue-interview", clarified their lexical and semantic specifics, outlined new trends in the functioning of terminological vocabulary of the war period.

Conclusion. The language of the "teledialogue-interview" genre during the Russian war against Ukraine has undergone significant changes, which have mostly affected the terminological vocabulary. It was observed that the respondents, regardless of the field of activity, age, education, social status, use concepts that are directly related to military affairs, ways of fighting. There is a tendency to use other groups of terminological tokens, including terms to denote socio-economic concepts, socio-political and legal vocabulary, terminological tokens in the field of education and psychology, which acquired a different semantics in the context of war.

We see the prospect of further research in the analysis of colloquial, substandard, and poetic vocabulary of this genre, the change in the functioning of which is associated with the impact of the full-scale war and global socio-political, socio-economic, cultural changes.

Keywords: mass media, teledialogue-interview, terminological vocabulary, military vocabulary.

Постановка проблеми. Мова засобів масової інформації (ЗМІ) завжди була дзеркалом, що відображає епоху, період, подію. Із поступом суспільства роль впливу цієї мови не зменшується, а, навпаки, зростає. Сучасні ЗМІ, гостро реагуючи на будь-які зміни, стають ретранслятором поглядів, думок, позицій широкого загалу, а отже, відіграють істотну роль у розбудові української мови, формуванні її найбільш значущих тенденцій на всіх мовних рівнях. У цьому полягає характерна риса мови ЗМІ – пластичність, яка зумовлена інформаційною функцією – повідомленням про поточні події в суспільстві [6, с. 86].

Панує думка, що мова журналістів, ведучих є дзеркалом мови населення. Однак Л. Ставицька зазначає, що «насправді мова населення віддзеркалює мову журналістів» [3, с. 13]. Уплив масової комунікації на мову не має прямолінійного й однобічного характеру. Цей вплив відбувається на тлі та за участю загальних процесів, які зреалізуються в мові. Іншими словами, ЗМІ стають «творцями соціальної реальності, конструюють її за власними правилами» [1, с. 64].

Початок повномасштабної війни росії проти України 24 лютого 2022 року стимулював не лише трансформацію свідомості, але й інтенсивні зрушення в системі сучасної української мови телебачення на лексико-семантичному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність засобів масової інформації слугувала сферою зацікавлень багатьох українських науковців. Про явища орозмовлення

мови українських мас-медіа йдеться в наукових працях О. Сербенської, О. Стишова, І. Завальнюк, М. Навальної, Т. Прудникової та ін., щоправда, згадані дослідження торкаються мови друкованих ЗМІ. Мовні особливості українського телевізійного простору досліджено недостатньо: у праці М. Ковальчука проаналізовано синтаксичну структуру телевізійних текстів, а в дисертації Г. Денискої – структуру й комунікативне наповнення жанру вільного інтерв'ю в телепрограмах початку ХХІ ст.

Мета статті – проаналізувати динамічні зміни функціонування лексичних одиниць у текстах аудіограм жанру «теледіалог-інтерв'ю», що вийшли в ефір після 24 лютого 2022 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміни лексичного рівня мови ЗМІ періоду повномасштабного вторгнення росії в Україну є епохальними. У такій екстраординарній і гострій ситуації активний словник телевізійних медіа повністю оновився, змінилися ключові слова епох, концепти. У мовлення широкого загалу увійшли нові лексичні одиниці з військової, політичної сфер, галузі психології, а ті, що існували, набули нових стилістичних відтінків й емоційно-експресивного забарвлення. Найбільш повно, на нашу думку, такі зміни можна простежити в мові жанру «теледіалог-інтерв'ю».

Теледіалог-інтерв'ю – це аудіовізуальний продукт, що виникає в процесі діалогічного спілкування журналіста з компетентною особою на теми, актуальні та цікаві для глядача, відзнятий за допомогою телевізійної техніки, що вийшов в ефір наживо або в запису. Запрошуючи до студії політиків, громадських діячів, представників сфери культури й медіа, а також пересічних громадян, творці жанру прагнуть якнайточніше передати настрої суспільства, висвітлити їхнє ставлення до подій навколо.

Теледіалог-інтерв'ю як мовленнєвому жанру властиве активне використання лексичних засобів, що репрезентують усне спонтанне мовлення й належать до основного лексикону сучасних мовців. У пропонованій статті проаналізовано шість теледіалогів-інтерв'ю ранкової програми «Сніданок з 1+1», телемарафону «Єдині новини», випуску новин «5 каналу». У згаданих телевізійних програмах діалог відбувається між ведучим і гостем, а отже, цілком очевидно, що в них більшою мірою представлено розмовну лексику, хоч, як засвідчує обстежений матеріал, вона не слугує підґрунтям лексичного наповнення висловлень учасників діалогу. Респондентами досліджуваного жанру є представники різних вікових категорій і соціального статусу, зокрема громадські та політичні діячі, письменники, журналісти, мешканці окупованих територій, що уможливило виокремлення як спільних, так і відмінних параметрів лексичної організації мовлення.

Очевидно, що лексичне наповнення реплік у телевізійних інтерв'ю зазнало змін, потрапивши під вплив суспільних, політичних, економічних реалій країни і світу після 24 лютого 2022 року. Постає проблема дефініції цих подій. В обстежених текстах виявлено такі лексеми, як *війна, війна в Україні, війна України з Росією, повномасштабне вторгнення, війна проти Росії на території України, окупація*. Варто зазначити, що в різних контекстах вони набувають різних відтінків. Пор.: *Я зараз дивлюсь на тих людей / які під час війни продовжують займатися політикою / і в мене до них виникає дуже багато питань з царини морально-етичних якихось рамок поведінки* (А І); *А як / на твою думку / взагалі тема війни в Україні. Вона Макрону допомогла / вона допомогла йому в якийсь спосіб проявитися?* (А ІІ); *Чи відрізняється ставлення до війни України з Росією американців і європейців?* (А І); *Зараз / коли вже відбулося повномасштабне вторгнення / можливо / не зовсім правильно донесли до людей у Європі / і частково там в іншому цивілізованому світі / які самі потреби у нас є*

(А І); *І обговорюється версія / що Сполучені Штати таки можуть взяти участь у війні проти Росії на території України* (А ІІІ); *Ви в окупації провели фактично / як я розумію / 15 днів* (А ІV). Такі лексичні одиниці демонструють негативне ставлення мовців, а також чітку громадянську позицію й розуміння того, що насправді чинять російські війська на території незалежної України. Зауважимо, що не зафіксовано випадків уживань респондентами лексем *спецоперація*, *збройний конфлікт*, оскільки вони, на переконання всіх людей доброї волі, зовсім не відображають фактів інтенсивності бойових дій, жорстокості російських окупантів, а є навмисно вигаданими пропагандистським режимом країни-агресора задля приховування правди та здійснення різних маніпуляцій.

Нових значень у контексті останніх подій набула й донедавна стилістично нейтральна лексема «росіянин» (мешканець Росії). Як журналісти, так і респонденти повсякчас замінюють його іншими стилістично забарвленими лексемами, здебільшого пейоративної семантики. Пор.: *Там деякий час там тривали бої / але кацапня там знаходилася не постійно / не постійний час вони там були* (А ІV); *Що ми там / кацапам будемо лишати ці продукти?! (А ІV); У перші дні я намагалася і русню цю закликати / що зайдіть до мене додому / я напою вас чаєм / зроблю вам чай / складіть зброю* (А ІV); *Москалі / от що вони роблять? Вони хочуть зупинити наше життя / а ми не скорені* (А І); *Є тільки чорне і біле / є кацапня / є кацапська нація / яка просто для мене більше не існує!* (А ІV). Простежено, що такі лексичні одиниці мовці найчастіше вживають у формі множини, що засвідчує вкорінення негативного образу ворожої нації у свідомості українців.

Натрапляємо також на метафоричні порівняння, напр.: *І я зрозуміла / що там ніякої комунікації не буде / тому що це звірі* (А ІV). Така оцінка підтверджує, що в суспільній свідомості образ росії функціонує як щось вороже, цілком негативне, оскільки в метафорах міститься колективне бачення картини світу. Мовці ототожнюють росіян з агресорами та завойовниками, які не дотримуються міжнародних домовленостей і тому є загрозою для всього цивілізованого світу.

Синонімом до прикметника «російський» слугує новоутворена лексична одиниця «рашистський», використання якої функціонує дедалі активніше. Пор.: *Рахунки тутешнього рашистського посольства заблоковані за фінансування тероризму / на рашистському телебаченні вже напругу говорять плани нападу на Польщу чи / наприклад / на країни Балтії* (А ІІІ). Пов'язуємо це з виникненням у світовій науці нового терміна «фашизм», що є різновидом фашизму, а також синонімом терміна «російський нацизм» і використовується для позначення політичної ідеології та соціальної практики владного режиму росії кінця ХХ – початку ХХІ століття, що базується на ідеях «особливої цивілізаційної місії» росіян, «старшості братнього народу», нетерпимості до елементів культури інших народів [4]. Активізацію лексеми «рашизм» пов'язуємо також із визнанням 14 квітня 2022 року Верховною Радою України Російської Федерації державою-терористом із тоталітарним неонацистським режимом і заборонаю його пропаганди, а також пропаганди акту агресії росії проти України.

Це підтверджують слова респондентки одного з інтерв'ю, письменниці Ірени Карпи, яка зазначила, що сьогодні за кордоном слово «росіянин» сприймається крізь призму фашизму, а також відбувається процес сепарації російської нації від демократичного світу, пор.: *Хоча / за словами тих самих французів / вже слово росіяни зараз стало у вжитку таке / як у нашому з вами дитинстві було слово німці / пам'ятаєте / коли ми гралися / ось є наші /*

ось німці. Саме зараз таким іменником стали росіяни / це абсолютно / вони стали паріями / і вони самі абсолютно не розуміють / що вони роблять (А ІІ).

Помітно тенденцію до зростання кількості термінологічних одиниць, уживаних у мові теледіалогів-інтерв'ю. Свого часу академік І. К. Білодід зауважував, що термінологічну лексику застосовують здебільшого в номінативній та дефінітивній функціях [5, с. 88]. Проте активне використання слів-термінів у мовній практиці зі згаданим функційним навантаженням зумовило їхнє проникнення до мови мас-медіа, яка дедалі впевненіше набуває ознак комунікативно-прагматичного спрямування, стаючи не лише середовищем функціонування термінологічної лексики, а і її видозміни, стилістичного маркування. Особливо придатним для цього є телевізійний контекст, адже специфіка телепередач, тематичне розмаїття діалогів, метою яких є доступне подання інформації широкому загалу, потребують незвичних слововживань, структурування викладу тощо. Телеефіри дедалі частіше поповнюються новими термінами, які проникають із загальнолітературної мови, але втрачають свою термінологічність, набуваючи ознак загальноновживаності. Термінологічна лексика, використана в непрямому для неї значенні, стає стилістично забарвленою, виконує не лише номінативну, пізнавальну, а й експресивно-емотивну, оцінну функції.

Частотність уживання термінологічних одиниць пов'язана насамперед із воєнним станом та повномасштабним вторгненням росії на територію України. Усі респонденти, незважаючи на тему діалогу, сферу чи фах діяльності, послуговуються військовою термінологією. Військовий термін витлумачуємо як слово або сполучення слів, що позначає поняття, яке належить до того чи того розділу військової науки чи техніки. Використання таких термінологічних одиниць у ЗМІ слугує підґрунтям для формування певної суспільної думки щодо резонансних подій у країні та світі.

Услід за О. Г. Шкутою, військову термінологію диференціюємо на три категорії:

- військову термінологію, що позначає поняття, пов'язані безпосередньо з військовою справою, збройними силами, способами ведення збройної боротьби;
- військово-технічну термінологію, до складу якої входять науково-технічні терміни;
- емоційно забарвлену військову лексику (сленг), представлену словами та сполученнями, які активно вживаються здебільшого в усній розмовній мові військовослужбовців і є фактично стилістичними синонімами відповідних військових термінів [7, с. 274].

З-поміж військової термінології, що позначає поняття, які пов'язані безпосередньо з військовою справою, найбільш чисельною є група на позначення зброї та амуніції, пор.: *Цей займається оптикою / цей займається дронами / цей займається тепловізорами / цей займається транспортом і так далі (А І); Люди кажуть / ну / ми ж тобі кидали вісім років гроші на рахунки / а ти не можеш мені зараз дати на сина чи чоловіка один бронежилет і один шолом (А І); От кажуть / наприклад / що в Україні є хімічна зброя / і ви теж її будете застосовувати / і чого не боїтеся ви також робити військові злочини (А ІІ); Наталю / ну / на польському кордоні вже розгорнуті американські системи протиповітряної оборони «Patriot» (А ІІІ); Чи це ті самі системи MLRS / які ми очікували від Сполучених Штатів? (А VІ); Просто ми вже від Німеччини чули обіцянки передати нам «Мардери» / але / судячи з усього / їх отримає Греція / а ми отримаємо радянські ППО (А VІ).* Насиченість теледіалогів-інтерв'ю зазначеними одиницями військової термінології дає змогу респондентам точно передати атмосферу військових дій, привернути увагу глядача до проблеми постачання зброї, ознайомити його з новітніми системами озброєння. Водночас

мовці прагнуть використовувати найменування нової техніки, неологізмів військової сфери, напр.: *Ну зокрема / наприклад / **антидронівські гвинтівки** / які ми завозили в Україну (А І); Хоча ти розумієш / що ці два **безпілотники** вартістю в шістнадцять з половиною мільйонів гривень / це суттєва допомога на конкретній ділянці фронту (А І).* В обстежених текстах виявлено також тенденцію до вживання рядів однорідних членів речення, компоненти яких – назви сучасної зброї чи амуніції, пор.: *Ми роздавали там на підрозділи **броньовики** / **безпілотники** / всяке різне (А І); Почнемо із найбільш довгоочікуваного / це ракетні системи залпового вогню / це система **HIMARS** / які Сполучені Штати мають передати (А VI); Це ніша українських або радянських реактивних систем залпового вогню «Ураган» / «Смерч» / тактичного ракетного комплексу «Точка» / «Точка-У» / але це не ті дальності / які хотілося б для повноцінного ведення війни (А VI); Протягом останніх днів туди прибувають достатньо потужні види озброєння // це **і вогнемети «Солнцепек»** / **і артилерійські системи** / **і броньовані машини** / **БМП** / **бойові десантні машини** / **БТРИ** / **танки** (А VI).*

Зазначимо, що мова жанру «теледіалог-інтерв'ю» також рясніє військовими термінами й номенами на позначення назв військово-територіальних одиниць, напр.: *А-а-а / а тих наших / хто займався саме гуманітаркою / ми зайвий раз не чіпали / не підсвічували / вони самі виходили на голів **військово-цивільних адміністрацій** / на інших волонтерів / на інші фонди (А І); Якщо в мене / грубо кажучи / є сто дронів / я знаю / що я можу їх роздати там на умовно / сімдесят якихось **підрозділів** (А І); Нам краще безпосередньо [співпрацювати] з **батальйонами** / з **бригадами** / з **полками** (А І); Це суттєва допомога на конкретній ділянці фронту / тому що це дає можливість глибше дивитися на **окуповану територію** / наносити точніше / наводити роботу артилерії і так далі (А І); У мене є близькі / нашої сім'ї / у яких вони ночували / скажімо так / у яких вони влаштували **штаб** вдома (А IV); Потім думаєш / тут же **тероборона** контролює / що ти береш / і війна взагалі-то (А І).* Активне вживання зазначених лексем усіма мовцями засвідчує те, що вони, як і глядачі, ознайомлені з діяльністю Збройних Сил України та їхніх структурних підрозділів.

Натрапляємо також на випадки вживання респондентами назв військових формувань та військових звань: *Тому що / на мою думку / зараз в Україні є два політики // це **верховний головнокомандуючий** і **главком Збройних Сил України**. Тому що війна це і є політика / де багато чого залежить (А І); Ну / дивіться / от приїжджає **комбриг** / і каже // мені потрібно вдягнути батальйон (А І); До речі / є такий **генерал** Уестлі Кларк // це колишній **командувач сил НАТО в Європі** / і він зараз є воєнним аналітиком (А ІІІ). Така військова лексика сприяє відтворенню атмосфери війни, засвідчує могутність українських та північноатлантичних лідерів, додаючи реплікам теледіалогу офіційно-ділового відтінку.*

В умовах глобалізації та розширення кордонів фіксуємо тенденцію до використання мовцями термінів на позначення міжнародних військових організацій та їхніх формувань, напр.: ***НАТО** воюватиме лише за себе. Ідея миротворчої місії **НАТО** належить / до речі / Польщі (А ІІІ); Її виносили на позачерговий саміт **НАТО** в Брюсселі / і такий вибір спочатку підтримували лише Литва та Данія (А ІІІ); **Східний фланг НАТО** наразі охороняє **сорокатисячний натівський контингент** (А ІІІ). Як зазначає К. Ю. Іграк, така військова термінологія насамперед пов'язана з політичними процесами будь-якого суспільства. Оскільки в сучасних умовах, коли засоби масової інформації мають доступ до висвітлення різних політичних подій, військових конфліктів, військова лексика регулярно*

використовується політиками, журналістами, а також пересічними мовцями. Тобто сфера вживання військової термінології давно не обмежується використанням її військовими фахівцями в ході різних військових операцій і повсякденному житті збройних сил [2, с. 56].

Простежуємо випадки функціонування в текстах теледіалогів-інтерв'ю *військово-технічної термінології, яка вміщує науково-технічні терміни*. Напр.: *Від того залежить глибина ураження системи і / фактично / цінність її на полі бою; Є така думка в суспільстві / що настане якийсь момент / коли Україна накопичить достатньо зброю і автоматично піде у контрнаступ і вижене росіян (А VI); Поки що нам не достатньо сил і засобів / оборонної техніки / артилерії / укріплень / систем залпового вогню / боєприпасів. Але ми не говоримо про ракетні та авіаудари / наскільки великий цей ризик? (А VI); Ворог проводить вогневе ураження прикордонних областей / з боку російської федерації (А V); Наша лінія оборони на Запорізькому напрямку також доволі потужна / очевидної загрози я не бачу (А VI).*

Зазначені науково-технічні лексеми військової термінології містять максимальне змістове навантаження. Їхнє використання, на нашу думку, пов'язане з бажанням висвітлити найбільш актуальні проблеми військової сфери та науки, адже саме мас-медіа є джерелом інформації про новітні методи й способи ведення війни. З одного боку, наявність таких лексем у репліках жанру дозволяє уникнути зайвих деталей, описів, що відволікали б увагу від основного змісту повідомлення. Однак, з іншого боку, терміни науково-технічної сфери можуть бути не зрозумілими для глядачів, які не достатньо обізнані у військовій справі.

Фіксуємо в мові телеінтерв'ю й *емоційно забарвлену військову лексику*. За словами дослідників, військова лексика «вміщує не лише термінологію, до якої належать слова, що вживаються у зв'язку з військовими поняттями, але й емоційно забарвлені елементи військового лексикону, які є переважно стилістичними синонімами відповідних військових термінів» [7, с. 273]. Такі утворення виникли в усному мовленні, мають переважно нейтральне забарвлення і, вживаючись поза контекстом війни, можуть набувати іншого значення. Пор.: *Тому що доступність у нас / наприклад / по мілітарці / кожному там солдату / який був у Києві / до нас зранку шикувалася черга до штабу (А I); І ми відправляємо йому 350 комплектів того / що йому не вистачало для укомплектації батальйону // броніків / шоломів (А I); Вони дивилися на мене / їх багато сиділо / вони прямо біля нашого будинку окопалися (А IV); Знаходяться в гарячих точках / і в Маріуполі там / наприклад / мене це приємно здивувало / тому що зазвичай / під час Майдану / французи сиділи в готелях комфортних (А II); Там і зараз дуже багато тіл лежить / але я знаю / що наші тіла ховали в братські могили / але там / де розбита колона / я не знаю (А IV).* Серед подібних одиниць переважають лексико-фразеологічні одиниці, які частково зрозумілі для тих, хто не пов'язаний із військовою справою, а також терміни на позначення видів майна, озброєння, військової техніки, що мають як літературні, так і неформальні назви.

У жанрі «теледіалог-інтерв'ю» фіксуємо випадки вживання термінів на позначення соціально-економічних понять, напр.: *Я вам чесно скажу якби / якби нам давали волонтерам / які з чотирнадцятого по двадцять другий працювали в певному режимі / якби нам давали такі бюджети / якими оперуємо зараз (А I); Це дуже така розгалужена сітка людей / по всій планеті / які об'єднані спільною метою / і щодо логістики / і взагалі щодо організації процесів (А I).* На думку Н. О. Яценко, зацікавлення соціально-економічною тематикою стало однією з ознак сьогодення. Про це, зокрема, свідчить той факт, що економічне життя України посідає важливе місце у сфері масової комунікації. Економічні

проблеми дедалі частіше розглядають та аналізують у мас-медіа, зорієнтованих на масового читача, що спричинило широке використання соціально-економічної лексики поза професійною сферою [8, с. 150]. Використання термінів полегшує мовцям завдання вибору слів і забезпечує точну передачу думки. Тобто, вживаючи термінологічну одиницю, яка позбавлена емоційно-експресивного забарвлення, як респонденти, так і журналісти не ризикують припуститися неточності й двоякого трактування сказаного, особливо в умовах війни, коли інформацію потрібно надавати максимально точно й швидко.

Частотним є функціонування в теледіалогах *суспільно-політичної та юридичної лексики*. Таких лексем значно менше в репліках представників широкого загалу, які не дотичні до політики, громадської діяльності, юриспруденції тощо. Пор.: *Всі решта мають робити те / що може принести користь в сенсі **обороноздатності держави** (сусп.-політ.) (А І); Цікаво було / що вони обоє на цих **дебатах** (сусп.-політ.) дуже показували свою підтримку Україні (А ІІ); Хоча бачити те / що вони згоджуються на **ембарго** (юрид.) нафти / це вже величезний крок (А ІІІ); Але тут вони намагатимуться ще далі все з **дипломатією** (сусп.-політ.) розібратися (А ІІІ); Тому не варто чекати аж якихось там таких жорстких дій / наприклад / культурних **санкцій** (юрид.) (А ІІ); Тому він і наполіг на скликанні позачергового **саміту** (сусп.-політ.) (А ІІІ); Мало якому **президенту** довелося долати стільки труднощів (сусп.-політ.) (А ІІ); Дякуємо вам дуже / Вероніко / і за те / що ви зараз проводите таку **інформаційну війну** (сусп.-політ.) (А ІV); Коли можна чекати / що до країн / які погоджують стати нашими **гарантами** (сусп.-політ.) / долучаться Сполучені Штати та Британія? (А І). Свідомо використовуючи зазначені термінологічні одиниці, мовці прагнуть відобразити політичну картину сьогодення, сформувати суспільно-політичні цінності, ідеали, норми, юридичні норми й правила поведінки в суспільстві, уявлення про суспільно-політичні інститути, ставлення до війни росії проти України всередині держави та у світі.*

Відзначаємо тенденцію збагачення жанру «теледіалог-інтерв'ю» *термінологічними лексемами із галузі освіти та психології*, напр.: *Тільки на ось цій там / е-е / схемі можна писати якусь там наукову **дисертацію** (освіта) (А І); Да / можливо / цій мамі треба зробити такі **батьківські збори** (освіта) всієї бригади (А І); Питання в тому / що я не впевнений / що у мене буде / а-а / така / навіть не **мотивація** (психол.) / а насага / після всього того / що я зараз побачив (А І); І повірте / що це картинка / яка дуже страшна / і вона дуже сильно вражає і / ну / впливає на **психіку** (психол.) НАТО (А ІІІ); Була же **комунікація** / **діалог** (освіта)? (А ІV). В умовах повномасштабного вторгнення Росії, коли кожен перебуває в стресі, мас-медіа почали виконувати не лише інформативну функцію, але й стали джерелом першої психологічної допомоги, одним із методів боротьби зі страхом і панікою.*

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. У мові жанру «теледіалог-інтерв'ю» періоду війни росії проти України відбулися істотні зміни, що найбільше торкнулися термінологічної лексики. Простежено, що респонденти, незважаючи на сферу діяльності, вік, освіту, соціальний статус, послуговуються поняттями, які безпосередньо пов'язані з військовою справою, способами ведення боротьби. Зафіксовано тенденцію до вживання й інших груп термінологічних лексем, зокрема термінів на позначення соціально-економічних понять, суспільно-політичної та юридичної лексики, термінологічних лексем із галузі освіти та психології, які в умовах війни набули іншої семантики.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі розмовної, субстандартної, а також поетичної лексики зазначеного жанру, зміна специфіки функціонування яких пов'язана із впливом повномасштабної війни й глобальних суспільно-політичних, соціально-економічних, культурних зрушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жарко О. С. Тенденції сучасної української літературної мови та їх відображення в мові ЗМІ. *Communications and Communicative Technologies*. 2016. Том 24. № 12. С. 64–70.
2. Іграк К. Ю. Емоційно забарвлені елементи військової лексики. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : Лінгвістичні науки* : зб. наук. праць. Одеса : Астропринт, 2017. № 25. С. 55–59.
3. Ставицька Л. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. Київ : Критика, 2005. 496 с.
4. Стаття з Вікіпедії «Рашизм». URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Рашизм> (дата звернення: 23.05.2022).
5. Сучасна українська літературна мова: стилістика / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1973. 588 с.
6. Хоменко Г. Є. Сучасний стан розвитку формату та контенту україномовних ЗМІ. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2015. № 8. С. 86–90.
7. Шкута О. Г. Відтворення військової термінології українською мовою (на матеріалі сучасних публіцистичних текстів). *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія*. 2017. Вип. 34. С. 273–277.
8. Яценко Н. О. Термінологія соціально-економічної сфери у мові сучасних ЗМІ. *Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри* : матеріали Міжнародної наукової конференції (Рівне, 15–16 вересня 2016 року). Рівне : НУВГП, 2016. С. 150–153.

ДЖЕРЕЛА

- А І: текст ранкової програми «Сніданок з 1+1». У студії: С. Притула, телеведучий, громадський та політичний діяч – Н. Шовкопляс, Є. Гордєєв, І. Циганик (20.04.2022). Джерело запису – Телеканал «1+1» (<https://www.youtube.com/watch?v=zMBmdPIU9e8>).
- А ІІ: текст телемарафону «Єдині новини». У студії: І. Карпа, письменниця, громадська діячка – М. Падалко (25.04.2022). Джерело запису – ТСН (<https://www.youtube.com/watch?v=dKbHnPOKY5hM>).
- А ІІІ: текст телемарафону «Єдині новини». У студії: О. Кошеленко, журналістка, спеціальна кореспондентка ТСН – К. Стогній, О. Бутко (26.03.2022). Джерело запису – ТСН (<https://www.youtube.com/watch?v=kOXcjWE4xc8>).
- А ІV: текст ранкової програми «Сніданок з 1+1». У студії: В. Першина, мешканка Бучі – Л. Барбір, О. Попов, К. Грубич (24.03.2022). Джерело запису – Сніданок з 1+1 (<https://www.youtube.com/watch?v=jpiEeR9jdwo>).
- А V: текст телемарафону «Єдині новини». У студії: Д. Кулеба, міністр закордонних справ України – М. Падалко (03.04.2022). Джерело запису – Вінка-новини (<https://www.youtube.com/watch?v=ifqvBMv8lFQ>).
- А VI: текст телемарафону «Єдині новини». У студії: Т. Чмут, військовий експерт, директор фонду «Повернися живим» – Я. Брензей (02.06.2022). Джерело запису – Вінка-новини (<https://www.youtube.com/watch?v=hhQtZhwkfBc>).

REFERENCES

1. Zharko O. S. Tendentsii suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy ta yikh vidobrazhennia v movi ZMI. *Communications and Communicative Technologies*. 2016. Tom 24. №12. S. 64–70.

2. Ihrak K. Yu. Emotsiino zabarvleni elementy viiskovoi leksyky. Naukovyi visnyk Pivdennoukraiinskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho : Linhvistychni nauky : zb. nauk. prats. Odesa : Astropynt, 2017. № 25. S. 55–59.
3. Stavytska L. Ukrainskyi zharhon. Slovnyk: Mistyt blyzko 4070 sliv i ponad 700 stiikyk slovospoluchen. Kyiv : Krytyka, 2005. 496 s.
4. Stattia z Vikipedii «Rashyzm». URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Rashyzm> (data zvernennia: 23.05.2022).
5. Suchasna ukrainska literaturna mova: stylistyka / za zah. red. akad. I. K. Bilodida. Kyiv : Nauk. dumka, 1973. 588 s.
6. Khomenko H. Ye. Suchasnyi stan rozvytku formatu ta kontentu ukrainomovnykh ZMI. Science and Education a New Dimension. Philology. 2015. № 8. S. 86–90.
7. Shkuta O. H. Vidtvorennia viiskovoi terminolohii ukrainskoiu movoiu (na materialy suchasnykh publitsystychnykh tekstiv). Naukovyi visnyk kafedry YuNESKO Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Filolohiia, pedahohika, psykhologhiia. 2017. Vyp. 34. S. 273–277.
8. Iatsenko N. O. Terminolohiia sotsialno-ekonomichnoi sfery u movi suchasnykh ZMI. Naukova terminolohiia novoho stolittia: teoretychni i prykladni vymiry : materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Rivne, 15–16 veresnia 2016 roku). Rivne : NUVHP, 2016. S.150–153.

SOURCES

A I: tekst rankovoi prohramy «Snidanok z 1+1». U studii: S. Prytula, televeduchyï, hromadskyi ta politychnyi diiach – N. Shovkoplias, Ye. Hordeiev, I. Tsyhanyk (20.04.2022). Dzherelo zapysu – Telekanal «1+1» (<https://www.youtube.com/watch?v=zMBmdPIU9e8>).

A II: tekst telemarafonu «Iedyni novyny». U studii: I. Karpa, pysmennytsia, hromadska diiachka – M. Padalko (25.04.2022). Dzherelo zapysu – TSN (<https://www.youtube.com/watch?v=dKbHpOKY5hM>).

A III: tekst telemarafonu «Iedyni novyny». U studii: O. Koshelenko, zhurnalistka, spetsialna korespondentka TSN – K. Stohnii, O. Butko (26.03.2022). Dzherelo zapysu – TSN (<https://www.youtube.com/watch?v=kOXcjWE4xc8>).

A IV: tekst rankovoi prohramy «Snidanok z 1+1». U studii: V. Pershyna, meshkanka Buchi – L. Barbir, O. Popov, K. Hrubych (24.03.2022). Dzherelo zapysu – Snidanok z 1+1 (<https://www.youtube.com/watch?v=jpiEeR9jdwo>).

A V: tekst telemarafonu «Iedyni novyny». U studii: D. Kuleba, ministr zakordonnykh sprav Ukrainy – M. Padalko (03.04.2022). Dzherelo zapysu – Vinka-novyny (<https://www.youtube.com/watch?v=ifqvBMv8lFQ>).

A VI: tekst telemarafonu «Iedyni novyny». U studii: T. Chmut, viiskovyi ekspert, dyrektor fondu «Povernysia zhyvym» – Ya. Brenzei (02.06.2022). Dzherelo zapysu – Vinka-novyny (<https://www.youtube.com/watch?v=hhQtZhwkfBc>).

Завальнюк Інна Яківна, доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Zavalniuk Inna, Doctor of Philology, Professor, Dean of Mykhailo Stelmakh Department of Philology and Journalism, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Мельник Ганна Григорівна, студентка 2 курсу СВО магістра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Melnyk Hanna, student 2 course of the master's degree of Mykhailo Stelmakh Department of Philology and Journalism, Vinnitsa Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 19.04.2022

Статтю прийнято до друку: 26.04.2022

IV. ПРОБЛЕМИ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ТА ОНОМАСТИКИ

УДК 81'282:82 Стефаник А/Я.08

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-101-106

ДІАЛЕКТНА ІМЕННИКОВА ЛЕКСИКА НОВЕЛ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА: ТЕМАТИЧНИЙ ЗРІЗ

Юлія Калимон

Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського

Україна, м. Львів, вул. Т. Костюшка, 11

e-mail: kalymon.yulia@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0062-2382

У статті проаналізовано елементи діалектної іменникової лексики новел Василя Стефаника, які вирізняються застосуванням рідної для письменника покутської говірки й становлять значний інтерес для дослідження. Наша розвідка ґрунтується на корпусі новел, опублікованих за життя новеліста, що відповідає текстологічним засадам вивчення мови творів певного письменника. Установлено, що з обшару виокремленої з корпусу діалектної іменникової лексики переважну більшість становить група лексем на позначення людини. Здійснено контекстний аналіз та аналіз словникових дефініцій отриманих слів, що дало змогу розподілити їх за тематичним підгрупами.

Ключові слова: діалект, іменник, тематична підгрупа, новела, Василь Стефаник.

DIALECT NOUN VOCABULARY OF VASYL STEFANYK'S NOVELS: THEMATIC ANALYSIS

Yuliia Kalymon

Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyj

Ukraine, Lviv, 11, T. Kostyushko str.

e-mail: kalymon.yulia@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0062-2382

Introduction. *The article analyzes the nouns of dialect vocabulary of Vasyl Stefanyk's short stories. The short stories are distinguished by the use of Pokuttia dialect native to the writer and are of considerable interest for linguists. Ukrainian dialectologists explain the use of non-literary elements of the time (both phonetic and morphological or syntactic) as the desire to express the language of the literature characters, and also consider the question - is it just artistic stylization or natural use of their own native speech? The main controversy concerns the description of dialectal phenomena present in the works, as well as the extent to which these phenomena hinder understanding of the writer's works to a reader unfamiliar with the peculiarities of a particular dialect. In general, all investigations were based on individual works and various publications. Stefanyk studies have several works of the kind, but they are based on the short stories published with a significant number of edits and corrections.*

Methods. *We were the first to conduct a study based on short stories published during the author's lifespan, which corresponds to the textological principles of studying the language of the works of a certain writer. The short stories were carefully proofread with the original editions and transmitted into electronic form for further computer processing and analysis. These short stories are distinguished by the use of Pokuttia dialect and are of considerable interest for research. Our research is based on the corpus of short stories published during the life of the novelist, which corresponds to the textological principles of studying the works of a particular writer. It has been established that the vast majority of the dialect nouns retrieved from the corpus is a group of tokens to denote a person. Contextual analysis and analysis of vocabulary definitions of the received words enabled to break them down into thematic subgroups.*

Results. *It has been established that the vast majority of the dialectal noun vocabulary retrieved from the corpus is a group of tokens to denote a person. Contextual and vocabulary definitions analysis of the nouns enabled us to break them down into thematic groups. The biggest group is the one in which nouns denote family relations, occupation and evaluative names of people. The rest are the nouns denoting various aspects of life of the rural population of Pokuttia (food and beverages, household items, the names of buildings).*

Originality. *The originality of the research lies in the fact that it has been conducted on the data of short stories published during the lifetime of the author. Apart from Ivan Franko and Lesia Ukrainka there has been no studies with the corpus-based approach, therefore such research is up-to-date and relevant for the development of corpus linguistics as well as Ukrainian author lexicography.*

Conclusion. *The data obtained might be used in further research, especially those devoted to comparative studies of writings of the authors of the same time or style and compilation of author dictionary.*

Keywords: *dialect, noun, short story, thematic subgroup, V. Stefanyk.*

Постановка проблеми. Українська діалектна мова є складною ієрархією мовно-територіальних утворень, а її вивченням у складі художніх творів займалися В. Грещук [1] та Вал. Грещук [2], І. Матвіяс [7], Я. Закревська [12], С. Литвинська [5], Н. Руснак [8], Л. Ткач [9], Н. Хобзей [10], А. Яворський [11] та ін. Говіркою називають найменшу територіальну діалектну одиницю (охоплює один або кілька населених пунктів; характеризується єдністю фонетичної, акцентуаційної, морфологічної, синтаксичної та лексичної будов). У межах однієї говірки можуть траплятися елементи інших говірок, якщо є вихідці з тих чи тих місцевостей [7, с. 15].

Василь Стефаник народився та більшу частину свого життя провів на Снятинщині, що на південному сході сучасної Івано-Франківської області. Там панувала покутсько-буковинська говірка як частина галицько-буковинського говору, але й цей поділ не остаточний [7, с. 17–23]. Твори письменника славляться використанням елементів саме покутської говірки. Вивчення цих діалектизмів на основі останніх прижиттєвих видань творів новеліста із застосуванням лінгвостатистичних та корпусних технологій дає змогу глибше потрактувати питомий ідіолект письменника без ідеологічних та інших нашарувань, якими переповнено багато його видань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські діалектологи пояснювали вживання нетипових для літературної мови того часу елементів (як фонетичних, так і морфологічних чи синтаксичних) бажанням увиразнити мову персонажів художніх творів, а

також розглядали питання – чи це була лише художня стилізація чи природне використання властивого їм мовлення на письмі? [4, с. 148–152; 6; 7, с. 72]. Серед праць про використання діалектних форм у художньому тексті Василя Стефаника варто виокремити наукові розвідки В. Грещука та Вал. Грещук [2], Б. Кобилянського [4, с. 48–52], І. Матвіяса [7, с. 71–80], численні публікації в межах різноманітних конференцій тощо. Основна полеміка торкалася опису діалектних явищ, наявних у творах, а також наскільки ці явища заважали читачеві, не знайомому з особливостями певної говірки, зрозуміти їхній зміст. Загалом усі розвідки базувалися на окремих творах та різних виданнях.

Мета і завдання статті. Наше дослідження засноване на створеному електронному корпусі новел Василя Стефаника, куди увійшли всі прижиттєві новели автора (5; 6; 7; 8), що відповідає основним текстологічним засадам вивчення мови творів певного письменника. Загалом корпус містить 57 новел, загальним обсягом 53978 слововживань (12834 словоформи) [3]. Мета та завдання розвідки полягають у тому, щоб, виокремивши діалектну іменникову лексику новел Василя Стефаника, далі, за допомогою контекстного аналізу й аналізу словникових дефініцій (1; 2; 3; 4), визначити провідну тематику вживаних одиниць та виформувати відповідні підгрупи. Отримані факти можуть бути використані як довідковий та ілюстративний матеріал у подальших розвідках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діалектизми вирізняли творчість Василя Стефаника з-поміж інших сучасників та відображали риси покутської говірки передовсім на фонетичному та лексичному рівнях. Розглянемо їх детальніше на прикладі іменникової лексики. З корпусу новел Василя Стефаника виокремлено 507 іменників. Зокрема 211 лексем є іменниками на позначення людей. Серед них визначено такі тематичні підгрупи (тут і далі: слова-приклади подано за алфавітом; у дужках біля слова зазначено абсолютну частоту вжитку лексеми в новелах; далі йде тлумачення слова за одним із словників (1; 2; 3; 4), речення-приклади подано за (7)):

1) назви членів сім'ї та свояцтва: *бадьо* (4) («дядько, старший за віком мужчина» (1, с. 20)), *вуйко* (3) («дядько по матері» (1, с. 42)), *вуйна* (2) («тітка, дядькова жінка» (1, с. 42)), *дьидя* (16) («тато, батько» (1, с. 57–58)), *фамілія* (4) («родина, рідня» (1, с. 195)): – *Бадю Семене, на вороні коні та на вози ковані я склав свої діти, аби їх на наругу не подати* (7, с. 170); *Ой дьидю, не годен я у ваську вібути.* (7, с. 48); – *Хлопче, но а є в тебе вуйко, або тітка, або якас фамілія?* (7, с. 3);

2) назви людей за родом занять: *газда/газдиня* (89) («добрий господар / господиня» [1, с. 51]), *війт* (35) («сільський староста» (4, т. 1, с. 670)), *колійовець* (1) («робітник, що працює на залізничній колії» (4, т. 4: 223)), *ма(д)зур* (3) («велика етнічна група поляків, що живе на північному сході Польщі й говорить одним із діалектів польської мови» (4, т. 4, с. 596)), *прокуратор* (2) («повірений у справах» (4, т. 8, с. 210)), *парох* (1) («парафіяльний піп» (4, т. 6, с. 76)), *фірман* (3) («візник» (1, с. 197)), *шандар / жандар* (14) («жандарм» (1, с. 214)): – *Та може би-с дала ми шо їсти, газдине моя* (7, с. 70); *Треба розповісти про смішну подію Івана Гусака, колійовця* (7, с. 213); *То як станеш на свинці торговици, то так ними усіяно, як білим цвітом. Лиш мазурі помежи них з черевами похожаю* (7, с. 20); *Отець парох як лошак побіг до хати, аби комісар його не запримітив* (7, с. 191); – *Оце прокуратор сказав оскаржене, а тепер будемо слухати винуваниців, – сказав Онуфрій* (7, с. 101);

3) оцінні назви людей: *бахур* (9) («хлопець; дитина» (4, т. 1, с. 114); «пустун, бешкетник» (3, с. 27)), *байструк* (2) («нешлюбний син, байстрюк» (1, с. 20)), *зробок* (1) («спрацьований» (1, с. 84)), *кальвін* (3) («безсердечний, жорстокий чоловік» (1, с. 89; 3,

с. 184)), *небожъита* (3) («пест. бідна, нещасна дитина» (2, с. 121)), *нехтолиця* (1) («про недбайливу, ледачу жінку» (4, т. 5, с. 402)), *паршъик* (3) («лайл. поганець, негідник» (3, с. 299)), *сарака* (6) («бідолаха, нещасна людина, сирота» (1, с. 168; 3, с. 477)), *хлоп* (6) («селянин, чоловік» (1, с. 202), *мужик* (4 с. 612)): – *Але поміркуй, який бахур мудрий, гет все знає!* (7, с. 65); *Я зробок – ціле тіло мозиль, кости дрихлаві, шо заки їх рано зведеш докупи, то десіть раз йойкнеш!* (7, с. 90); *Тай поволочив, кальвін, таку збиту на друге село*” (7, с. 29); – *Та нам коби цеї нехтолиці хто доносив, то щебисмо дубали поволи* (7, с. 197); – *Мой, ти, паршъику, не телепай си над книжков як шибенік на грабку, але давай, брьи, горівки* (7, с. 40);

Як бачимо, лексика на позначення людини кількісно домінує, що може свідчити про антропоцентричність творчості новеліста. Варто також зазначити, що частина лексики належить до історизмів, де переважають назви професій та роду занять: *радний* (15) («назва деяких службових посад, а також осіб, що обіймають ці посади» [4, т. 7, с. 437]): *І разом з війтом та радними пішли до Кальмана* (7, с. 194); *нотар* (3) («нотаріус» [4, т. 5, с. 447]): *Це як озмут упіс, як процент наперед відберут, як нотареви заплатю тай того капітану мало шо міні лишит си* (7, с. 32); *помийник/помийниця* (3) («чоловік / жінка, які служать у когонебудь дома; наймит / наймичка; уживається як лайливе слово» [4, т. 7, с. 118]): – *А хоть ти злодюга вічна і помийник жидівський, але слова добрі маєш, погадав єм собі тай побіг далі* (7, с. 32); *форшпан* (4) («великий довгий віз, підвода» [4, т. 10, с. 629]): *Бо як приходить польський жандар, та гонит сина на форшпан, то я беру батіг і сідаю, абим лиш знав, куди їхати* (7, с. 201).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Проаналізовані найменування містять багатий етнографічний та культурологічний потенціал. Вони мають бути зафіксовані в майбутньому словнику мови новеліста. Розгляд значення таких лексем у корпусах інших письменників, зокрема й у творах представників Покутської Трійці – Леся Мартовича, Марка Черемшини, дасть змогу отримати списки цих слів і здійснити їхній порівняльний аналіз. Подальший опис решти лексем дозволить наблизитися до інтегрального дослідження лексики Василя Стефаника й сформувати мовну картину світу крізь призму його творів. Цю мовну картину, переконані, можна буде порівнювати з результатами схожого плану інших письменників, зокрема й сучасників, або із загальною мовною картиною світу, властивою українцям.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грещук В. В. Діалектне слово в художній мові. *Українознавчі студії*. 2010-2011. № 11/12. С. 3–11.
2. Грещук В. В., Грещук В. В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2010. 309 с.
3. Данчевська Ю. О., Кульчицький І. М., Ліхнякевич І. О. Lexical and Statistical Aspects of V. Stefanyk's Idiolect Study. *Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції «Комп'ютерні науки та інформаційні технології» / CSIT 2013*. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. С. 34–35.
4. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова. Київ, 1960. 276 с.
5. Литвинська С. Діалектизми в творчості прозаїка Леоніда Куліша. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2019. № 39. С. 30–34.
6. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури. *Мовознавство*. 2008. № 6. С. 3–13.
7. Матвіяс І. Г. Роль покутського говору в мові творів Василя Стефаника *Культура слова* : зб. наук. праць Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. Київ, 2010. Вип. 72. С. 71–80.

8. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори: монографія. АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1990. 161 с.
9. Руснак Н. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок. Чернівці : Чернівецький національний університет. 2009. 448 с.
10. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1: Матеріали до словника. Чернівці : Рута, 2000. 408 с.
11. Хобзей Н. В. Говірки суміжжя в діалектній лексикографії: до проблем опису. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : збірник наукових праць. Вип. 21 : Ареалогія й ономастика. Ужгород, 2016. С. 162–166.
12. Яворський А. Теоретичні засади вивчення діалектизмів у мові художньої літератури. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 2. С. 230–236.

ДЖЕРЕЛА

1. Гуцульські говірки : Короткий словник [відп. ред. Я. Закревська]. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 232 с.
2. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови : словник. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 221 с.
3. Словник буковинських говірок / заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 687 с.
4. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
5. Стефаник В. Межа. «Літературно-науковий вісник», т. 92, кн. 2. Львів, 1927. С. 97-98.
6. Стефаник В. Твори (передмова В. Коряка. До друку виготовив Ів. Лизанівський. 3-є вид.) ДВУ, 1929. С. 94-95.
7. Стефаник В. Твори / з дереворитами В. Касіяна і М. Бутовича. Львів : З друкарні Видавничої Спілки «Діло», 1933. 222 с.
8. Стефаник В. Шкільник. *Рідна школа* № 1. Львів, 1932. С. 2–4.

REFERENCES

1. Greshchuk V. V. Dialektne slovo v khudozhnii movi. *Ukrainoznavchi studii*. 2010-2011. № 11-12. S. 3-11.
2. Greshchuk V. V., Greshchuk V. V. Pivdenno-zakhidni dialekty v ukrainskii khudozhnii movi. *Narys*. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarp. nats. un-tu imeni Vasylia Stefanyka, 2010. 309 s.
3. Danchevska Yu. O., Kulchytskyi I. M., Likhniakievych I. O. Lexical and Statistical Aspects of V. Stefanyks Idiolect Study. *Materialy VIII Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Kompiuterni nauky ta informatsiini tekhnolohii» / CSIT 2013*. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2013. S. 34–35.
4. Kobylanskyi B. V. Dialekt i literaturna mova. Kyiv, 1960. 276 s.
5. Lytvynska S. Dialektyzmy v tvorchosti prozaika Leonida Kulisha. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh*. Kyiv, 2019. № 39. S. 30–34.
6. Matviias I. H. Vidobrazhennia osoblyvostei hovoriv u movi ukrainskoi khudozhnoi literatury. *Movoznavstvo*. 2008. № 6. S. 3–13.
7. Matviias I. H. Rol pokutskoho hovu v movi tvoriv Vasylia Stefanyka. *Kultura slova* : zb. nauk. pr. Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t ukr. movy. Kyiv, 2010. Vyp. 72. S. 71–80.
8. Rusnak N. Linhvokohnityvni ta prahmatychni vymiry dialektnykh tekstiv bukovynskykh hovirok. Chernivtsi : Chernivetskyi natsionalnyi universytet. 2009. 448 s.
9. Tkach L. O. Ukrainska literaturna mova na Bukovyni v kintsii XIX – na pochatku XX st. Chastyna 1: Materialy do slovnyka. Chernivtsi : Ruta, 2000. 408 s.
10. Khobzei N. V. Hovirky sumizhzhia v dialektanii leksykohrafiï: do problem opysu. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznnavstva* : zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 21 : Arealohiia y onomastyka. Uzhhorod, 2016. S. 162–166.

11. Yavorskyi A. Teoretychni zasady vyvchennia dialektyzmiv u movi khudozhnoi literatury. *Linhvostylistychni studii*. 2015. Vyp. 2. S. 230–236.

SOURCES

1. Hutsulski hovirky : Korotkyi slovnyk [vidp. red. Ya. Zakrevska]. Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 1997. 232 s.
2. Negrych M. Skarby hutsulskoho hovoru: Berezovy : slovnyk. Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 2008. 221 s.
3. Slovnyk bukovynskykh hovirok / zah. red. N. V. Huivaniuk. Chernivtsi : Ruta, 2005. 687 s.
4. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt. / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980.
5. Stefanyk V. Mezha. «Literaturno-naukovy visnyk», t. 92, kn. 2. Lviv, 1927. S. 97–98.
6. Stefanyk V. Tvory (peredmov V. Koriaka. Do druku vyhotuvav Iv. Lyzaniivskyi. 3-ye vyd.) DVU, 1929. S. 94–95.
7. Stefanyk V. Tvory / Vasyl Stefanyk; z derevorytamy V. Kasiana i M. Butovycha. Lviv : Z drukarni Vydavnychoi Spilky «Dilo», 1933. 222 s.
8. Stefanyk V. Shkilnyk. *Ridna shkola*. № 1. Lviv, 1932. S. 2-4.

Калимон Юлія Олександрівна, кандидатка філологічних наук, старша викладачка кафедри української та іноземних мов Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського (Україна).

Kalymon Yuliia Oleksandrivna, PhD in Philology, senior lecturer at the Department of Ukrainian and Foreign Languages (Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyi) (Ukraine).

Стаття надійшла: 13.05.2022

Статтю прийнято до друку: 20.05.2022

УДК 811.161.2'366

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-106-117

СТРУКТУРУВАННЯ ОНІМНОГО ПРОСТОРУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ І СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ ОНОМАСТИЦІ

Оксана Мельник

Вінницький торговельно-економічний коледж
Київського національного торговельно-економічного університету
Україна, м. Вінниця, вул. Київська, 80
e-mail: oksana.melnick2010@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4919-5833

Оксана Волошина

Вінницький національний аграрний університет
Україна, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3
e-mail: oks.lee5@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7679-9555

У статті описано історію та стан вивчення ергонімів у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, розмежовано поняття «онімний простір» і «ономастичний простір», з'ясовано лінгвістичний статус дефініції «ергонім», схарактеризовано етапи та основні підходи до вивчення сучасної ергонімії. Визначено, що будь-який ергонім – це поняття, яке втілює семантичні особливості онімного простору, і лексична одиниця, творення якої зумовлене дією словотвірних особливостей і моделей. Внутрішньолінгвальні чинники визначають структуру ергонімів, а тому їх можна диференціювати відповідно до принципів класифікації загальної лексики, наприклад, за способом словотворення. Екстралінгвальні чинники (соціокультурні, політичні, етноісторичні тощо) впливають на семантико-структурні особливості ергонімів, що обов'язково варто враховувати під час систематизації онімного матеріалу, виявлення специфіки досліджуваних лінгвістичних одиниць.

Ключові слова: онімний простір, ономастичний простір, онім, топонімна система, ергоніми, ергооб'єкти, денотативно-номінативне структурування ергонімів.

STRUCTURING THE ONIM SPACE IN THE NATIVE AND EAST SLAVIC ONOMASTICS

Oksana Melnyk

Vinnitsia College of Trade and Economics
of Kyiv National University of Trade and Economics.

Kyivskaya St., 80, Vinnitsia, Ukraine
e-mail: oksana.melnick2010@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4919-5833

Oksana Voloshyna

Vinnitsia National Agrarian University
Soniachna St., 3, Vinnitsia, Ukraine
e-mail: oks.lee5@gmail.com
ORCID: 0000 0002 7679 9555

Introduction. *The article briefly describes the history and state of ergonomics in Ukrainian and foreign linguistics, distinguishes the concept of "onymic space" and "onomastic space", clarifies the linguistic status of "ergonomics" definition, describes the stages and basic approaches to the study of modern ergonomics. It has been determined that any ergonym is a concept that embodies semantic features of an onymic space and a lexical unit, the creation of which is conditioned by the action of word-formation features and models. Intralingual factors determine the structure of ergonomics, and therefore they can be differentiated according to the principles of classification of general vocabulary, for example, by word formation. Extralingual factors (sociocultural, political, ethnohistorical, etc.) affect the semantic and structural features of ergonomics, which must be taken into account when systematizing the onymic material, identifying the specifics of the linguistic units studied.*

Ukrainian ergonomics has insufficient evidence of the current state and dynamics in the time of the ergonomic system of different regions of Ukraine. The study of the composition, structural

features, changes, trends in the naming of ergoobjects made it possible to determine the linguistic patterns of formation and functioning of ergonyms. In this regard the step-by-step study of the composition, lexical-semantic and structural features of ergonyms, motives for the nomination of ergoobjects in different regions remains one of the urgent tasks of Ukrainian linguistics.

The aim of this study was to clarify the structuring of the ergonomic space in native and foreign onomastics.

The goal determined the objectives of the research. Therefore, firstly, it is necessary to consider history and state of the study of ergonyms in domestic and foreign linguistics, to distinguish between the concepts of "onymic space" and "onomastic space", to find out the linguistic status of the definition of "ergonym", describe the stages and basic approaches to the study of ergonomics.

We found out that in the Ukrainian language there is a discrepancy in terminology regarding the designation of a particular type of any general category, type, phenomenon, etc. (names such as: row, subrow, sector, sub-sector, element, sub-element, species, subspecies, type, subtype, etc. are used).

Denotative-qualitative typology is based on the distribution of onymic units according to the qualitative characteristics of the named objects, in particular their biological properties, the reality of their existence, contradistinction of "micro-meso-macro" and the number of nominated objects; extralingual information about the denotation completes this analysis of proper nouns.

The etymological word formation systematization of proprial units presupposes the establishment of the motive for the nomination and determination of the locative-temporal attributes of onymic vocabulary: origin, artificiality / naturalness of occurrence and time of occurrence; clarification of etymology; characteristics of the features of creation (method of derivation, structure, productivity of word-formation types and semantics of animation bases).

The functional characteristics of titles are inherent in the description of the features of their use in texts of different styles and analysis of their codification features. Stylistic analysis is associated with the definition of the functions of proper nouns.

Onym units can be part of different stylistic tropes and figures. Attention is also focused on the connotation, conceptuality, symbolism and ethnocultural significance of names, as well as their emotional and expressive features (however a significant part of proper nouns do not have such properties). As additional linguo-stylistic features lexico-semantic potential of onemes can be primarily characterized by structural diversities.

In the above mentioned classifications, in our opinion, the denotative-nominative systematization of onyms is fundamental, which mainly eliminates the difficulties that arise during the grouping of onyms, in particular ergonyms, which in the onymic system are recorded as "the proper name of a business association of people, in particular a union, organization, institution, corporations, enterprises, societies, institutions, sections.

Thus, we found out that any ergonym is a concept that personifies the semantic features of an onymic space, and a lexical unit, in the formation of which the action of word-formation features and models is traced.

Intralingual factors determine the structure of ergonyms, so they can be differentiated in accordance with the principles of classification of general vocabulary, for example, by the way of word formation. Extralingual factors (sociocultural, political, ethnohistorical, etc.) affect the semantic and structural features of ergonyms, which must be taken into account when systematizing the onymic material, identifying the specifics of the linguistic units under study

Keywords: *onymic space, onomastic space, onym, toponymic system, ergonyms, eroobjects, denotative-nominative structuring of ergonyms.*

Українська ергоніміка має недостатньо свідчень про сучасний стан і динаміку ергонімної системи різних регіонів України. Дослідження складу, структурних особливостей, змін, тенденцій у називанні ергооб'єктів уможливило визначення лінгвістичних закономірностей формування та функціонування ергонімів. З огляду на це актуальним завданням українського мовознавства є поетапне вивчення складу, лексико-семантичних та структурних особливостей ергонімів, мотивів номінації ергооб'єктів у різних регіонах України.

Мета дослідження – з'ясувати структурування ергонімного простору у вітчизняній та зарубіжній ономастиці. Його **завдання**: розглянути історію та стан вивчення ергонімів у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві; розмежувати поняття «онімний простір» і «ономастичний простір»; з'ясувати лінгвістичний статус дефініції «ергонім»; схарактеризувати етапи й основні підходи до вивчення сучасної ергонімії.

Однією з фундаментальних для сучасної ономастичної термінології є терміносполука *онімний простір*, яку вперше витлумачено в праці О. Суперанської «Общая теория имени собственного» (1973) [19], доповнено й уточнено в колективній монографії «Теория и методика ономастических исследований» [20], де «онімний простір» потрактовують як «сукупність власних назв, які використовують у мові певного народу для найменування реальних, гіпотетичних і фантастичних об'єктів, зокрема окремих істот, колективів, неживих предметів, місць на поверхні Землі, під землею, за межами Землі, звуків, рухів, ідей» [20, с. 9].

Н. Подольська розглядає онімний простір як такий, що має характер макросистеми й передбачає не тільки внутрішню організовану сукупність онімних моделей, морфем і формантів, але й численні системи і підсистеми імен, які зараховують до всіх розділів відповідного простору на основі їхнього переосмислення в мові окремих соціальних, професійних, територіальних груп, що послуговуються цією мовою [16, с. 93].

Зауважимо, що терміни *онімний простір* і *ономастичний простір* в українській і східнослов'янській термінології застосовували як синонімічні (до початку ХХІ ст.). Лише після розмежування в «Словнику української ономастичної термінології» (Д. Бучко і Н. Ткачова) [2] термінолексем *онімний*, *онімійний* та *ономастичний* дефініції *онімний* (утворено від *онім*, *онімія*) *простір* і *ономастичний* (похідний від *ономастика*) *простір* набули самостійного конкретизованого значення.

Ще 1969 року в дослідженні «О палийской топонимастике» В. Топоров на прикладі палійської топоніміки продемонстрував, що онімний простір завжди є конкретним, але має різне представлення, бо залежить від культури, території та епохи. Конкретна модель світу, засвідчена в уявленнях народу в конкретний історичний період, зберігає елементи колишніх епох, визначає онімний простір [21, с. 33–34].

Сучасна теорія ономастики онімний простір витлумачує з позиції тривалості побутування чи використання власних назв в уявленні представників тієї чи тієї культури. У свідомості окремої людини онімний простір наявний лише фрагментарно, і розкрити достатньо його можна лише за допомогою спеціального дослідження. Лінгвісти онімний простір розглядають, з одного боку, як «абсолютну (повну) дедуктивну (обов'язкову для всіх мов) лінгвістичну універсалью» [11, с. 35], тобто як загальнолінгвістичну категорію; з

іншого – як категорію мови в той чи той період її розвитку [7, с. 32].

Український мовознавець-ономаст Ю. Карпенко послуговується терміном *топонімна система* [5 с. 15]: вітчизняна наукова традиція передовсім надає перевагу системним узаємозв'язкам у межах онімів.

Поняття онімного простору стає ключовим у сучасних наукових дискусіях, водночас його трактування спричиняє нові диспути – теоретико-методологічні, практичні та вузькоспеціальні. У дослідженнях І. Воробйової [3], О. Суперанської [19], В. Топорова [21] вироблено спільний для російської онімної школи підхід до витлумачення поняття *онімний простір*. Зокрема, І. Воробйова вбачає в ньому «не конгломерат різнорідних назв, а систему, організовану й упорядковану, елементи якої перебувають у взаємозв'язку» [3, с. 34–35]. Ці взаємозв'язки дослідниця визначає насамперед як соціально детерміновані, з функцією диференціювання й ідентифікації об'єктів на історично та географічно окресленій території. Е. Мурзаєв [12] натомість указує на те, що онімний простір – це сукупність повторюваних ознак і способів формування географічних назв, зумовлених історичними та соціальними обставинами розвитку конкретного регіону [10, с. 14].

Загалом онімний простір можна схарактеризувати як специфічну сферу наукових досліджень, бо у свідомості мовців у різні епохи та в неоднакові часові проміжки його сприймають по-різному: чи то фрагментарно, залежно від культурних, історичних, територіальних, естетичних та інших особливостей, чи то від культурної моделі буття і світу, маніфестованої та використовуваної в мові окремої нації [17].

У тлумаченні поняття *онімний простір* простежуємо системний підхід, спрямований на виявлення зв'язків і взаємозалежностей між його елементами. Більшість науковців указує на необмеженість онімного простору й потребу не лише описати, але й виокремити його складники, одним із яких є ергоніми.

Найменування внутрішніх об'єктів населених пунктів, передусім міста, останнім часом усе частіше стають об'єктом дослідження ономастів, доказом чого є спеціальні праці, кількість яких останнім часом помітно зростає. Це можна пояснити тим, що ономастичний простір міста стає сьогодні ефектнішим, яскравішим, що спричинено існуванням оригінальних і самобутніх назв, які є цікавим матеріалом для лінгвістичних студій.

Ономастичний простір населеного пункту, що вміщує великий пласт найменувань різних об'єктів – як офіційних, так і розмовно-побутових, становить своєрідне «асорті» літературної мови і місцевої розмовної мови. Ономастичний простір завжди конкретний, хронологічно, локально та культурно заповнений неоднаково. У ньому ніби співіснують дві моделі – реальність і минуле. Це, власне, і визначає використання різних методик для об'єктивного дослідження становлення і функціонування ергонімів.

Удокладнення й уніфікація терміносистеми є важливим питанням сучасної ономастики. Нагальне впорядкування українськомовного поняттєвого апарату ономастики та подальше дослідження питань ономастичної термінології – першочергове завдання українських дослідників-ономастів.

Однією з проблем ономастики як науки тривалий час залишалося структурування онімного простору.

Одним із перших авторів лексико-семантичної класифікації онімів був Ф. Палацький, який розподілив місцеві назви на дві основні групи:

- 1) назви, утворені від імен власників поселень;
- 2) назви, що є показником топографічного розташування [9, с. 19].

М. Кордуба зосередив власну наукову діяльність на систематизації української топоніміки. У праці «Що нам кажуть назви осель?» (1938) уперше в українському мовознавстві запропонував структурно-семантичну класифікацію географічних назв, подав стратиграфію окремих типів місцевих найменувань, з'ясував семантику багатьох назв населених пунктів [9].

Особливої уваги заслуговує система термінологічних понять В. Німчука, яка презентує денотатно-номінативні, словотвірні, мотиваційні й семантичні особливості онімів [13, с. 24].

На думку А. Білецького, задля всебічної систематизації онімів важливими є такі характеристики, як-от:

- 1) дистрибутивні географічні (або ареальні) ознаки;
- 2) об'єктивна предметна (або тематична) класифікація;
- 3) статистична типологія;
- 4) морфологічний аналіз;
- 5) семантична класифікація топонімічних фактів за їхнім зв'язком із коренями або основами апелятивної лексики;
- 6) історична і хронологічна типологія (або періодизація);
- 7) лінгвістична систематизація топонімів, установлення їхньої мовної належності та етимології [1, с. 140–141].

Поділяє таку позицію і мовознавець В. Гак, який пропонує аналізувати оніми за схемою:

- 1) ієрархія найменувань: первинні (вихідні, прямі) і вторинні (похідні, непрямі);
- 2) функції (мовні та мовленнєві);
- 3) іменованій об'єкт: елементні і подійні (ситуативні) найменування;
- 4) структура (зовнішня форма) назв: конденсовані й розгорнені;
- 5) спосіб найменування:
 - за зв'язаністю / відокремленістю: розчленовані та нерозчленовані, самостійні та несамостійні, безпосередні й опосередковані;
 - за внутрішньою формою: узагальнені й індивідуалізовані, кваліфікативні (за власною ознакою) і релятивні (за відносною ознакою);
 - за зв'язком структури номінації з позначеним номінатом: немотивовані та мотивовані (зокрема мотивовані повністю або частково, якою мірою інформативно мотивовані);
- 6) суб'єкт мовлення й адресат:
 - соціальний аспект: загальноживана й соціально маркована лексика;
 - інформативний аспект: номінація «від себе» та номінація з позиції співрозмовника або інших осіб;
 - суб'єктивне ставлення суб'єкта до об'єкта: об'єктивні й оцінні (зокрема раціонально- та емоційно-оцінні);
- 7) співвідношення номінації з іншими в парадигматичному аспекті: а) на рівні сигніфікатів: співвідпорядковані, антонімічні й перенесені; б) на рівні денотатів: різноаспектні кваліфікативні й різноаспектні релятивні;
- 8) співвідношення номінації з іншими в синтагматичному аспекті: автономні / неавтономні (ідентичні / варіативні, одно- і різнофокусні, дистантні / сполучені) та синтагматично зумовлені [4, с. 242–292].

Узявши за основу запропоновану методику, М. Рут виокремила основні характеристики типів номінації, протиставлені за двома визначальними напрямками: обсягом (виокремлюють одноознакові й комплексні найменування) і характером урахування властивостей об'єкта (власне відоб'єктні та відоб'єктні відсуб'єктно спрямовані) [18, с. 29–30].

Проте більшість науковців зосереджує увагу на виокремленні різновидів відповідних лінгвоодиниць на основі конкретних принципів. Примітною в цьому плані є класифікація Ф. Міклошича, яка передбачає десять груп топонімів, що позначають: землю; воду; рослинність; тваринний світ; колір; будівлі; заняття людей; знаряддя праці; етнічні назви; назви, пов'язані із суспільним ладом. Така систематизація, на перший погляд, є досить простою, але водночас містить суперечності, оскільки ґрунтується на різних принципах [23].

На нашу думку, варта уваги позиція І. Воробйової, що прийнятнішим у цьому разі, очевидно, є поєднання двох принципів – семантичного і морфолого-словотвірного [3]. Класифікації більшості науковців, власне, ґрунтовані на поєднанні відповідних принципів.

Аналогічної позиції дотримується й Н. Подольська, яка вважає, що систематизація онімного матеріалу має здійснюватися з урахуванням різних принципів класифікації. З одного боку, вважає дослідниця, варто орієнтуватися на виявлення ознак об'єктів, систематизацію назв, що належать до природних утворень, та назв, які стосуються населених пунктів. З іншого – обов'язково передбачати власне лінгвістичний аналіз, зокрема структурно-морфологічний, що дає змогу «виявити характерні для кожної території групи топонімів й уможливило відповідний підхід до матеріалу та його аналізу» [15].

Не можемо не погодитися з класифікацією О. Суперанської, яка ґрунтована на структурно-морфологічному підході. Ономаст диференціює первинні топоніми, утворені від загальних назв безпосередньо, та вторинні, спродуковані на основі інших власних назв. Це дало змогу науковцеві виокремити в онімному просторі три основні типи назв, виявити їхні характерні ознаки й подати точний і детальний опис різних категорій онімів:

- назви живих істот (антропоніми, зооніми, міфоніми);
- імена неживих предметів (топоніми, космоніми та астроніми, фітоніми, хрематоніми, назви засобів пересування, назви сортів та назви фірм);
- власні назви як комплексні об'єкти (назви підприємств, товариств, спілок, назви ЗМІ, хрононіми, назви свят, кампаній, війн, творів літератури та мистецтва, документоніми, назви стихійних лих) [19].

Така класифікація сприяє диференціації онімів чи то відповідно до тісного зв'язку, установленого між власною назвою та об'єктом, чи то згідно з хронологічними, етнолінгвістичними, соціокультурними або когнітивними аспектами. Однак у класифікації О. Суперанської чітко не визначене місце ергонімів у загальній системі онімів.

З огляду на лінгвальні й екстралінгвальні характеристики онімів, О. Суперанська пропонує власну схему аналізу онімних одиниць, зокрема:

- класифікація назв за зв'язком з іменованими об'єктами;
- класифікація за шляхом створення назв, яка тісно пов'язана із систематизацією імен за їхнім призначенням і з дихотомією «назви в офіційному /неофіційному вживанні»;
- класифікація по лінії «мікро-макро»;
- структурна класифікація назв;
- хронологічна класифікація;
- класифікація назв за їхньою мотивацією (етимологічна класифікація і розподіл

онімів на апелятивні й епонімічні, первинні та вторинні);

- класифікація назв за обсягом закріплених у них понять;
- класифікація згідно з дихотомією «мова–мовлення»;
- стилістична й естетична класифікація [19, с. 159].

Е. Мурзаєв виокремлює такі топонімні групи: назви з певними ознаками рельєфу; назви, пов'язані з ознаками водних об'єктів; фітотопоніми; зоотопоніми; антропоніми; виробничі назви; торговельно-транспортні назви; соціальні назви; етнотопоніми; ідеологічні назви [12].

Мовознавець виділяє три ознаки, на яких має ґрунтуватися класифікація:

- 1) що (називається), які об'єкти (річки, гори, ліси тощо);
- 2) якою мовою (українською, англійською тощо);
- 3) чому (називаються), причини і зміст назви [12].

Наукові розвідки мають урахувати здобутки географії, лінгвістики та власне топоніміки. Позиція науковця – цілком прийнятна для досліджень, скерованих на комплексний підхід до аналізу місця ергонімів у лексичній системі мови [12].

На нашу думку, саме тематичний принцип розподілу онімів є одним із найбільш ефективних, оскільки передбачає поєднання найменувань, об'єднаних однією темою, відповідно до тих чи тих характеристик об'єктів.

Ю. Карпенко у класифікації топонімів пропонує диференціювати чотири класи:

- топоніми, які виникли від загальних географічних назв або ознак відповідних об'єктів;
- топоніми, сформовані від антропонімів, етнічних назв та інших загальних назв людей;
- топоніми, утворені від назв предметів та явищ культури;
- топоніми, походження яких важко з'ясувати [8]. Цю позицію ми можемо застосовувати і до диференціації ергонімів.

Класифікація Ю. Карпенка поєднує тематичний і структурно-дериваційний принципи. Такий підхід дає змогу подати певний онімний простір як цілісність – з огляду на синхронний і діахронний його розвиток проаналізувати первинні номінації географічних об'єктів. Він є цілком прийнятним для тематичної та структурно-дериваційної диференціації ергонімів. Водночас може сприяти визначенню місця ергонімів у загальній системі класифікації онімів: вони є основою ергонімікону, а відтак, становлять частину загального онімного простору певного регіону чи конкретного міста.

Наприкінці ХХ ст. чимало наукових праць порушують проблеми ономастики, у яких розглядаються питання систематизації пропріативів (А. Беспалова, К. Горбачевич, Т. Громко, Г. Мезенко, О. Микитіна). Серед таких студій вагоме місце посідає праця «Основна система і термінологія слов'янської ономастики» [14].

У першому загальнослов'янському збірнику онімних термінів основний акцент зроблено на денотатно-номінативних, стилістичних й емоційно-експресивних ознаках, словотворенні, структурі, формі, семантиці, мотивації, походженні й функціюванні власних найменувань [14, с. 27].

Найбільш ґрунтовним у сфері класифікації онімних одиниць є «Словник російської ономастичної термінології», укладений Н. Подольською, яка аналізує онімний простір за шістьма ознаками. Основну увагу дослідниці зосереджено на денотатно-номінативному структуруванні ономастикону: виокремлено власні назви об'єктів живої природи,

найменування географічних об'єктів, власні назви космічних об'єктів, найменування об'єктів, пов'язаних із матеріальною та духовною сферами діяльності, найменування людських колективів. Серед істотних характеристик науковець розглядає дериваційні, семантичні, мотиваційні та функціональні ознаки онімних одиниць, що уможливило створення універсальної схеми аналізу власних назв [16].

Грунтовно розробленою є схема географо-топонімного аналізу назв поселень, яка містить такі компоненти:

- створення інформаційної основи для аналізу;
- лінгвістичний аналіз (структурно-морфологічний, лексико-семантичний, частковий етимологічний) мовного складника об'єкта дослідження;
- математичний та просторовий аналіз лінгвістичної складової;
- синтез отриманих аналітичних результатів;
- систематика виокремлених на території України регіональних структур [10, с. 178].

Для цієї моделі характерні такі послідовні кроки аналізу:

- теоретико-методологічне обґрунтування проблеми дослідження;
- вивчення, збір та узагальнення інформації за проблемою дослідження;
- географічний аналіз;
- лінгвістичний аналіз;
- історичний аналіз;
- просторовий аналіз;
- географо-топонімне районування території України [10, с. 21–23].

Особливої уваги ономастів заслуговує класифікація власних назв, запропонована М. Торчинським у монографії «Структура онімного простору української мови» [22]. Система поділу власних назв містить конкретні критерії характеристики онімної лексики: початкова (офіційна) форма; денотатно-номінативні групи; час виникнення оніма; етимологія назви; походження; шлях виникнення; спосіб творення; продуктивність словотвірного типу; семантика твірної основи; мотиваційні відношення; сфера вживання; форма назви; стосунок оніма до мови чи мовлення; частотність уживання; відомість назви; призначення оніма; обсяг закріплених у назві понять; структура; особливості відмінювання; біологічні особливості денотата; реальність його існування; розміри денотата; кількість номінованих об'єктів; емоційно-експресивні особливості назви; стилістичні особливості оніма; додаткові лінгвістичні характеристики назви; додаткові екстралінгвальні характеристики денотата [22, с. 275].

За такого підходу до опису онімної лексики чітко простежуються основні блоки: номінативний; етимолого-словотвірний; функціональний; денотатно-квалітативний; стилістичний; екстралінгвальний.

Аналіз власних назв передбачає внесення часткових змін до схеми, що сприяє уникненню певного дублювання під час характеристики онімів і надає процесу більшої стрункості й послідовності. Дослідник розмежовує три блоки: денотатно-характеристичний, етимолого-словотвірний і функціональний [22].

Денотатно-характеристична типологія власних назв передбачає опис різних ознак денотатів і складається з двох частин: денотатно-номінативної та денотатно-квалітативної. Денотатно-номінативна структура онімного простору пов'язана з характеристикою онімів за типом іменованих об'єктів [22].

Погоджуючись із думкою М. Торчинського, який зазначене структурування власних

назв висуває на передній план, денотативно-номінативне структурування ергонімів вважаємо основним і в нашому дослідженні, оскільки онімні одиниці мають нерозривний зв'язок з іменованим об'єктом. В основі такого структурування перебуває поділ найменувань на *поля*, що становлять найбільший структурний елемент онімного простору.

Зауважимо, що в українській мові спостережено різнобій у термінології стосовно позначення окремого виду якої-небудь загальної категорії, типу, явища (використовують різні назви, як-от: *ряд, підряд, сектор, підсектор, елемент, піделемент, вид, підвид, тип, підтип* тощо) [22].

Денотатно-квалітативна типологія ґрунтується на розподілі онімних одиниць за якісними ознаками іменованих об'єктів, зокрема їхніми біологічними властивостями, реальністю їхнього існування, протиставленням «мікро-мезо-макро» й кількістю номінованих об'єктів; екстралінгвальна інформація про денотат довершує такий аналіз власних назв [22].

Етимолого-словотвірна систематизація пропріальних одиниць передбачає встановлення мотиву номінації й визначення локативно-темпоральних атрибутів онімної лексики: походження, штучності/природності і часу виникнення; з'ясування етимології; характеристики особливостей творення (способу деривації, структури, продуктивності словотвірних типів та семантики онімних твірних основ).

Функційній характеристиці найменувань властивий опис особливостей їхнього використання в різностильових текстах [179]. Стилїстичний аналіз кодифікаційних ознак пов'язаний із визначенням функцій власних назв.

Онімні одиниці можуть входити до складу різних стилїстичних тропів і фігур. Увагу зосереджують і на конотації, концептуальності, символічності й етнокультурній знаковості найменувань, а також на їхніх емоційно-експресивних ознаках (щоправда, значна частина власних найменувань таких властивостей не має). У ролі додаткових лінгвостилїстичних ознак можна схарактеризувати насамперед лексико-семантичний потенціал онімів.

У зазначених вище класифікаціях основною, на нашу думку, є денотатно-номінативна систематизація онімів, яка переважно усуває труднощі, що виникають під час їхньої класифікації, зокрема групування ергонімів, які в онімній системі зафіксовані як власні назви ділового об'єднання людей, зокрема союзу, організації, установи, корпорації, підприємства, товариства, закладу, гуртка.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Отже, будь-який ергонім – це поняття, що втілює семантичні особливості онімного простору, й лексична одиниця, в утворенні якої простежують дію словотвірних особливостей і моделей.

Внутрішньолінгвальні чинники визначають структуру ергонімів, а тому їх можна диференціювати відповідно до принципів класифікації загальної лексики, наприклад, за способом словотворення. Екстралінгвальні чинники (соціокультурні, політичні, етноісторичні тощо) впливають на семантико-структурні особливості ергонімів, що обов'язково повинно враховуватися при систематизації онімного матеріалу, виявленні специфіки досліджуваних лінгвістичних одиниць. У визначенні внутрішньолінгвальних й екстралінгвальних чинників впливу на структуру, семантику й функції ергонімів конкретного регіону полягає перспектива подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания: ономастика. Київ : Изд-во КГУ, 1972.

2. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Словник української ономастичної термінології. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
3. Воробьева И. А. Топонимика Западной Сибири. Томск : Изд-во ТГУ, 1977. 152 с.
4. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций. *Языковая номинация (Общие вопросы)*. Москва : Наука, 1977. С. 230–293.
5. Карпенко Ю. Свойства и источники микропонимии. *Микропонимия* / под ред. О. С. Ахмановой. Москва : Изд-во МГУ, 1967. С. 15–22.
6. Карпенко Ю. А. О функциях собственных имен. *Spolocenskefungovanievlastnychmien. VII. Slovenska onomasticka konferencia*. Bratislava, 1980. S. 9–13.
7. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства : підручник. 2-е вид. Київ; Одеса : Либідь, 1991. 280 с.
8. Карпенко Ю. О., Дідур Ю. І. Структурні типи ергонімів. *Реквием филологический. Памяти Е. С. Отина: сборник научных трудов*. Киев : Изд. дом Дмитрия Бураго, 2015. С. 154–162.
9. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? Львів : Наша Батьківщина, 1938. 22 с.
10. Купач Т. Г. Методика географо-топонімічного аналізу території України (на прикладі ойконімів) : дис....кандидата геогр. наук: 11.00.11. Київ, 2008. 193 с.
11. Кутуза Н. В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2003. 214 с.
12. Мурзаев Э. М. Очерки топонимики. Москва : Мысль, 1974. 382 с.
13. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Київ : Наук. думка, 1966. Вип. 1. С. 24–43.
14. Основная система и терминология славянской ономастики (Основен систем и терминологија на словенската ономастика). Скопье, 1983. 414 с.
15. Подольская Н. В. Проблемы ономастического словообразования (к постановке вопроса). *Вопросы языкознания*. 1990. № 3. С. 40–54.
16. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии; [отв. ред. А. В. Суперанская. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Наука, 1988. 198 с.
17. Романова Т. П. Проблемы современной эргонимии [Электронный ресурс]. *Вестник Самарского государственного университета. Серия «Филология»*. 1998. № 1. URL : <http://vestnik.ssu.samara.ru/gum/content/plog.html> (дата звернення: 2 лютого 2022 р.).
18. Рут М. Э. Образная номинация в русском языке. Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 1992. 148 с.
19. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. Москва : Наука, 1973. 366 с.
20. Суперанская А. В., Сталтмане В. Э., Подольская Н. В. Теория и методика ономастических исследований / отв. ред. А. П. Непокупный. Москва : Наука, 1986. 255 с.
21. Топоров В. Н. О палийской топономастике. *Ономастика Востока. Исследования и материалы*. Москва : Наука, 1969. С. 31–48.
22. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.
23. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych. *Prace Wrocławskiego towarzystwa naukowego*. Ser. A, № 58. Wrocław, 1957.

REFERENCES

1. Beletskyi A. A. *Leksykologhyia y teoryia yazykoznanynia : onomastyka*. Kyiv : Yzd-vo KHU, 1972. 227 s.
2. Buchko D. H., Tkachova N. V. *Sloynyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii*. Kharkiv : Ranok-NT, 2012. 256 s.
3. Vorobeva Y. A. *Toponymyka Zapadnoi Sybyry*. Tomsk : Yzd-vo THU, 1977. 152 s.
4. Hak V. H. *K typolohyy lynchvystycheskykh nomynatsyi. Yazykovaia nomynatsyia (Obshchye voprosy)*. Moskva : Nauka, 1977. S. 230–293.

5. Karpenko Yu. Svoistva y ystochnyky mykrotoponymyy. *Mykrotoponymyia* / pod red. O. S. Akhmanovoi. Moskva : Yzd-vo MHU, 1967. S. 15–22.
6. Karpenko Yu. A. O funktsiyakh sobstvennykh ymen. *Spolocenske fungovanie vlastnykh mien. VII. Slovenska onomasticka konferencia*. Bratislava, 1980. S. 9–13.
7. Karpenko Yu. O. Vstup do movoznavstva : pidruchnyk. 2- e vyd. Kyiv ; Odesa : Lybid, 1991. 280 s.
8. Karpenko Yu. O., Didur Yu. I. Strukturni typy erhonomiv. *Rekvyem fylolohycheskyi. Pamiaty E. S. Otyna : sbornyk nauchnykh trudov*. Kyiv : Yzd. Dom Dmytryia Buraho, 2015. S. 154–162.
9. Korduba M. Shcho kazhut nam nazvy osel? Lviv : Nasha Batkivshchyna, 1938. 22 s.
10. Kupach T. H. Metodyka heohrafo-toponimichnoho analizu terytorii Ukrainy (na prykladi oikonimiv) : dys. ... kandydata heohr. nauk : 11.00.11. Kyiv, 2008. 193 s.
11. Kutuza N. V. Strukturno-semantychni modeli erhonomiv (na materialy erhonomikonu m. Odesy) : dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.01. Odesa, 2003. 214 s.
12. Murzaev E. M. Ocherky toponymyky. Moskva : Mysl, 1974. 382 s.
13. Nimchuk V. V. Ukrainska onomastychna terminolohiia (proekt). *Povidomlennia Ukrainskoi onomastychnoi komisii*. Kyiv : Nauk. dumka, 1966. Vyp. 1. S. 24–43.
14. Osnovnaia systema y termynolohyia slavianskoi onomastyky (Osnoven system y termynolohyja na slovenskata onomastyka). Skope, 1983. 414 s.
15. Podolskaia N. V. Problemy onomastycheskoho slovoobrazovanyia (k postanovke voprosa). *Voprosy yazykoznavnyia*. 1990. № 3. S. 40–54.
16. Podolskaia N. V. Slovar russkoi onomastycheskoi termynolohyy; [otv. red. A. V. Superanskaia]. 2-e yzd., yspr. y dop. Moskva : Nauka, 1988. 198 s.
17. Romanova T. P. Problemy sovremennoi erhonymyy [Elektronnyi resurs]. *Vestnyk Samarskoho hosunyversyteta. Seryia «Fylolohyia»*. 1998. № 1. URL : <http://vestnik.ssu.samara.ru/gum/content/plog.html> (data zvernennia: 10 liutoho 2022 r.).
18. Rut M. E. Obraznaia nomynatsyia v russkom yazyke. Ekaterynburh : Yzd-vo Uralskoho unyversyteta, 1992. 148 s.
19. Superanskaia A. V. Obshchaia teoryia ymeny sobstvennoho. Moskva : Nauka, 1973. 366 s.
20. Teoryia y metodyka onomastycheskykh yssledovanyi / A. V. Superanskaia, V. E. Staltmane, N. V. Podolskaia; otv. red. A. P. Nepokupnyi. Moskva : Nauka, 1986. 255 s.
21. Toporov V. N. O palyiskoi toponomastyke. *Onomastyka Vostoka. Yssledovanyia y materyaly*. Moska : Nauka, 1969. S. 31–48.
22. Torchynskyi M. M. Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy : monohrafiia. Khmelnytskyi : Avist, 2008. 548 s.
23. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna slowiańskich nazw geograficznych. *Prace Wrocławskiego towarzystwa naukowego*. Ser. A, № 58. Wrocław, 1957.

Мельник Оксана Анатоліївна, кандидат філологічних наук, викладач циклової комісії філології ВСП «Вінницький торговельно-економічний коледж Київського національного торговельно-економічного університету» (Україна).

Melnyk Oksana Anatoliivna, Candidate of Philological Sciences, Teacher of Cycle Philology of Vinnytsya Trade and Economic College of Kiev National Trade and Economic University (Ukraine).

Волошина Оксана Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету (Україна).

Voloshyna Oksana Volodymyrivna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Ukrainian and Foreign Languages Department of Vinnytsya National Agrarian University (Ukraine).

Стаття надійшла: 25.01.2022

Статтю прийнято до друку: 01.02.2022

УДК 378.016:811.161.2'373.2

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-118-124

ОНОМАСТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ У МОВНІЙ ОСВІТІ ВЧИТЕЛЯ

Наталія Павликівська

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: Pavlikivska@i.ua

ORCID:0000-0002-2297-4872

У статті йдеться про онімну лексику, яка є невід'ємним компонентом мовної освіти вчителя, зокрема філолога. Проаналізовано пропріативи, які принагідно вивчаються у шкільному курсі на уроках української мови і літератури і посідають вагоме місце у лексичному складі української мови.

Виокремлено різні розряди онімів, які представляють реальну ономастику, а також оніми, що функціонують у канві художнього твору.

Ключові слова: ономастика, пропріативи, оніми, лексика української мови, мовна освіта вчителя.

ONOMASTIC COMPONENT IN TEACHERS' LANGUAGE EDUCATION

Natalia Pavlykivska

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University

Ostrozko St., 32, Vinnitsia, Ukraine

e-mail: Pavlikivska@i.ua

ORCID: 0000-0002-2297 -4872

Introduction. *All the languages of the world are divided into two lexical groups: the appellative, which combines common names, and the onymic (proprietary), which includes proper names. The difference between onyms and appellatives is that they denote individual singular objects. The common names, on the other hand, are generalized names of those or other similar objects. Every language has millions, if not dozens of millions, of proper names that contain huge information and have a significant linguistic loading.*

According to the method of research of onyms we distinguished:

1) theoretical onomastics; 2) descriptive onomastics; 3) practical onomastics.

According to the type of proper names that are described, are distinguished:

1) vitonymics (research of names of living beings); 2) toponymics (description of proper names of geographical names); 3) cosmonymics (description of appropriate names of space names); 4) pragmatonymics (research of nominations of objects connected with the material sphere of human activity); 5) ideonymics (research of names of objects connected with the ideological sphere of human activity); 6) ergonymics (research of names of any human associations).

This huge segment of onymic vocabulary deserves attention, research, and scientific reflection not only by linguists, but also takes its necessary place in the linguistic education of teachers, including philologists.

The purpose of this article is to analyze onyms as a component of a teachers' language education.

Methods. The main methods were descriptive, definitional and the method of component analysis.

Results. In the school course of the Ukrainian language and literature onomastics, which has an important place in the lexical composition of the Ukrainian language, is not a subject of separate study or discussion, but it is an integral component of the teacher's language education.

At Ukrainian language lessons, children study different groups of onomastic vocabulary (proper names, names of geographical objects, names of space objects, nicknames of animals, etc.; their orthographic norms, features of inflection and functioning).

At lessons of Ukrainian literature it is important to understand that the language of the writer is clearly expressed not only in the ideological genre direction of the text, but also in the choice of onymic vocabulary. Proper names draw the reader's attention not only to a characteristic feature of a particular character, but also to an idea that is in some way expressed through the depiction of the characters, uniting or highlighting them. Studying onyms in the works of writers provides material for revealing the creative manner of the writer and understanding the overall picture of the artistic world in general.

Novelty. The focus is on the onomastic component in the linguistic education of the teacher-philologist.

Conclusions. Proper names (onyms, propriatives) are an essential component of the teachers' language education, particularly of a teacher-philologist. They reflect the surrounding realities, accumulate linguistic information, preserve the cultural heritage of past generations, and reflect ethno-linguistic and socio-cultural features. In addition, the literary onyms also help to reveal the creative manner of the writer, their artistic idea.

Keywords: onomastics, propriatives, onyms, Ukrainian language vocabulary, teacher's language education.

Постановка проблеми. У всіх мовах світу розрізняють дві лексичні групи – апелятивну, що об'єднує загальні назви, й онімну (пропріальну), що охоплює власні назви. Оніми від апелятивів відрізняються тим, що вони називають окремі одиничні об'єкти, а загальні назви є узагальненими найменуваннями тих чи тих однорідних предметів. Кожна мова має мільйони, якщо не десятки мільйонів власних назв, які є досить інформативними і стилістично значущими.

За способом дослідження онімів розрізняють:

1) ономастику теоретичну; 2) ономастику описову; 3) ономастику прикладну.

За типом власних назв, які описуються, виокремлюють:

1) вітоніміку (дослідження найменувань живих істот); 2) топоніміку (опис власних географічних назв); 3) космоніміку (опис власних космічних назв); 4) прагматоніміку (дослідження номінацій об'єктів, пов'язаних із матеріальною сферою діяльності людини); 5) ідеоніміку (студії про власні назви об'єктів, пов'язаних з ідеологічною сферою діяльності людей); 6) ергоніміку (дослідження найменувань будь-яких людських об'єднань).

Цей величезний пласт онімної лексики заслуговує на увагу, детальне вивчення й

наукове осмислення не лише мовознавцями, а й лінгводидактами, оскільки ономастичний компонент посідає належне місце в мовній освіті вчителя-словесника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розвитку ономастики як наукової дисципліни можна умовно виокремити три етапи. Перший етап – це так звана «доакадемічна доба», коли створюються перші словники власних імен і з'являються наукові розвідки із зазначеної проблематики. Цей період тривав до середини ХІХ ст.

Наступний етап охоплює другу половину ХІХ ст. – першу половину ХХ ст. – період, коли з'являються академічні філологічні дослідження з ономастики.

На третьому етапі (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.) ономастичні дослідження здійснюються і спеціалістами-істориками [1, с. 62].

Сьогодні в Україні функціонують три основні ономастичні школи: Одеська, Донецька, Ужгородська. **Одеську ономастичну школу** заснував і очолював понад сорок років Ю. Карпенко – український мовознавець, член-кореспондент НАН України, фундатор літературної ономастики в Україні. Серед представників цієї школи – М. Зубов, О. Карпенко, Т. Крупеньова, Л. Фомін, які займаються передусім студіюванням питань літературної та когнітивної ономастики, що пов'язано з аналізом онімів як ментальних концептів, елементів мовної картини світу українців [4, с. 48].

Донецьку ономастичну школу представляють В. Калінкін, Е. Кравченко, Г. Лукаш, Є. Отін, О. Філатова та ін. Вони успішно розробляють сучасні підходи до аналізу походження, історії, функціонування, лексикографування онімів у російській та українській мовах [4, с. 48].

Ужгородську ономастичну школу очолює П. Чучка (закарпатська антропонімія). Репрезентують її Л. Белей (літературна антропонімія), С. Пахомова (слов'янська антропонімія), М. Сюсько (зоонімія), О. Белей (ергонімія). Представники цієї школи на позначення науки, що досліджує функціонування власних назв у художньому тексті, запропонували термін «літературно-художня ономастика» (Л. Белей) [4, с. 49].

Виділяють також **Київську ономастичну школу**, сформовану насамперед відділом ономастики Інституту української мови НАН України та посилену ономастами Києво-Могилянської академії й Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. У цьому філологічному осередку видають журнал «Студії з ономастики та етимології». Представниками цієї школи є В. Шульгач, С. Вербич, І. Желєзняк. Вони займаються переважно (деякі виключно) історико-етимологічною ономастикою, передусім дослідженням топоніміки [4, с. 49].

Наймолодшою галуззю в царині пропріативів є літературна ономастика, яка вивчає особливості вживання онімів у художніх творах. Цей напрям виник на межі ономастики та стилістики, поетики й лінгвістики тексту. На позначення студій «власної назви в контексті художнього твору» в науковому вжитку побутують такі термінопозначення, як літературна, художня, поетична, стилістична, художньо-літературна, літературно-художня ономастика.

Літературно-художня ономастика з 60-х років ХХ ст. стала самостійною галуззю і окреслила коло наукових інтересів багатьох вітчизняних дослідників. Високо оцінені праці В. Михайлова, Л. Колоколової, захищені дисертації вчених Одеської ономастичної школи – С. Мисик, С. Нагачевської, Є. Боєва, О. Іванова, Л. Буштян та ін., а також широко відомими стали напрацювання представників Донецької ономастичної школи – В. Калінкіна, Є. Отіна, О. Філатової та ін.

З 80-х рр. ХХ ст. активізувалася робота над вивченням питань функціонування пропріативів у художній текстах. Досі не втрачають актуальності дослідження ономастичного простору творів українських письменників.

Мета статті – проаналізувати оніми як компонент мовної освіти вчителя. Об'єктом дослідження слугує пропріативна лексика, яка вивчається в шкільному курсі української мови і літератури, а предметом – аналіз ономастичного компонента в мовній освіті вчителя.

Виклад основного матеріалу. У шкільному курсі української мови і літератури ономастика не є предметом окремого вивчення чи обговорення. Однак власні назви становлять величезний пласт у лексичному складі української мови і тому, хоч і принагідно, потребують належного аналізу. Так, у шкільному курсі української мови учні знайомляться з власними назвами, вивчаючи такі розділи й теми:

- розділ «Лексикологію», у якому дізнаються, що всі слова в мові поділяються на власні й загальні назви. Власні назви (оніми, пропріативи) – це імена окремих осіб та одиничних предметів, що виділяються з того чи того ряду однорідних предметів (*Ольга, Ярослав, Дніпро, Хрещатик, Вінниця*). Загальні назви (апелятиви) є узагальненими найменуваннями тих чи тих однорідних предметів й опредмечених понять (*річка, радість, мрія, книжка, школа*). Між онімами та апелятивами можливі взаємопереходи (*річка Вовк* і тварина *вовк*, ім'я *Роман* і *роман* – вид літературного жанру тощо). Спостерігають також трансонімізацію, коли оніми переходять з одного розряду до іншого (ім'я *Софія* і готель «*Софія*»);

теми:

- «Написання власних назв»;
- «Іменник», зокрема лексико-граматичну категорію «Власні і загальні назви»;
- «Відмінювання іменника» (особливості відмінювання іменників 2-ї відміни чол. роду у формі родового відмінка однини (закінчення *-а, -я* чи *-у, -ю*). Учні дізнаються, що назви населених пунктів (ойконіми) переважно мають флексію *-а, -я*: *Миргорода, Чернігова, Житомира, Маріуполя, Миколаєва, Херсона, Львова, Бердичева, Парижа*, а в назвах річок, озер (гідроніми) на закінчення впливає наголос: *Бу'гу, Дуна'ю, Байка'лу, але Дністра', Дінця'* тощо;
- особливості відмінювання прізвищ, зокрема жіночих на *-о* та приголосний звук (*Павлушенко Ольга, Верещук Ірина*);
- відмінювання множинних іменників (*pluralia tantum*), зокрема власних назв різних розрядів: *Карпати, Альпи* (назви гір – ороніми), *Чернівці, Суми* (назви населених пунктів – ойконіми) тощо;
- визначення роду іменників-іншомовних слів, зокрема власних географічних назв (*топоніми*) та незмінюваних аббревіатур (*Баку, Миссіні, СПУ, ООН*);
- утворення чоловічих і жіночих імен по батькові (*Валерійович, Миколаївна*);
- «Звертання» (*Насте, Олексію, Петре, Ганно* – імена); творення форм кличного відмінка (вокатив) тощо.

Невичерпним джерелом для досліджень із літературної ономастики є українська література. Вивчаючи творчість письменників, учні знайомляться із вторинними номінаціями деяких із них – псевдонімами. Це зокрема:

Панас Мирний – Рудченко Панас Якович

Григорій Квітка Основ'яненко – Квітка Григорій Федорович

Іван Карпенко Карий – Тобілевич Іван Карпович

Марко Вовчок – Вілінська Марія Олександрівна

Леся Українка – Косач Лариса

Іван Нечуй-Левицький – Левицький Іван Семенович

Остап Вишня – Павло Губенко

Олександр Олесь – Кандиба Олександр

Микола Хвильовий – Фітільов Микола

Іван Багряний – Лозов'ягін Іван Павлович

Юрій Клен – Освальд Бургарт

Григорій Косинка – Стрілець Григорій Михайлович

Василь Барка – Очерет Василь Костянтинівич та ін.

Псевдонім – 1. Прибране ім'я, прізвище, або авторський знак, яким користується письменник, журналіст, актор і т. ін. замість власного прізвища. 2. заст. Людина, що виступає під прибраним іменем, прізвищем [2, с. 373].

Цікаво знати, що одним з основних рушійних мотивів обрати псевдонім у середовищі літераторів була боротьба за право бути опублікованим. Особливо гостро це питання стояло в XIX ст., причому для одних публікація означала заробіток, для інших – відстоювання політичних позицій чи потреба брати участь у творчому літературному процесі, або ж своєрідна забава.

А до причин, що зумовлюють появу псевдонімів, належать:

- авторська скромність;
- традиції;
- немелодійність справжніх прізвищ;
- невпевненість в авторських силах;
- службове становище, що не дозволяло публічно виступати під власним прізвищем;
- випадки, коли псевдонімом прикривався плагіатор, боячись громадського осуду за свою літературну крадіжку;
- мода на псевдоніми, яка найбільше процвітала в Україні в останній чверті XIX і в перші десятиріччя XX ст.;
- суб'єктивна воля, особисті наміри авторів прикритися псевдонімами із певних причин.

Мотиви використання псевдонімів діячами культури на поч. XX ст. пов'язані із суспільно-політичними умовами. Номінатор прагнув «сховатися» за псевдонімом від тогочасного режиму.

Пізніше, в другій половині XX ст., потреба конспіративного маскуванню зникла, тому основними мотивами обрання письменниками псевдонімів стали такі чинники:

- ідея творчості;
- увиразнення особистісної позиції в суспільстві;
- посилення національного світобачення і ментальності;
- характеристика соціального статусу;
- висвітлення трудової діяльності;
- увиразнення моральних, політичних, релігійних переконань;
- характеристика інтелектуальних якостей тощо.

Важливо знати, що мовостиль письменника яскраво виражається не лише в ідейно-жанровому спрямуванні тексту, а й у доборі онімної лексики. Власні назви привертають

увагу читача не лише характерною прикметою певного героя, а й ідеєю, що якоюсь мірою виражається через зображення персонажів, об'єднує чи виокремлює їх.

Пропріативам, представленим у літературно-художньому тексті, притаманна поліфункційність, полісемічність та динамічність. У мовотворчості письменника власна назва набуває конотативного забарвлення, яке максимально увиразнює його. Внутрішня форма літературного оніма так чи так співвідноситься з художнім образом, а мотивація перегукується з ним.

Дія кожного літературного твору відбувається в реальному, рідше ірреальному просторі й часі. Чільне місце у творенні часопросторового фону літературного твору посідають мовностилістичні засоби, серед яких літературно-художні антропоніми, що являють собою іменування загальновідомих реальних історичних осіб.

Однак, крім антропонімів, у творах художньої літератури існують й інші розряди власних назв, зокрема топоніми (власні географічні назви), астроніми (назви космічних об'єктів), теоніми (назви божеств), зооніми (клички тварин). Усі ці типи онімів у відповідних контекстах мають певну прагматичну скерованість, власне стилістичне навантаження.

Прикладом онімного простору художнього твору може слугувати роман Євгена Гуцала «Позичений чоловік». Уже на перших сторінок твору наявна велика кількість онімів. Автор намагається не пропустити імені жодного мешканця, а також яскраво описує назви сіл-сусідів. Кожне ім'я, кожна назва села чи кличка тварини мають асоціативне значення. Пор.: *«Тільки в нашому селі небувало багатий урожай на прізвища, які то хлібом, здається, пахнуть, то дьогтем і смолою від них відгонить за верству, а то квіткою – садовою чи луговою – дурманиють. А є прізвища, так би мовити, які начебто самі на городі вирости: Буряк, Гарбуз, Гичка, Хміль. Є прізвища, які, либонь, із лісу прибігли та й прилучились до людського гурту: Лисиця, Вовк, Ведмідь, Бурсук. Звісно, не без тих у нашому селі водиться, що з пташиної зграї: Горобець, Орел, Півень. Було ще в повоєнні часи прізвище Сало, та це Сало кудись виїхало на шахти Донбасу, так і не повернулось назад. Зате можемо похвалитись Кендюхом – таким Кендюхом може повеличатись не кожне село, як і прізвищами Макуха, Вареник, Галушка, Довбня, Гайдамака, Буцол...»* (1, с. 3).

Роман Євгена Гуцала має широкий діапазон власних назв, серед яких:

- антропоніми (*Хома Прищепка, Мартоха, Одарка Дармограїха, Невечеря Трохим Трохимович, доярка Христя, Ликера Штурма, Гордій Весна, Максим Грень, Федір Карамаш, Діодор Кастальський*);

- топоніми (*Яблунівка, Оленівка, Андріївка, Свинбарі, Веселі Гори, Сухолужжя, Київ, Вінниця, Ялта*);

- зооніми (*Асамблея, Квитанція, Резолюція, Організація – клички корів; Імпералізм, Церемоніал – клички бичків*);

- ергоніми (колгосп *«Барвінок»*, магазин *«Промтовари»*);

- теоніми (*Кайн, Соломон*).

Як бачимо, оніми – це важливий фрагмент мовної картини світу письменника, без якого неможливе повне її реконструювання. Аналіз ономастикону твору сприяє повнішому й глибшому розумінню не лише його змісту, а й особливостей мовостилію.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Отже, власні назви (оніми, пропріативи) є невід'ємним компонентом мовної освіти вчителя-словесника. Вони відображають навколишні реалії, акумулюють мовну інформацію, зберігають духовну спадщину минулих поколінь, відображають

етнолінгвістичні й соціокультурні особливості загалом. До того ж, літературні оніми ще й сприяють розкриттю творчої манери письменника, його художнього задуму.

Подальші дослідження вбачаємо в поглибленому аналізі впливу онімної лексики на розкриття мовної картини світу українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнієнко І. З історії розвитку літературної ономастики. *Слов'янський збірник*. 2014. Вип. 18. С. 60–68.
2. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 8 : Природа-Ряхтливий / ред. тому: В. О. Винник [та ін.]. 1977. 927 с.
3. Торчинський М. Українська ономастика. Київ : Міленіум, 2010. 238 с.
4. Янчура Д. Ономастичні школи в Україні. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2018. Vol. VI. С. 45–52.

ДЖЕРЕЛА

1. Гуцало Є. Позичений чоловік. Київ : Знання, 1982. 325 с.

REFERENCES

1. Korniienko I. Z istorii rozvytku literaturnoi onomastyky. *Slov'ianskyi zbirnyk*. 2014. Vyp. 18. S. 60–68.
2. Slovyk ukrainskoi movy : [v 11 t.] / AN Ukrainskoi RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni; redkol.: I. K. Bilodid (holova) [ta in.]. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980. T. 8 : Pryroda-Riakhtlyvyi / red. tomu: V. O. Vynnyk [ta in.]. 1977. 927 s.
3. Torchynskyi M. Ukrainska onomastyka. Kyiv : Milenium, 2010. 238 s.
4. Ianchura D. Onomastychni shkoly v Ukraini. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2018. Vol. VI. S. 45–52.

Павликівська Наталія Михайлівна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Pavlykivska Natalia, doctor of philological sciences, professor of the Ukrainian Language of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 23.03.2022

Статтю прийнято до друку: 30.03.2022

V. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО ТА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 81'255

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-125-134

ДЕФОРМАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЕЗІЇ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Олеся Бойван

Донецький національний університет імені Василя Стуса
Україна, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
e-mail: olesiaboivan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3512-0315

Марта Кондратюк

Донецький національний університет імені Василя Стуса
Україна, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
e-mail: m.kondratiuk@donnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-6310-649X

У статті проаналізовано проблематику деформацій на підставі поетичного твору Р. Кіплінга "If" та перекладу Василя Стуса «Синові». Розглянуто саме поняття «переклад». Ураховано й те, що відбуваються певні зміни, коли потрібно передати думку автора оригіналу з огляду на особливості мови перекладу та культуру традицій тієї чи тієї країни. Попри теоретичні постулати точності, чіткості перекладу з однієї мови на іншу, засвідчено що в обраному для аналізу вірші виявлено яскраві приклади деформацій, які в своєму функціоналі відтворюють основне звернення автора.

Ключові слова: переклад, поезія, деформація, проблематика, типи перекладацьких деформацій, перекладацька стратегія.

DEFORMATIONS IN THE PROCESS OF TRANSLATING POETRY FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN

Olesia Boivan

Vasyl Stus Donetsk National University
Ukraine, Vinnytsia, 600-richya Str.
e-mail: olesiaboivan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3512-0315

Marta Kondratiuk

Vasyl Stus Donetsk National University
Ukraine, Vinnytsia, 600-richya Str.
e-mail: m.kondratiuk@donnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-6310-649X

Deformations in translation have been the subject of various researches, which have greatly deepened the detailed understanding of this phenomenon. The article analyzes the problem of deformations in poetry translation, taking into consideration the poetic work of R. Kipling "If" and the translation of Vasyl Stus "Son". The concept of "translation" is also analyzed from the very beginning of the article and the fact that there are some changes when you need to convey the opinion of the author in the original work, taking into account the peculiarities of the language of translation and the culture of traditions of a country. Although studying the theoretical basis of this issue, we were constantly confronted with the emphasis on accuracy, sense of another language and the clarity of transmitted message, but, dealing with the chosen sample, some conclusions were made about the vivid examples of deformations, which in their functionality could still convey the purpose of the original variant .

Purpose. *The purpose of our scientific research is to analyze the concepts of "translation", "translation deformation"; study the types of translation deformations that can be used in the translation of poetry, as well as the analysis in terms of deformations the translation by Vasil Stus of the poem "If" by Rudyard Kipling.*

Methods. *The research method was used to study the background of the given issue and collect data, also the methods of analysis were used in order to make the conclusions.*

Results. *Having carefully learned both samples (the original variant and the translation), the content and features of translation, we can state that three types of translation deformations - pragmatic, semantic and syntactic are found in Stus's understanding and vision of the original poem. In his work V. Stus adheres to several principles: firstly, to convey as clearly as possible the content and imagery of the source text, secondly, not to be limited by the original form of the work, and thirdly the use of deformations.*

Originality. *The originality of the research is to draw arguments from other research works to form our arguments and conclusions and to analyze the translation of Vasyl Stus from the perspective of different deformations basing on the cultural peculiarities of the Ukrainian nation and language .*

Conclusion. *So, summarizing every mentioned aspect, we can highlight that the translation of poetic works is a separate form of art, because you need to take into account all the intricacies of the literary translation. The comparative analysis of the original and translated work in this article made it possible to establish the peculiarities of the translation from English into Ukrainian. The obtained results of the comparison can be further applied in the field of translation studies. Besides, we should not confuse translation deformation with translation inaccuracy. The choice of one or another deformation is a strategic and well-considered method of the translator.*

Keywords: *translation, poetry, deformation, problems, types of translation deformations, translation strategy.*

Постановка проблеми. Переклад є одним із давніх та суперечливих видів людської діяльності зі складним теоретичним підґрунтям. Для того щоб усвідомити складнощі перекладацької діяльності та протиріччя, із якими постійно стикається перекладач, потрібно окреслити суттєві характеристики перекладу та досконало вивчити його компоненти. До того ж, варто визначити особливості зв'язків між трьома постійними співучасниками перекладу: автором оригіналу, перекладачем та замовником, або отримувачем тексту перекладу. Доречно акцентувати й на постійній проблемі перекладу – перекладацькій деформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз праць вітчизняних та закордонних учених (Л. Бархударова, В. Комісарова, Г. Мірама, Ю. Плешкової, О. Чередниченко, О. Швейцера), присвячених перекладацьким перетворенням, дає підстави стверджувати, що увагу дослідників зосереджено переважно на перекладацьких трансформаціях, натомість у пропонованому дослідженні зроблено спробу звузати коло пошуку й описати деформацію, яка досліджувалася як українськими, так і закордонними вченими. У наукових пошуках їх об'єднувало твердження про ключове значення деформації, призначеної співпрацювати з формою мовного твору. Саме перекладацькі деформації були центральними дослідженнями М. Гарбовського, О. Кретьова, J. Assmann, A. Berman, H. Miller, Ю. Плешкової тощо.

Опрацьовуючи теоретичну базу цього питання, дослідники наголошують на точності, чутті щодо відтворення іншої мови та чіткості її перекладу (дискусії проблеми ступеня усвідомлення перекладачем своєї відповідальності знаходимо в працях В. Комісарова, О. Кальниченка, В. Подміногіна, М. Новикової, В. Демецької, О. Дзери, Т. Аленькіної та Ю. Найди), але з огляду на особливості різних мов деформацій у перекладах не уникнути. Відомо, що українська мова належить до флективних та синтетичних мов (у яких зв'язки між повнозначними словами в реченні здійснюються за допомогою зміни форм самих слів (зовнішньої та внутрішньої флексії = зміна звуків у корені (основі) слова, яка служить для утворення граматичних форм; звук, звуки, що зазнали таких змін), наголосу і под.). Флексія – спосіб утворення граматичних форм слів шляхом зміни їхніх закінчень або звуків основи; змінне при відмінюванні або дієвідмінюванні закінчення слова [17]. Англійська мова належить до флективних та аналітичних мов, тобто є мовою, у якій відношення між словами в реченні виражене не формами слів, а за допомогою службових частин мови, інтонації та порядку слів.

Мета і завдання статті. Мета наукової розвідки полягає в аналізі понять «переклад», «перекладацька деформація»; дослідженні типів перекладацьких деформацій, які можуть застосовуватися в перекладі поезії, а також описі з погляду деформацій перекладу Василем Стусом вірша Редьярда Кіплінга “If”. Мета зумовлює низку **завдань**: опрацювання теоретичної бази цієї проблематики, аналіз досліджень питання деформації в процесі перекладу поетичних творів, порівняльний аналіз тексту оригіналу й перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. О. Швейцер – відомий дослідник проблематики перекладу – наголошує, що «переклад може бути визначений, як односпрямований і двофазовий процес міжмовної та міжкультурної комунікації, під час якого на основі «перекладацького» аналізу первинного тексту створюється вторинний текст (метатекст), який заступає первинний текст у другому мовному та культурному середовищах. Відбувається процес, який характеризується установкою на відтворення комунікативного ефекту первинного тексту, яке частково модифікується розбіжностями між двома мовами, двома культурами та двома комунікативними ситуаціями» [10].

Відомий французький мовознавець Ж. Мунен одним із перших звернувся до перекладацької проблематики. На його думку, «переклад – це мовний контакт і одночасно явище білінгвізма. Але цей особливий випадок білінгвізма попервах може здатися нецікавим через те, що відхиляється від норми. Хоч переклад і є беззаперечним явищем мовного контакту, його варто було б описувати як крайній, статистично рідкісний випадок, коли супротив звичним наслідкам білінгвізму є більш свідомим та організованим. Це випадок, коли білінгвіст свідомо бореться з кожним проявом відхилення від лінгвістичної норми, з проявами інтерференції...» [6].

Один із знаних перекладознавців України – В. Коптілов стверджував, що «художній переклад – відображення думок і почуттів автора прозового, драматичного або поетичного першотвору за допомогою іншої мови, перевтілення його образів у матеріал іншої мови» [4].

Перекладач повинен:

- знати глибоко рідну літературу, добре орієнтуватися у світовому письменстві і пильно студіювати літературу, твори якої перекладає;

- чітко уявляти стилістичні можливості обох мов (мову оригіналу й перекладу), добре знати їхні експресивні засоби, уміти знайти правильну тональність, природну інтонацію, яка зробить переклад не канцелярською копією оригіналу і не засушеним музейним експонатом, а живим витвором вічно живого мистецтва;

- до певної міри знати побут, життя народу тієї нації, до якої належить першотвір (бути етнографом);

- знати історію народу, до якого належить першотвір;

- бути обізнаним із теорією перекладу» [4].

В. Коптілов також наголошував, що «поети-перекладачі діляться на три групи; 1) перекладачі-вчені; 2) перекладачі, які пристосовують твори поета іншої мови до своєї індивідуальності (С. Маршак); 3) перекладачі, які, наче актори, перевтілюються в індивідуальність автора оригіналу (В. Левик). ...Добрий переклад поетичного твору можливий лише за умови глибокого розуміння його перекладачем. ...Не досить вдумливе прочитання, поверхове сприймання, ігнорування взаємозв'язків між окремими елементами художньої форми першотвору призводять до неповноцінного, а то й спотвореного відображення його в перекладі» [5].

Перекладацька деформація давно стала об'єктом багатьох наукових досліджень, які значно поглибили витлумачення цього феномена. Найбільш загально перекладацьку деформацію визначають, як «усвідомлене викривлення певного параметру тексту оригіналу, яке зумовлене прагненням вирішити глобальне перекладацьке завдання; свідомий раціональний процес перетворення тексту оригіналу в тексті перекладу, який заснований на уявленні перекладача про мету його роботи» [3, с. 513].

Коли перекладач вимушений застосовувати перекладацькі деформації, то виникає його власний стиль, «особливий почерк» перекладу, оскільки було вибрано власну траєкторію руху. Наприклад, перекладач працює з певними поетичними реаліями, у такому разі варто обрати спосіб перекладу: одомашнення чи очуження або нейтралізувати певні моменти. Але в таких випадках неможливо уникнути певних змістових втрат. Ще в IV ст. св. Ієронім писав: «Якщо хтось не розуміє, наскільки в перекладі страждає краса мови, нехай він перекладе Гомера дослівно латинською мовою. Скажу більше: нехай він перекладе його навіть власною мовою, але в прозі, то побачить, яким смішним стане стиль: найкрасномовніший із поетів буде позбавлений красномовства» [14]. Варто звернути увагу й на те, що не потрібно плутати перекладацьку деформацію з перекладацькою неточністю. Вибір тієї чи тієї деформації є стратегічним та обдуманим ходом перекладача.

Як зазначає М. Гарбовський, деформації є свідомим викривленням певного параметра тексту оригіналу перекладачем, який керується вибраною стратегією перекладу, своїми уявленнями, розумінням потреб читачів та їхньою здатністю зрозуміти переклад, нормами літературної творчості та літературними смаками [3, с. 513]. О. Чередниченко обґрунтовує деформацію в перекладі варіативністю мови в художньому дискурсі, якому властивий найвищий «ступінь коливання мовної норми» [9, с. 160]. Такі відхилення «сприяють

збереженню національної та стилістичної своєрідності оригіналу, розширенню виражальних можливостей цільової мови і культури» [9, с. 160], якщо норми мови оригіналу та перекладу не збігаються. Надзвичайно влучним є визначення М. Ребенко, яка тлумачить деформацію в перекладі, як комплексне явище у системі перекладацьких перетворень, яке охоплює об'єктивні мовні зміни на різних текстових рівнях і суб'єктивні перекладацькі перетворення, спричинені семантичною і прагматичною багатозначністю одиниць оригіналу, психологічно-мовними особливостями перекладача і його творчим вибором [8, с. 45].

Перекладацька деформація як стратегія перекладу слугує однією з локальних стратегій у тріаді:

- глобальна стратегія;
- локальні стратегії;
- тактики перекладу.

За такого розуміння глобальна стратегія перекладу орієнтована на цілісний когнітивний образ твору або дискурсу, який існує у свідомості перекладача як ідеальний образ результату його діяльності. Локальні стратегії перекладу підпорядковані глобальній і спрямовані на розв'язання конкретних проблем перекладу: відтворення безеквівалентних мовних явищ, реалій, промовистих імен, сленгу, фразеології тощо. Тактика перекладу асоціюється з мовленнєвим планом висловлення й орієнтована на вибір компонентів денотативного і сигніфікативного значень, які зазнають обов'язкового відтворення в перекладі, а також забезпечують загальну функціонально-стилістичну відповідність тексту перекладу і тексту оригіналу. Залежно від обраної тактики перекладач послуговується способом та прийомами перекладу, унаслідок чого смислові одиниці тексту, який перекладають, отримують певне мовне оформлення [1, с. 220–221].

У пропонованому дослідженні застосовуємо типологію перекладацьких деформацій В. Карабана та М. Ребенко [7], які, ґрунтуючись на семіотичних категоріях прагматики, семантики і синтактики, що лежать в основі перекладацьких перетворень тексту, виділяють три види перекладацьких деформацій – прагматичні, семантичні та синтаксичні.

Для досягнення адекватності перекладу, яку ми розуміємо як відповідність перекладу тим очікуванням, які покладають на нього учасники комунікації [3, с. 289], перекладачі вдаються до прагматичної деформації – свідомої зміни комунікативного ефекту, якого прагнув досягти автор тексту оригіналу [7, с. 28]. Застосування прагматичної деформації стосується асиметрії культурної картини світу, зокрема наявних у свідомості адресатів культурних асоціацій.

Семантична деформація – це свідомо зміна авторської думки, спричинена індивідуальним баченням, сприйняттям певної ситуації перекладачем [7, с. 29]. Метою такої деформації є відтворення комунікативного ефекту тексту оригіналу в тексті перекладу за асиметрії мовної та культурної картин світу.

Синтаксична деформація – це розуміння того, як конкретна мова описує послідовність подій того чи того поетичного твору. Опертя відбувається на загальне правило: синтаксис – це розділ науки про мову, який вивчає словосполучення з погляду формального зв'язку. Синтаксистів цікавить, чому одні поєднання слів сприймаються носіями як граматично правильні, а інші – ні [13].

У пропонованій статті маємо схарактеризувати також відомий переклад Василя Стуса вірша Редьярда Кіплінга “If”, оскільки вважаємо цей приклад перекладацької майстерності взірцем професіоналізму з випадками різнобічної деформації.

Переклад поезії, яка є невід'ємною складовою художніх творів, завжди вимагає більш копіткої праці та здібностей. У поетиці вагому роль надають формі вірша та звучанню всіх слів. Невід'ємними є також легкість і природність сприйняття перекладу поетичного твору. Саме тому перекладач повинен бути високоосвіченою особистістю, мати знання про певні особливості або реалії, описані в оригіналі, а також досконало володіти іноземною та рідною мовами.

Василь Семенович Стус – видатний український поет ХХ ст., перекладач, прозаїк, літературознавець, правозахисник, мислитель, філософ, борець за незалежність України – перекладав твори Дж. Р. Кіплінга, Артюра Рембо, Гі де Мопассана, Бертольда Брехта, Федеріко Гарсія Лорки, Вільгельма Клемма, Еріха Кестнера, Готтфріда Бенна, Едуарда Меріке, Інгеборга Бахмана, Ернста Теодора Амадея Гофмана, Райнера Марії Рільке, Йогана Вольфганга фон Гете. Літературні критики – в Україні і поза Україною (ідеться про тих, хто заглиблений у вітчизняний літературний процес) – визнають, що В. Стус був наймасштабнішою постаттю в українській поезії другої половини, а може, й усього ХХ ст. [16]. Творчість цього поета досліджували В. Біляцька, А. Бондаренко, М. Вінтонів, А. Загнітко, М. Коцюбинська, О. Радомська, Д. Стус та ін.

П. Робінсон порушує питання про те, чи можна загалом адекватно перекладати поезію [12, с. 12, 14, 17]. Однак, як можна долучитися до шедеврів світового літературного мистецтва, якщо не володієш мовами. І. Гадамер у праці «Читання й перекладання» наголошує, що високого рівня словесної майстерності перекладач досягає тоді, коли твір, що опрацьовується, буде нерозривною складовою «його власного поетичного твору» [2].

Увагу до вірша «If» привернула більшою мірою не біографія Дж. Р. Кіплінга, не сильна особистість письменника, а зміст морального кодексу справжньої людини, майстерно зреалізований у 35 рядках. Неодноразово «If» ставав найулюбленішим віршем британців за версією BBC. Дж. Р. Кіплінг уболівав за долю свого сина, який служив у війську в роки Першої світової війни. Неможливістю безпосередньо піклуватися та виховувати сина переймався Василь Семенович, намагаючись у листах до сина чи дружини донести те важливе, що він демонстрував на своєму прикладі – залишатися гідним себе, свого імені, попри будь-які життєві негаразди та перепони, творити добро і не пишатися цим, а бути самим собою. Але сам Кіплінг ніколи не адресував цього вірша своєму синові Джону (насправді він присвятив його генералу колоніальної армії Ліндеру Джеймсону) [15].

Багато хто з критиків не вважає цей вірш видатним поетичним твором. Кіплінг і сам був здивований успіхом цієї окремо взятої поезії. В автобіографічній книзі «Дещо про себе» він пише, що «вірш цей вихопився з книжки і несподівано облетів цілий світ». Його вишивають на панно і друкують на плакатах, його вчать і цитують, примушують переписувати у школах як покарання; його перекладено щонайменше трьома десятками мов, незважаючи на постійні появи більш чи менш дружніх пародій [15].

<i>Редьярд Кіплінг – Синові (в перекладі Василя Стуса)</i>	If Rudyard Kipling
Коли ти бережеш залізний спокій вкупі загальній паніці й клятьбі, коли наперекір хулі жорстокій між невірів ти віриш сам собі. Коли ти вмієш ждати без утоми,	If you can keep your head when all about you Are losing theirs and blaming it on you; If you can trust yourself when all men doubt you, But make allowance for their doubting too: If you can wait and not be tired by waiting,

обмовлений, не станеш брехуном, ошуканий, не піддаєшся злому і власним не хизуєшся добром. Коли тебе не порабують мрії, в кормигу дум твоїх дух себе не дасть, коли ти знаєш, що за лицедії – облуда щастя й машкара нещастя. Коли ти годен правди пильнувати, з якої вже зискують махлярі, розбитий витвір знову доробляти, хоча начиння геть уже старі. Коли ти можеш всі свої надбання поставити на кін, аби за мить проциндрити без жалю й дорікання – адже тебе поразка не страшить. Коли змертвілі нерви, думи, тіло ти можеш знову кидати у бій, коли триматися немає сили і тільки воля владно каже: стій! Коли в юрбі шляхетності не губиш, а буди з королями – простоти, коли ні враг, ні друг, котрого любиш, нічим тобі не можуть дорікти. Коли ти знаєш ціну щохвилини, коли від неї геть усе береш, тоді я певен: ти єси людина і землю всю своєю назовеш.	Or, being lied about, don't deal in lies, Or being hated don't give way to hating, And yet don't look too good, nor talk too wise; If you can dream – and not make dreams your master; If you can think – and not make thoughts your aim, If you can meet with Triumph and Disaster And treat those two impostors just the same: If you can bear to hear the truth you've spoken Twisted by knaves to make a trap for fools, Or watch the things you gave your life to, broken, And stoop and build 'em up with worn-out tools; If you can make one heap of all your winnings And risk it on one turn of pitch-and-toss, And lose, and start again at your beginnings, And never breathe a word about your loss: If you can force your heart and nerve and sinew To serve your turn long after they are gone, And so hold on when there is nothing in you Except the Will which says to them: "Hold on!" If you can talk with crowds and keep your virtue, Or walk with Kings – nor lose the common touch, If neither foes nor loving friends can hurt you, If all men count with you, but none too much: If you can fill the unforgiving minute With sixty seconds' worth of distance run, Yours is the Earth and everything that's in it, And – which is more – you'll be a Man, my son!
---	---

Прочитавши уважно обидва варіанти, проаналізувавши зміст та особливості перекладу, можемо стверджувати, що три види перекладацьких деформацій – прагматичні, семантичні та синтаксичні наявні в стусівському баченні оригіналу. У перекладі автор дотримується декількох принципів: по-перше, максимально чітко передати зміст та образність вихідного тексту, по-друге, не обмежуватися вихідною формою твору, по-третє, допускати деформації.

Описуючи історію написання та перекладу, ми дійшли висновку про певну прагматичну деформацію, що змінила комунікативний ефект, якого прагнув досягти автор тексту оригіналу. Назва оригіналу – «If», назва перекладу – «Синові». Василь Стус, перебуваючи у своїх, не менш буремних умовах життя, спроектував власну вербалізовану думку синові, оскільки батьківські почуття переповнювали й керували єством поета. Вище згадана прагматична деформація продиктована намаганням перекладача подолати асиметрію культурних систем англійської й української мов.

Василь Стус також свідомо застосував семантичну деформацію, змінивши авторську думку, яка пояснюється індивідуальним аналізом ситуації перекладачем. Напр.:

Коли ти бережеш залізний спокій всупері загальній паніці й клятьбі... – If you can keep your head when all about you are losing theirs and blaming it on you; ...ошуканий, не піддаєшся злому... – ...Or being hated don't give way to hating... ...проциндрити без жалю й дорікання – адже тебе поразка не страшить... – ...And never breathe a word about your loss: ...
...Коли в юрбі шляхетності не губиш, а бувши з королями – простоти... – ...If you can talk with crowds and keep your virtue, or walk with Kings – nor lose the common touch...

Також у перекладі помічаємо синтаксичну деформацію, коли конкретна мова описує послідовність подій, наявних в оригінальному варіанті. У разі синтаксичних деформацій при перекладі змінюється «схема думки», визначена автором оригіналу, або ж перетворення, які полягають в інтерпретації знакової даності тексту оригіналу за допомогою іншої знакової системи мови перекладу через асиметрію їхніх мовних картин [7, с. 29]. Напр.:

...коли наперекір хулі жорстокій між невірів ти віриш сам собі... – ...If you can trust yourself when all men doubt you, but make allowance for their doubting too...

...Коли тебе не порабують мрії, в кормигу дум твоїх дух себе не дасть, коли ти знаєш, що за лицедії – облуда щастя й машкара нещастя... – ...If you can dream – and not make dreams your master; If you can think – and not make thoughts your aim, if you can meet with Triumph and Disaster And treat those two impostors just the same...

...адже тебе поразка не страшить... – ...And never breathe a word about your loss: ...

У поданих прикладах бачимо зміну слів, їхнього порядку, що є одним із видів деформування «схеми думки» автора і характеризує логіку дій, а також засвідчує факт бачення перекладачем описаної ситуації.

Лексика В. Стуса містить багато поетичних (*витвір, хула, кін*), урочистих (*шляхетні, клятьба, порабувати*) та застарілих (*кормига*) слів, стиль яких часто не зберігається іноземними мовами.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Отже, переклад поетичних творів – окремий вид мистецтва, тому що потрібно зважати на всі тонкощі художнього перекладу. Деформації в процесі перекладу поезії, в нашому дослідженні – це вірш Р. Кіплінга, перекладачі застосовують здебільшого для передачі лексико-семантичних та культурних особливостей мови, із якої перекладають. Здійснений порівняльний аналіз оригінального й перекладеного Василем Стусом твору уможливив вияв особливостей перекладу з англійської мови українською, зокрема й специфіки деформацій. Отримані в результаті зіставлення висновки можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових студій у сфері перекладознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Т. П., Фролова І. Є. Стратегії спілкування та стратегії перекладу. *Переклад у дослідженнях представників харківської школи* : колективна монографія за ред. : Л. М. Черноватого, О. А. Кальниченка, О. В. Ребрія ; Кафедра теорії та практики перекладу англ. мови Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Вінниця : Нова Книга, 2013. С. 211–228.
2. Гадамер Ханс-Георг. Читання і перекладання. Герменевтика і поезика. Вибрані статті. Пер. з нім. В. Бабич, М. Кушнір та ін. Упорядник, передмова Д. Наливайко. Київ : Юніверс, 2001. 288 с.
3. Гарбовский Н. К. Теория перевода. Москва : Издательство Московского Университета, 2004. 543 с.

4. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу. Київ : Дніпро, 1975. 132 с.
5. Коптілов В. В. Перевод с русского ... Мастерство перевода. 1972. Москва, 1973.
6. Мунен Ж. Теоретичні проблеми перекладу. Переклад як мовний контакт. *Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике*. Москва : Международные отношения, 1978. С.36–41.
7. Карабан В., Ребенко М. Природа перекладацьких деформацій. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Іноземна філологія*. 2007. № 41. С. 27–31.
8. Ребенко М. Ю. Суб'єктивна деформація стилістичного інваріанту оригіналу роману «The Catcher in the Rye» Дж. Д. Селінджера у художніх перекладах. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія : Філологія. Педагогіка. 2014. Вип. 3. С. 44–51.
9. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. 248 с.
10. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. Москва, 1973. 280 с.
11. Horguelin P. Antologie de la maniere de traduire. Montreal, 1981. P. 24.
12. Poetry & Translation: The Art of the Impossible / Peter Robinson. Liverpool University Press, 2010. 196 p.
13. <https://bigbro.com.ua/sintaksis-tse-rozdil-nauki-pro-movu-yakij-vivchaye-slovspoluchennya-rechennya-i-tekst/> (дата звернення: 01.12.2021).
14. <http://um.co.ua/1/1-2/1-21291.html>, Деформація як перекладацька стратегія. (дата звернення: 11.12.22).
15. <https://vsiknygy.net.ua/neformat/40700/>, друг читача. (дата звернення: 01.12.2021).
16. <https://www.istpravda.com.ua/articles/4d02091268f4a> Історична правда. (дата звернення: 01.12.2021).
17. <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl> Словник іншомовних слів. (дата звернення: 01.12.2021).

REFERENCES

1. Andriienko T. P., Frolova I. Ye. Stratehii spilkuvannya ta stratehii perekladu. *Pereklad u doslidzhenniakh predstavnykh kharkivskoi shkoly : kolektyvna monohrafiia za red. : L. M. Chernovato, O. A. Kalnychenka, O. V. Rebrina ; Kafedra teorii ta praktyky perekladu anhl. movy Kharkivskoho nats. un-tu imeni V. N. Karazina*. Vinnytsia : Nova Knyha, 2013. S. 211–228.
2. Gadamer Hans-Georg. Chytannia i perekladannia. Hermenevtyka i poetyka. Vybrani statii. Per. z nim. V. Babych, M. Kushnir ta in. Uporiadnyk, peredmovy D. Nalyvaiko. Kyiv : Yunivers, 2001. 288 s.
3. Garbovskiy N. K. Teoriya perevoda : [uchebnik]. Moskva : Izdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 2004. 543 s.
4. Koptilov V. V. Aktualni pytannia ukrainskoho khudozhnogo perekladu. Kyiv : Dnipro, 1975. 132 s.
5. Koptilov V. V. Perevodya s russkogo ...Masterstvo perevoda. 1972. Moskva, 1973.
6. Munen Zh. Teoretychni problemy perekladu. Pereklad yak movnyi kontakt. *Voprosy teorii perevoda v zarubezhnoy lingvistike*. Moskva : Mezhdunarodnye otnosheniya, 1978. S. 36–41.
7. Karaban V., Rebenko M. Pryroda perekladatskykh deformatsii. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Inozemna filolohiia*. 2007. № 41. S. 27–31.
8. Rebenko M. Yu. Subiektyvna deformatsiia stylistychnoho invariantu oryhinalu romanu «The Catcher in the Rye» Dzh. D. Selindzhera u khudozhnikh perekladakh. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*. Serii : Filolohiia. Pedagogika. 2014. Vyp. 3. S. 44–51.
9. Cherednychenko O. I. Pro movu i pereklad. Kyiv : Lybid, 2007. 248 s.
10. Shveitsler A.D. Perevod y lingvistika. Moskva, 1973. 280 s.
11. Horguelin P. Antologie de la maniere de traduire. Montreal, 1981. P. 24.

12. Poetry & Translation: The Art of the Impossible / Peter Robinson. Liverpool University Press, 2010. 196 p.
13. <https://bigbro.com.ua/sintaksis-tse-rozdil-nauki-pro-movu-yakij-vivchaye-slovopoluchennya-rechennya-i-tekst/> (data zvernennia: 01.12.2021).
14. <http://um.co.ua/1/1-2/1-21291.html>, Deformatsiia yak prekladatska stratehiia (data zvernennia: 11.12.2021).
15. <https://vsiknygy.net.ua/neformat/40700/>, druh chytacha (data zvernennia: 01.12.2021).
16. <https://www.istpravda.com.ua/articles/4d02091268f4a> Istorychna pravda (data zvernennia: 01.12.2021).
17. <https://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl> Slovnyk inshomovnykh sliv (data zvernennia: 01.12.2021).

Бойван Олеся Степанівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і практики перекладу факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса (Україна).

Olesia Boivan, Cand. Sc. (Pedagogical) Ph. D., Senior Lecturer of the Department of the Theory and Practice of Translation, Faculty of Foreign Languages, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine).

Кондратюк Марта Володимирівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов професійного спрямування факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса (Україна).

Marta Kondratiuk, Cand. Sc. (Philological) Ph. D., Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages for Specific Purposes, Faculty of Foreign Languages, Vasyl Stus Donetsk National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 21.02.2022

Статтю прийнято до друку: 28.02.2022

УДК 811.111'38

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-134-141

ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПЕРЕКЛАДУ МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНОГО ФІЛЬМУ «ПІНГВІНИ МАДАГАСКАРУ» З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ

Вероніка Гайдар

Університет імені Альфреда Нобеля

Україна, м. Дніпро, вул. Січеславська Набережна, 18

e-mail: haidar.v@duan.edu.ua

ORCID: 0000-0002-5476-9398

У статті зроблено спробу визначити й схарактеризувати основні граматичні трансформації, використані під час перекладу мультиплікаційного фільму «Пінгвіни Мадагаскару» з англійської мови українською. Аналіз перекладу засвідчив, що кінцевою метою є досягнення адекватності й українським перекладачам удалося досягти цієї цілі, попри те що певні частини оригінального тексту зазнали трансформацій за рахунок

вилучання та додавання додаткової інформації. Установлено, що більшість речень, знайдених в оригінальному сценарії мультфільму, українські перекладачі написали заново, щоб зберегти, відтворити зміст й уникнути будь-яких відхилень від початкового курсу, установленого сценаристами. Засвідчено, що внесення істотних змін у структуру речення слугує одним із ефективних методів досягнення адекватності перекладу, оскільки це єдиний спосіб зробити кінцевий результат практично ідентичним оригіналу, а вимоги – зберігати оригінальну структуру вихідного тексту – перекладачам не висувають. У процесі аналізу з'ясовано, що прийоми перестановки, опущення, заміни деяких частин речення та доповнення – це ті граматичні трансформації, які дозволили гідно відтворити вихідне повідомлення до того, як його граматична структура зазнала серйозних змін.

Ключові слова: опущення, заміна, доповнення, граматичні трансформації, перестановка.

GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS OF TRANSLATION OF THE ANIMATED FILM «PENGUINS OF MADAGASCAR» FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN

Veronica Haidar

Alfred Nobel University

Sicheslavskia Naberezhna St., 18, Dnipro, Ukraine

e-mail: haidar.v@duan.edu.ua

ORCID: 0000-0002-5476-9398

Introduction. The article focuses on comparing the Ukrainian translation of the animated film «Penguins of Madagascar» with the English language, providing an evaluation of the Ukrainian translation and analysing its quality.

Purpose. The article is aimed at identifying and characterizing the main grammatical transformations that were used in the translation of the animated film «Penguins of Madagascar» from English into Ukrainian.

Methods. The analysis of the Ukrainian translation of the American cartoon was conducted by comparing it with the original version basing on the principles how the process of translation works and what translation methods and techniques are commonly used and why they are used.

Results. The techniques of transposition, omission, substitution and addition are those grammatical transformations that allowed reproducing the original message before the grammatical structure of the cartoon underwent major changes.

Originality. The analysis of recent research and publications shows that there is no comprehensive study of a detailed analysis of the animated film «Penguins of Madagascar» in the Ukrainian translation and its comparison with the original American script.

Conclusion. The analysis of the translation shows that achieving adequacy is the ultimate goal, and Ukrainian translators managed to achieve it, despite the fact that certain parts of the original text have undergone transformations by removing and adding additional information. Most of the sentences found in the original script of the cartoon were rewritten by Ukrainian translators to preserve and convey the content and to avoid any deviations from the initial course set by the screenwriters.

Keywords: transposition, omission, substitution, addition, grammatical transformations.

Постановка проблеми. Тема дослідження зумовлена українізацією, яка викликала низку проблем у кіноіндустрії з питань перекладу українською мовою. Проблема перекладу кінотекстів є однією з найактуальніших для сучасної теорії і практики перекладу. На сьогодні в Україні простежується глобальна проблема у сфері кіноперекладу, яка полягає не лише в міжмовному транскодуванні, а що найголовніше – у міжкультурному відтворенні кінотексту для цільової аудиторії іншомовної етнокультурної традиції. Виявляється, що український глядач не завжди отримує якісний переклад іншомовних картин, оскільки нові фільми з'являються майже щодня, натомість бракує досвідчених перекладачів. Можна припустити, що наразі Україна переживає кризу перекладацької діяльності, зокрема у сфері кіноперекладу, що пов'язано з низкою чинників, серед яких банальна відсутність спеціальностей вищої освіти, що базуються на підготовці професіональних кіно- та відеоперекладачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про відсутність комплексного аналізу картини «Пінгвіни Мадагаскару» в українському перекладі та його порівняння з оригінальним американським сценарієм. Питанню дослідження різних видів кіноперекладу присвятили свої праці О. В. Полякова, В. В. Конкульовський, Я. В. Кривонос, Т. В. Кропінова, С. С. Назмутдінова та ін.

Мета і завдання статті. Стаття має на меті дослідити стратегії перекладу й особливості перекладацьких трансформацій мультиплікаційного фільму «Пінгвіни Мадагаскару» з англійської мови українською, що зумовлено популярністю зарубіжних фільмів в українському суспільстві, яке не може уявити своє життя без кіно. Кінематограф став невід'ємною частиною повсякденного життя, що, своєю чергою, употужнює потребу адекватного відтворення й адаптації фільмів для іншомовної аудиторії, оскільки саме від перекладу залежить сприйняття та розуміння фільму, а отже, і його успіх. Досягнення мети дослідження передбачає розв'язання таких завдань: як порівняння українського перекладу з мовою оригіналу, надання оцінної характеристики українському перекладу та підбиття підсумків щодо його якості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мультфільм «Пінгвіни Мадагаскару» руйнує стереотип справжнього пінгвіна, котрий проживає в Антарктиці чи зоопарку. Справжній пінгвін виживе навіть у пекучій пустелі, якщо, звичайно, у нього будуть вагомі причини тинятися барханами. У наших знайомих, які підкорили екрани в серії фільмів «Мадагаскар», причини завжди вагомі, де б вони не були і чим би не займалися.

«Пінгвіни Мадагаскару» – повнометражний фільм, світова прем'єра якого відбулася в 2014 році. Критики досить неоднозначно відгукувалися про мультфільм, проте він став одним із найуспішніших проєктів. Картину «Пінгвіни Мадагаскару» перекладено великою кількістю мов, зокрема й українською, і представлено до перегляду українським глядачам. У пропонованій статті зроблено спробу зосередитися на українському перекладі фільму, а точніше – на його особливостях у зіставленні з оригіналом.

Майже на початку натрапляємо на три граматичних трансформації в перекладі репліки:

Well, it's a dangerous world out there.

Ну, світ – це явище небезпечне.

Одразу бачимо прийом перестановки: в оригінальній репліці слово «світ» стоїть у середині, а у варіанті, запропонованому перекладачами, воно перейшло на початок. Проте за умови буквального перекладу, без перестановок, адекватності не було б досягнуто через те,

що воно закінчується словами **out there**. З цією фразою пов'язані дві інші граматичні трансформації. По-перше, це опущення. **Out there** означає «там, за межами, зовні, у зовнішньому світі». Очевидно, перекладачі навмисне пропустили цю фразу, тому що ми рідко вживаємо її в тому сенсі, у якому її розуміють англомовні люди. По-друге, звернувши увагу на слово «явище», використане перекладачами, можна дійти висновку, що відбулася заміна, бо в оригінальному реченні цього слова нема. Такий прийом застосовано, очевидно, для компенсації опущення **out there**. Адекватності досягнуто, але речення можна було б перекласти й інакше, уникаючи непотрібних трансформацій та зберігши оригінальну структуру. Напр.: *Ну, зовнішній світ (world + out there) небезпечний (dangerous).*

У цій же сцені можемо спостерігати ще один випадок заміни:

*I reject nature!
Я проти системи!*

Дослівно цю репліку можна перекласти як «Я не визнаю природу», але передивившись сцену, можна зрозуміти, чому Шкіпер уособлює природу з системою. Ця заміна відповідає контексту, тож її застосування можна вважати вдалим, чого не можна сказати про її використання в такому прикладі:

*I live on the flipping frozen tundra.
Я ніколи їх тут не зустрічав.*

Відбулася заміна всього речення. Мова йде про тюленів – хижаків, що полюють на пінгвінів. На питання *Aren't snakes nature's snakes?* Шкіпер відповідає: *How should I know? I live on the flipping frozen tundra.* [5], що буквально можна перекласти як: «Звідки мені знати? Я живу в чортовій замерзлій тундрі». Онлайн-словник визначає прикметник **flipping** як інтенсифікатор, що використовується для акценту або для вираження деякого роздратування [4]. Але перекладачі вирішили зосередити увагу на тюленях. Це дещо руйнує оригінальний задум сценариста, але оскільки такий переклад не впливає на основну сюжетну лінію, то він не є свавільним, неприпустимим.

У наступному прикладі заміна мотивована особливостями розмовної англійської мови, яку досить рідко можна перекласти дослівно, щоб цей переклад легко зрозумів реципієнт:

*Okay I guess that works.
Ух ти, класна ідея!*

Американці часто використовують вислів **it works**, говорячи про ідеї або плани, які виявилися дієвими чи успішними. Українці відносно нещодавно почали вживати вислів «це працює» у тому ж самому сенсі, але словосполучення «класна ідея» досі залишається найуживанішим еквівалентом англійського вислову **it works**. Варто уваги й те, що перекладачі також замінили **okay** звичним нам вигук «ух ти» та пропустили **I guess**.

Найвідомішим висловом пінгвінів Мадагаскару, безумовно, є:

Kowalski, analysis?

Проте наші перекладачі зруйнували автентичність та оригінальність цієї фрази, дещо її переробивши:

Ковальські, доповідай!

Не зовсім зрозумілі підстави для заміни в цьому прикладі, бо переклад «Ковальські, аналіз?» був би доволі прийнятним, проте постає питання: чи зрозуміла б молодша категорія глядачів це формулювання? Пінгвіни зазвичай спілкуються досить складною, позбавленою простоти мовою, яку можна почути від військових. Це їхня особлива характеристика,

специфічна риса, яка відокремлює їх від інших персонажів цього світу. **Ковальські, доповідай!** передає зміст, укладений в оригінальну репліку, адекватність збережено, а отже, своє завдання перекладачі виконали.

В одній із наступних сцен, коли пінгвіни успішно вдираються в одне із найсекретніших сховищ Америки, аби відсвяткувати день народження Рядового, Шкіпер каже таке:

You mess with the bull, you're gonna get the horns, Private.

Наші ж перекладачі переклали цю приказку так:

Не розбивши яйце, яєчні не зробиш.

Традиційним українським аналогом цього прислів'я є «Щоб рибу їсти, треба у воду лізти», а ось американське розуміння його є двояким, оскільки має на увазі застереження або повчальний характер: «якщо дразнити бика, то попадеш до нього на роги». Як і ідіоми, приказки або прислів'я неможливо перекласти дослівно, саме тому перекладач має володіти колосальною базою ідіоматичних виразів, фразеологізмів і под., що властиві мові, якою перекладають матеріал, аби якнайкраще відтворити оригінальний зміст.

Повну соціокультурну адаптацію пройшла така репліка:

I was the total package.

Я був у шоколаді.

The total package являє собою вислів, характерний американському сленгу, що означає «хлопець або дівчина, яким властиве поєднання гарної зовнішності, характеру, почуття гумору і тому подібне» [6]. Перекласти цю фразу як «повний пакет» було б нелогічно, тому перекладачі відшукали її український, наближений за змістом аналог: **бути в шоколаді**, тобто «бути завжди на хорошому рахунку, мати все що потрібно і не потрібно, бути в пошані і при грошах».

Перекладацька майстерність полягає у вмінні розпізнавати іноді неочевидні зв'язки між двома мовами та знаходити «золоту середину», іншими словами, досягати результату, що враховує відмінність між мовою, із якої перекладають і мовою, на яку перекладають, але водночас робить обидві ідентичними на лексико-семантичному рівні шляхом уподібнення, ототожнення, уособлення, узагальнення, перетворення, заміщення, опущення, відкидання, акультурації, переінакшення, співвідношення – загалом усього, що робить процеси граматичних трансформацій можливими.

Розглянемо ще один випадок граматичної трансформації:

Nicolas, cage them.

Ніколас, за ґрати їх.

Ураховуючи те, що досить часто англійський іменник набуває характеристик дієслова (а іноді й прикметника), можна зробити висновок, що перекладачі не могли перекласти вищеподану репліку інакше, бо феномен, пов'язаний із переходом однієї частини мови в іншу, не властивий українській мові. Імператив **cage**, звісно, можна було б перекласти, як «посади їх у клітку» або «кинь їх за ґрати», але вміння перекладача зробити переклад лаконічним та доцільним цінують більше, ніж просте, механічне відтворення оригіналу засобами іншої мови.

Цікавий випадок з одразу двома типами граматичних трансформацій, що трапилися в одній частині речення можна спостерігати в поданому нижче прикладі:

The North Wind who doesn't have time for knock-knock jokes because we're too busy taking down Dave.

Північний Вітер не має часу на ігри, бо він мусить знешкодити Дейва.

Очевидно, що перекладачі не тільки опустили деякі компоненти оригінальної репліки, але й повністю замінили її спрощеним варіантом. Зазвичай, що коротший переклад, то простіше акторам озвучування (дубляжу) відтворювати його на цільовій мові (у цьому разі українською), більш природно, стежачи за інтонацією, намагаючись зробити її більш схожою на ту, яку можна чути в оригінальній стрічці без озвучування. Такі тонкощі грають неабияку роль, бо якщо перекладене речення буде довшим за оригінальне, то акторові дубляжу доведеться зосереджуватися не на інтонації, а на тому, щоб устигнути своєчасно вимовити свою репліку у відведений для неї час, який, звісно, суворо обмежений. Такий підхід аж ніяк не робить дубльований переклад якісним, тому правильніше буде зробити те чи те речення дещо коротшим, але так, щоб воно мало той самий зміст, що й в оригіналі. Саме це зробили перекладачі з поданим вище реченням. І справа не тільки у вислові **knock-knock jokes**, який замінили «іграми», а й у переробленій структурі всього речення. Порівняймо його переклад, згаданий вище, з таким: «Північний Вітер, який не має часу на жарти зі стуком, тому що ми занадто зайняті знешкодженням Дейва». Такий варіант також можна вважати адекватним, але він не є правильним з погляду відповідності основним вимогам до перекладу кінофільмів хоча б тому, що нагадує еквівалентний, якого перекладач має уникати, працюючи над таким матеріалом. Українські перекладачі також позбулися герундія **taking down**, поставивши на його місце конструкцію «мусить знешкодити», хоча в оригіналі слова «мусить» ми не спостерігаємо, що свідчить про те, що був застосований прийом доповнення задля забезпечення адекватності вислову. Проте можна було б обрати й інший шлях, який не передбачає усунення герундія, переклавши **taking down**, як «знешкодження».

Одна зі сцен також примітна тим, що в ній спостерігаємо перетворення питального речення в спонукальне:

How about some music?

Ану, лабай музику.

Передусім варто звернути увагу на слово «лабай». Що це? Український сленг нового покоління? Українізоване іншомовне слово? Запозичення? Не треба робити ніяких поспішних висновків, бо виявляється, що дієслово «лабати» існувало в українській мові протягом сторіч. Відповідно до визначення, знайденому в одному з онлайн-словників сучасної української мови, «лабати» означає «грати на музичному інструменті; виконувати музичний твір, грати музику на якомусь заході (весілля, шоу, похорон і под.)» [1].

Дуже часто українські перекладачі роблять грубі помилки у перекладах, використовуючи русизми – слова, звороти, запозичені з російської мови іншою мовою [2]. Проблема навіть не в тому, що в наш час це є виявом антипатріотизму, а ще й у тому, що український переклад, який характеризується великою кількістю русизмів, уже не можна назвати «українським», бо така українська мова має більше схожих рис з українсько-російським суржилом, якого, звісно, треба уникати. Не дарма однією з основних вимог до перекладачів є не тільки бездоганне знання мови, із якої треба перекласти, але й тієї, якою треба перекласти матеріал. Варто зазначити, що переклад «Пінгвінів Мадагаскару» здебільшого позбавлений елементів суржика, що вказує на досвідченість перекладачів.

Явище перетворення питального речення в імперативну конструкцію, продемонстроване в реченні про музику, не є рідкісним. Перекладач має право здійснювати таку та багато інших синтаксичних перекладацьких трансформацій, якщо це не порушує логіки викладу та, знову ж таки, не руйнує оригінального задуму. Хоч оригінальне речення

How about some music? є доволі простим і не вимагає ніяких перекладацьких прийомів, переклад *Ану, лабай музику* додав сцені гумористичного забарвлення.

Випадок із щойно розглянутим прикладом перекладу питального речення шляхом перетворення його в спонукальне не є поодиноким у мультфільмі. Розглянемо ще один:

Kowalski, what are our coordinates?

Ковальські, дай наші координати.

Як бачимо, це речення також не відрізняється якоюсь складністю або наявністю особливих зворотів чи прихованого змісту, а тому не потребувало таких кардинальних перетворень. Це один із тих випадків, коли перекладач має майже необмежену свободу вибору стосовно того, як краще перекладати різні синтаксичні одиниці. Наприклад, вищеподане питання можна було б перекласти як «Ковальські, то які в нас/наші координати?», «Ковальські, що з приводу наших координат?», «Ковальські, наші координати?», «Ковальські, поточні координати?», «Ковальські, де ми перебуваємо?», «Ковальські, мені потрібні координати», «Ковальські, повідом координати». Варіантів може бути чимало.

No one likes a showoff, Private.

Не викаблучуйся, Рядовий.

У цьому прикладі ми спостерігаємо ще один випадок, схожий на той, що схарактеризовано вище, проте тут оригінальне речення не є питальним, вибір перекладачів є цілком зрозумілим та аргументованим: ми не маємо жодного іншого прямого еквівалента слова *a showoff* в українській мові, а тому тут варіативності бути не могло. «Викаблучуватись» означає «виставляти себе напоказ, маніритися, хизуватися, прагнути перевершити інших, вирізнитися». Іменник «викаблучування» також існує, та переклад із його урахуванням призвів би до зайвого нагромодження слів у простому реченні: «Ніхто не любить викаблучування, Рядовий». Це дуже суперечить одній з основних вимог до перекладу, зокрема тій, яка наголошує, що переклад має сприйматися так само легко, як і оригінал.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Детально проаналізувавши український переклад картини та порівнявши його з американським оригіналом, доходимо висновку, що в процесі перекладу українські перекладачі обирали адекватність, попри те що еквівалентність перекладу завжди є основною метою перекладацької діяльності. Однак передусім ураховувалося те, що соціокультурна адаптація матеріалу (сценарію мультфільму), а отже, й коректне сприйняття цього матеріалу реципієнтами (українськими глядачами) неможливі без ґрунтовного його редагування за умови збереження основної ідеї чи задуму.

Щодо особливостей українського перекладу, варто відзначити, що адекватного перекладу вдалося досягнути за рахунок великої кількості граматичних трансформацій та належної адаптації матеріалу до сприймання українською аудиторією, про що свідчить відсутність русизмів та калькованих висловів.

Оскільки обсяги продукції кіноіндустрії зростають щороку, потреба професійно та якісно перекладати англomовні кінострічки, особливо орієнтовані на дитячу глядацьку аудиторію, є потрібною та досить питанням сьогодення. актуальною на сьогодні. Дослідження наявних перекладів дозволяє виокремити основні принципи перекладу, відстежити помилки й визначити оптимальні стратегії перекладу різних мультиплікаційних фільмів у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лабати. *Словар українського сленгу*: веб сайт. URL : <http://slovopedia.org.ua/57/53403/374939.html> (дата звернення: 18.04.2022).
2. Полякова О. В. Стратегії добору ліпсинк-відповідників в українському дубляжі англійських анімаційних фільмів : дис. ...доктора с.-г. наук : 10.02.16. Одеса, 2015. 262 с.
3. Русизм. *Bikinedia*: веб сайт. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 18.04.2022).
4. Definition of 'flipping'. *Collins*: website. URL : <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/flipping> (дата звернення: 18.04.2022).
5. Penguins of Madagascar. *Scripts*: website. URL : https://www.scripts.com/script/penguins_of_madagascar_15726 (дата звернення: 18.04.2022).
6. Total package. *Urban Dictionary*: website. URL : <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=total%20package> (дата звернення: 18.04.2022).

REFERENCES

1. Labaty. *Slovar ukrainskoho slenhu*: veb sait. URL : <http://slovopedia.org.ua/57/53403/374939.html> (data zvernennia: 18.04.2022).
2. Poliakova O. V. Stratehii doboru lipsynk-vidpovidnykiv v ukrainskomu dubliazhi anhlomovnykh animatsiinykh filmiv : dys. ...doktora s.-h. nauk : 10.02.16. Odesa, 2015. 262 s.
3. Rusyzm. *Vikipediia*: veb sait. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki> (data zvernennia: 18.04.2022).
4. Definition of 'flipping. *Collins*: website. URL : <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/flipping> (data zvernennia: 18.04.2022).
5. Penguins of Madagascar. *Scripts*: website. URL : https://www.scripts.com/script/penguins_of_madagascar_15726 (data zvernennia: 18.04.2022).
6. Total package. *Urban Dictionary*: website. URL : <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=total%20package> (data zvernennia: 18.04.2022).

Гайдар Вероніка Павлівна, старший викладач кафедри іноземних мов Університету імені Альфреда Нобеля (Україна).

Haidar Veronika, Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages, Alfred Nobel University (Ukraine).

Стаття надійшла: 03.05.2022

Статтю прийнято до друку: 10.05.2022

УДК 811.161.2373

DOI 10.31652/2521-1307-2022-34-141-149

СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИХ ВІДПОВІДНИКІВ У ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША «ЧОРНА РАДА»

Наталія Родюк

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: nrodiuk@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1002-9731

Лариса Мельник

ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

Україна, м. Полтава, вул. Коваля, 3

e-mail: melniklarisa7@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5999-4156

У статті розкрито внесок Пантелеймона Куліша у становлення українського перекладознавства, проаналізовано способи трансляційного перейменування національно маркованої лексики в романі «Чорна рада». З'ясовано, що найпродуктивнішим способом перекладу лексики з національно-культурною семантикою є транскрипція, або транслітерація (56 %). Способом калькування перекладено 15 % національно маркованих слів, комбінованої реномінації – 10, гіперонімічного перейменування – 9, дескриптивної перифрази – 5, методом уподібнення (субституції) – 4, віднайдення ситуативного відповідника (контекстуальний переклад) – 1 % національно забарвлених слів.

Ключові слова: національно маркована лексема, безеквівалентна лексика, фонова лексика, культурно-національний компонент семантики, трансляційне перейменування, історичний роман.

WAYS OF REPRODUCING SEMANTIC AND STYLISTIC CORRESPONDENTS IN TRANSLATION OF PANTHELEIMON KULISH'S NOVEL «CHORNA RADA»

Nataliia Rodiuk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State

Pedagogical University,

Ostrozko St., 32, Vinnytsia, Ukraine

e-mail: nrodiuk@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1002-9731

Larysa Melnyk

Taras Shevchenko Luhansk National University

Koval St., 3, Poltava, Ukraine

e-mail: melniklarisa7@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5999-4156

Introduction. *When translating literary texts, special attention should be paid to national and cultural vocabulary, which, in addition to reproducing non-existent referents in the extralingual reality of the target language, the substantive essence of reality, requires finding in the language of translation such tools that would accurately reflect national color, national character of people who the native speakers of the original.*

Purpose. *In linguistics there is no unanimous opinion about the translatability / untranslatability of nationally colored vocabulary. Some researchers believe that non-equivalent and background vocabulary is completely translated into the language of successors. Others are of the opinion that to translate means to find a counterpart in the target language, and this is impossible to do, because there are no means of reproducing such words in the language, referents, concepts and phenomena of which are absent in material and spiritual ethnoculture. Therefore, the*

main task of translation studies is the problem of reproducing the semantic and stylistic equivalent, or translational renaming of nationally colored vocabulary. In our scientific research, we aimed to describe the ways of translational renaming of nationally marked vocabulary in the translation of the historical novel "Black Council" by Panteleimon Kulish.

Methods. *Interpretation of cultural space involves the application of an integrated approach to the study of lexical semantics and methods of translation of nationally marked vocabulary with the involvement of not only linguistic but also ethnographic and cultural data available to modern science.*

Results. *To analyze the translation of vocabulary with national and cultural semantics, we used the classification of R. Zorivchak. The author has identified nine ways of translational renaming words with national semantics. P. Kulish used seven methods in the translation of "Black Council": 1) transcription (transliteration): ukr. **kobenyak** – rus. **kobenyak**, ukr. **cossack** – rus. **cossack**, ukr. **kolyska** – rus. **kolyska**, ukr. **perchakivka** – rus. **perchakivka**; 2) hyperonymic renaming: ukr. **baidak** – a kind of boat, ukr. **mazha** – a kind of cart; 3) descriptive periphrasis: ukr. **varenuvka** – rus. **boiled vodka**, ukr. **serdyuk** – rus. **bodyguard**; 4) combined renomination: rus. **kireya** – a genus of sleeveless opancha, rus. **kleyonod** – so called signs of power: **bulava**, **bunchuk** and **timpani**; 5) tracing: ukr. **gai** – rus. **forest**, ukr. **mlyntsi** – rus. **bliny**; 6) method of assimilation (substitution): ukr. **shelyag** – rus. **kopeyka**, ukr. **vovoda** – rus. **boyarin**, **authorized**; 7) finding a situational equivalent (contextual translation): ukr. **karmazin** – rus. **pan**, ukr. **nyzovyyk** – rus. **klevret**.*

Originality. *The terms non-equivalent and background vocabulary are outlined, lexical material taken from the texts of the historical novel and its translation is involved in the analysis.*

Conclusion. *Panteleimon Kulish, translating his historical novel in the middle of the XIX century, was far from the problems, methods and ways of translational renaming of nationally marked vocabulary. However, with his literary flair, he himself found such methods of translation that are recognized by modern translation studies.*

Keywords: *nationally marked token, non-equivalent vocabulary, background vocabulary, cultural and national component of semantics, translational renaming, historical novel.*

Постановка проблеми. У сучасному перекладознавстві питання про вироблення лінгвістичної теорії перекладу залишається актуальним. Лінгвістичний зіставний аналіз текстів мовою оригіналу й мовою перекладу, як зазначає О. Паламарчук, дає змогу визначити й описати загальні принципи та прийоми перекладацької практики, простежити за їхньою текстовою реалізацією [5, с. 416]. Така практика дає великі можливості перекладачеві у відтворенні семантико-стилістичних функцій лексики засобами цільової мови.

Особливої, пильної уваги при перекладі потребує національно-культурна лексика, яка, крім відтворення референтів, яких не існує у позамовній дійсності цільової мови, предметної сутності реалії, вимагає ще знайти в мові перекладу такі засоби, які б достовірно відображали національний колорит, риси національного характеру й психіки народу – носія мови оригіналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню національно забарвленої лексики та фразеології на основі творів художньої літератури, публіцистики та словників присвячено роботи Б. Гдовської, О. Левченко, Т. Маркотенко, Л. Мельник та ін. [4].

Н. Родюк окреслила термін *безеквівалентна лексика* як слова, «у поняттєвих семантичних долях яких відбивається уявлення про культурно-специфічні предмети певного

народу, явища етнокультурної дійсності та поняття з ними пов'язані», а також історизми, що містять національне змістове наповнення. До *фонові лексики* належать слова, «непоняттєві семи яких містять позамовні, екстралінгвістичні, культурно-ментальні відомості, що виникають у свідомості людини внаслідок національно-специфічних асоціацій, прямо не пов'язаних з основним лексичним значенням слова», а також символи [6, с. 74–75].

Ще й дотепер тривають дискусії стосовно перекладності / неперекладності національно забарвленої лексики. Одні дослідники вважають, що безеквівалентну та фонову лексику можна перекласти мовою-переймачем. Інші дотримуються думки, що перекласти – отже, віднайти відповідник у цільовій мові, а цього зробити неможливо, бо не існує засобів для відтворення в мові таких слів, референти, поняття та явища яких відсутні в матеріальній та духовній етнокультурі. Отже, основним завданням перекладознавства є проблема відтворення семантико-стилістичного відповідника, або трансляційного перейменування національно забарвленої лексики.

До аналізу різних способів трансляційного перейменування слів із національно-культурною специфікою зверталися Л. Бархударов, В. Виноградов, В. Шевчук та ін. Р. Зорівчак у книзі «Реалія і переклад» визначила дев'ять способів трансляційного перейменування слів із національною семантикою: 1) транскрипцію (транслітерацію), 2) гіперонімічне перейменування, 3) дескриптивну перифразу, 4) комбіновану реномінацію, 5) калькування, повне й часткове, 6) міжмовну транспозицію на конотативному рівні, 7) метод уподібнення (субституцію), 8) віднайденьня ситуативного відповідника (контекстуальний переклад), 9) контекстуальне розтлумачення (інтерпретацію) [1, с. 93–141].

Мета нашого дослідження – описати способи трансляційного перейменування національно маркованої лексики в перекладі історичного роману «Чорна рада» Пантелеймона Куліша.

Виклад основного матеріалу дослідження. У перекладі «Чорної ради» П. Куліш користувався різними способами для передачі національно-культурної лексики. Розглянемо їх детальніше.

1. Спосіб транскрипції (транслітерації) вважають у перекладознавстві найлаконічнішим. Завдяки йому створюється певний експресивний потенціал: у контексті транскрибоване слово виділяється як чуже, надає предмету, який воно позначає, конотацій небуденності, оригінальності [1].

В історичному романі П. Куліша «Чорна рада» слова з національно-культурною семантикою, перекладені російською мовою способом транскрипції, становлять 56 % від кількості всієї національно маркованої лексики. Наприклад, лексема *братчик* в українському тексті: «Схаменулись і на нас січові *братчики*» (ЧР, 60) перекладається словом *братчик* у російському варіанті: «Оглянулись и на нас сечевые *братчики*» (Кн. 6, 49). Слова *булава*, *бунчук* в українському та російському текстах: «На столі лежала *булава* Брюховецького з *бунчуком* і корогвою» (ЧР, 146), «На столе лежала *булава* Брюховецкого с *бунчуком* и знаменем» (Кн. 7, 80).

Лексеми *войт*, *магістрат*, *райця* в перекладі російською мовою збережені: *війт*, *магістрат*, *райця*: «Засівши в їх *магістрати*, в ратуші, старшина козацька орудує їх *війтами*, бурмистрами і *райцями*, як чортяка грішними душами» (ЧР, 111), «Засевши в их *магістраты* и ратуши, ваша старшина орудует их *войтами*, бургомистрами и *райцями*, как черт грешными душами» (Кн. 7, 30).

Слова *гайдук* та *маршалок* також повністю відповідають українським лексемам: «Дивись: не *гайдуки*, не *маршалки* застилають у мене стіл» (ЧР, 107), «У мене не *гайдуки*, не *маршалки* застилають скатертью стол» (Кн. 7, 24).

Продуктивністю відзначається лексема укр. *гетьман* – рос. *гетман*: «Уже й Шрам із *гетьманом*, об'їхавши байрак, прискочили до того бойовища, а їй байдуже» (ЧР, 92), «Уже и Шрам с *гетманом* обскакали байрак и достигли места битвы, а она ничего не замечает» (Кн. 7, 1).

Слово *горілка* має в російському варіанті роману «Чорна рада» чотири відповідники (рос. *горилка*, *водка*, *вишневка*, *наливка*), один із яких (*горилка*) цілком збігається з фонетичним звучанням українського номена: «Прив'язали бідаху так, щоб можна було повертатись на всі боки, ще й праву руку оставили на волі, щоб можна було бідоласі достати ківш да випити меду або *горілки*» (ЧР, 125); «Его привязали так, чтоб он мог поворачиваться на все стороны; даже одну руку оставили свободною, чтоб он мог взять ковш и выпить меду или *горилки*» (Кн. 7, 48–49).

Способом транскрипції (транслітерації) перекладені такі лексеми роману «Чорна рада»: укр. *жупан* – рос. *жупан* (Кн. 6, 44), укр. *запорожець* – рос. *запорожец* (Кн. 6, 20), укр. *злотий* – рос. *злотый* (Кн. 6, 7), укр. *кий* – рос. *кий* (Кн. 7, 90), укр. *кобеньяк* – рос. *кобеньяк* (Кн. 7, 107), укр. *кобзар* – рос. *кобзарь* (Кн. 6, 13), укр. *козак* – рос. *козак* (Кн. 6, 1), укр. *колиска* – рос. *колыска* (Кн. 7, 2), укр. *коновка* – рос. *коновка* (Кн. 6, 30), укр. *корогва* – рос. *хоругвь* (Кн. 6, 31), укр. *коряк* – рос. *коряк* (Кн. 6, 81), укр. *курінь* – рос. *курень* (Кн. 7, 53), укр. *осаул* – рос. *осаул* (Кн. 7, 6), укр. *ослін* – рос. *ослон* [(Кн. 6, 80), укр. *перчаківка* – рос. *перчакивка* (Кн. 7, 39), укр. *хата* – рос. *хата* (Кн. 6, 44) тощо.

2. Спосіб гіперонімічного перейменування – досить поширений у сучасному перекладознавстві вид перекладу національно маркованої лексики, пов'язаний із засадничими поняттями лексичних трансформацій [1, с. 105]. Він базується на явищі гіпогіперонімічних зв'язків між словами.

У кількісному плані спосіб гіперонімічного перейменування набагато менший від попереднього і становить 9 % від загальної кількості слів із національно-культурною специфікою, що вживаються в історичному романі П. Куліша «Чорна рада». Наприклад, укр. *байдак* – вид човна: «Іще ж от і дванадцяти літ не налічив Шрам, як у той нещасливий Берестецький рік прийшов до Києва Радзивілл із литвинами, усе попалив і пограбовав, а міщане, сівши на *байдаки*, мусили до Переяслава втікати» (ЧР, 57); «После несчастной Берестечской битвы Радзивилл со своими литвинами излил всю свою месть на Киев: город был разграблен и выжжен без всякой пощады, а жители, спасшиеся от меча и пламени, сели на *лодки* и ушли вниз по Днепру к Переяславу» (Кн. 6, 43); укр. *мажа* – різновид воза: «...одкуплять, скільки буде *маж* із рибою, да й порозкидають по всьому місту: “Їжте, люде добрії!”» (ЧР, 64); «Он, повстречав чумака с *возом* рыбы, покупал у него весь товар и велел раскидать по улице, приговаривая: “Їжте, люде добрі, да споминайте прощальника”» (Кн. 6, 60); укр. *сирівець* – різновид квасу: «Ми між людьми будемо жити по-людськи, а кому в нас не по нутру, той нехай іде на Січ їсти сушену рибу з *сировцем*» (ЧР, 160); «...а мы меж людьми будем жить по-людски; а кому у нас не нравится, тот иди себе в Сечь есть сухую рыбу с *квасом*» (Кн. 7, 102); укр. *илик* – вид запорізької шапки: «Увійшов у хату, не знімаючи *илика*, узявсь у боки да й дивиться на Шрама, покрививши губу» (ЧР, 74), «Он вошел в светлицу, не снимая *шапки*, подбоченился, и, перекинув рот на одну сторону, смотрел насмешливо на Шрама» (Кн. 6, 77) тощо.

3. Спосіб дескриптивної перифрази застосовується в перекладознавстві для описового перекладу національно забарвленої лексики. У перекладі «Чорної ради» П. Куліш застосовує лише 5 % слів для перекладу національно маркованих одиниць за допомогою дескриптивної перифрази. Наприклад, укр. *варенуха* – рос. *вареная горилка*: «Не вибігала ж за ним услід моя паніматка, як у тій пісні, не хапала за стремена, не прохала вернутись, напиться *варенухи*, прибраться у голубий жупан та хоч раз іще подивитись на свою милу» (ЧР, 83); «Не выбегала вслед за ним моя мать, как в той песне, не хватала за стремена, не упрашивала воротиться выпить *вареной горилки*, нарядиться в голубой жупан и еще хоть раз посмотреть на нее» (Кн. 6, 92); укр. *гони* – рос. *несколько шагов*: «Пройшовши з *гони*, став так іще думати» (ЧР, 86); «После *нескольких шагов* мысли его приняли другое направление» (Кн. 6, 98); укр. *кармазин* – рос. *красный жупан*: «Цитьте, цитьте, горлатії ворони! – озвались тут деякі з *кармазинів*» (ЧР, 133); «Молчите, молчите, горлатые вороны! – сказал один из *красных жупанов*» (Кн. 7, 59–60); укр. *кобзар* – рос. *слепой певец*: «Потупивши очі, похилившись на киї або на косовища, старі гольтяпаки слухають *кобзаря*» (ЧР, 121); «...в другом – старики с поникшими головами обступали *слепого певца*» (Кн. 7, 42–43); укр. *сердюк* – рос. *телохранитель*: «Служив він мені за язика, за шпига, за *сердюка* – і все тільки ради доброго слова да ковша горілки» (ЧР, 83); «Он был моим вестником, шпионом, *телохранителем*, он дрался за меня как бешенный, – и все это за кубок наливки да за доброе слово» (Кн. 6, 92); укр. *шляхтич* – рос. *родовой панок*: «У хмельнищину рідко який *шляхтич* зачепивсь на Вкраїні, приставши у козацтво, а тепер їх не перелічиш!» (ЧР, 102); «В Хмельниччину редко который *родовой панок* удержался на Украине да пристал к козакам, а теперь их не пересчитаешь!» (Кн. 7, 14) тощо.

4. Спосіб комбінованої реномінації передбачає об'єднання двох інших методів перейменування: найчастіше транскрипцію з дескриптивною перифразою. У кількісному відношенні цей спосіб становить 10 % національно забарвлених слів у перекладі П. Кулішем «Чорної ради». Зазвичай, дескриптивну перифразу письменник подає в посторінкових покликаннях. Наприклад, рос. *боклага* – «плоские бочонки на перевязях через плечо» (Кн. 6, 59); рос. *господа* – «дом, в возвышенном и учтивом тоне» (Кн. 7, 21); рос. *чура* – «оруженосец. Чуры были самые близкие поверенные не только у простых козаков, но и у старшин. Служить чурою значило учиться не одному военному ремеслу, но и верности. От своих чур козаки ничего не скрывали» (Кн. 6, 9); рос. *кирея* – «фрод опанчи без рукавов» (Кн. 6, 71); рос. *клейноды* – «так назывались знаки власти: булава, бунчук и литавры» (Кн. 6, 11); рос. *келеп* – «чекан. С этим оружием козаки не разлучались даже и в домашней прогулке. Обычай носить на палке топорик дошел до нашего времени. Я сам видел стариков с келепами» (Кн. 7, 80); рос. *жолнер* «значило собственно солдат; но под словом солдаты мы разумею нижние чины, тогда как здесь идет дело о начальниках» (Кн. 6, 6); рос. *кармазин* – «красное сукно, ценившееся в старину очень дорого» (Кн. 6, 45). Лексеми *комора* та *хустка* П. Куліш пояснює двічі однаково, причому в тексті також трапляються калькування цих слів. Наприклад, рос. *комора* – «лавка с товарами» (Кн. 6, 16; Кн. 7, 94); рос. *лавка* (Кн. 7, 79); рос. *хустка* – «платок» (Кн. 6, 103; Кн. 7, 3); рос. *платок* (Кн. 7, 1).

У тексті також трапляються слова, які письменник розтлумачує тоді, коли вони використовуються ним удруге: рос. *посполитый* (Кн. 6, 30), рос. *посполитый* – «простолудин» (Кн. 7, 11); рос. *салогуб* (Кн. 6, 47), рос. *салогуб* – «салогубами называют в насмешливом смысле торговцев салом» (Кн. 7, 22).

5. Спосіб калькування – особливий вид запозичення, коли структурно-семантичні моделі мови-джерела відтворюються поелементно матеріальними засобами мови-сприймача [1, с. 128]. Слова з національно-культурною специфікою, перекладені способом калькування, становлять 15 % від загальної кількості слів. У перекладі «Чорної ради» вживаються такі лексеми, відтворені цим способом: укр. *гай* – рос. *лес*: «Не доїздячи верстов зо дві чи зо три до Києва, взяли вони у ліву руку, да й побрались *гаєм*, по кривій доріжці» (ЧР, 38); «Не доезжая до Киева версты две или три, они взяли влево и поехали *лесом* по извилистой дороге, едва пробитой между пнями» (Кн. 6, 1); укр. *млинці* – рос. *блины*: «Миттю подала на стіл гарячих *млинчиків*, сала кусок положила на кружечку і мисочку сметани поставила» (ЧР, 115–116); «В одну минуту появились горячие *блины* и наполнили всю хату приятным паром» (Кн. 7, 36); укр. *рушниця* – рос. *ружье*: «Одні ж у кармазинах і при шаблях, а другі в синіх каптанах та сіряках, без шабел, тільки декотрі держать *рушниці* да коси на плечах» (ЧР, 133); «Одни были в кармазинных жупанах и при саблях, а другие в синих кафтанах да в сермягах, без сабел, только некоторые держали *ружья* и дубины на плечах» (Кн. 7, 59).

6. Метод уподібнення (субституції) полягає у відтворенні семантико-стилістичних функцій національно маркованої лексики мови-джерела іншомовним аналогом. У кількісному плані слова, перекладені таким способом, становлять 4 відсотки. Наприклад, укр. *шеляг* – рос. *копейка*: «Їм здається, що й нема вже в Бога нічого кращого над оцю мізерну жизнь; а от, у кого товку є хоть за *шеляг*, то всякому скаже, що вона не стоїть ніякогісінького жалю!» (ЧР, 114); «Думают, что ничего и лучше уже нет этой мизерной жизни! А право, у кого толку есть хоть на *копейку*, тот скажет, что умному человеку на свете жить совсем не стоит» (Кн. 7, 34); укр. *воевода* – рос. *боярин, уполномоченный*: «Тільки що знявся Петро на ноги, аж ось надійшла Сомкові чутка, що *воеводи* од царя прибудуть швидко до Переяслава» (ЧР, 96); «Вдруг прискакал гонец с известием, что царские *бояре* переехали уже через украинскую границу»; «После рады, на которую ожидали царских *уполномоченных* для утверждения Сомка на гетманстве, предположено сыграть гетманскую свадьбу на всю Украину» (Кн. 7, 6) тощо.

7. Спосіб ситуативного відповідника передбачає заміну слова з національно-культурною семантикою найбільш відповідним до ситуації. Лексеми, перекладені таким способом, становлять 1 % від загальної кількості національно забарвлених слів. Наприклад, укр. *кармазин* – рос. *пан*: «Та як же стерпіти, коли притьмом давають *кармазини* людей по дорогах?» (ЧР, 99); «...но как же терпеть, когда *паны* давят людей по дорогам» (Кн. 7, 10); укр. *низовик* – рос. *клеврет*: «Тоді-то мужики до панів, кого знали, що добрий пан, почали знов горнутись і до господи його з-під Ніженя проводжати; а пани почали раховати, як би не зовсім попустити Україну *низовцям* на поталу» (ЧР, 154); «Тогда-то поселяне поняли, в какие сети запутал их Брюховецкий, и начали собираться вокруг панов, провожая их домой и охраняя потом их хутора и сельские дворы; а паны начали придумывать средства, как бы освободить Украину от Брюховецкого и его *клевретов*» (Кн. 7, 93).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Отже, з проаналізованого вище матеріалу можемо зробити висновок про те, що, хоч П. Куліш, перекладаючи історичний роман у середині XIX ст., був далекий від проблем, методів і способів трансляційного перейменування національно маркованої лексики, але своїм письменницьким чуттям відшукав такі методи перекладу, які визнані сучасною перекладознавчою наукою.

Оскільки найбільш цікавою групою слів для перекладознавства є безеквівалентні стосовно певної мови одиниці, в основному лексичному значенні яких містяться унікальні семи, що не властиві культурі іншої національномовної спільноти, подальшого дослідження потребує питання про відтворення національної своєрідності оригіналу, його особливого забарвлення, пов'язаного з національним середовищем, де він створений.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози). Львів : Вид-во при Львівськ. держ. ун-ті, 1989. 216 с.
2. Куліш П. О. Чорна рада : Хроніка 1663 року. Оповідання / Післямова Л. Г. Бикової. Харків : Основа, 1990. 272 с.
3. Ласінська Т. А. Відтворення українською мовою історично маркованої англійської лексики (на матеріалі перекладів художньої літератури періоду XVIII–XX ст.) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.16 – перекладознавство. Київ, 2018. 219 с.
4. Маркотенко Т., Мельник Л. Етимологічно-образна основа й культурно-національна конотація українських фразеологізмів з концептом *душа*. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць* / гол. ред. Є. Барань. Вінниця : ТОВ «фірма «Планер», 2021. Вип. 32. С. 126–135.
5. Паламарчук О. Л. Відтворення безеквівалентної лексики як проблема перекладознавства. *Проблеми зіставної семантики: Доповіді та повідомлення Міжнар. наук. конф. Київ, 1997. С. 415–417.*
6. Родюк Н. Семантико-теоретичний аналіз національно маркованої лексики історичного твору. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць* / гол. ред. Є. Барань. Вінниця : ТОВ «фірма «Планер», 2020. Вип. 31. С. 71–76.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Кн. 6 – Кулиш П. А. Черная рада, хроника 1663 года. *Русская беседа*. 1857. Кн. 6. С. 1–108.
- Кн. 7 – Кулиш П. А. Черная рада, хроника 1663 года. *Русская беседа*. 1857. Кн. 7. С. 1–122.
- ЧР – Куліш П. О. Чорна рада. Хроніка 1663 року / Куліш П. О. Твори: В 2 т. 2-ге вид. Київ: Наукова думка, 1998. Т. 1: Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / Вст. ст., упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка; Ред. т. М. Д. Бернштейн. С. 38–173.

REFERENCES

1. Zorivchak R. P. *Realia i pereklad (na materiali anhlomovnykh perekladiv ukrainskoi prozy)*. Lviv : Vyd-vo pry Lvivsk. derzh. un-ti, 1989. 216 s.
2. Kulish P. O. (1990). *Chorna rada : Khronika 1663 roku. Opovidannia*. Kharkiv : Osnova, 1990. 272 s.
3. Lasinska T. A. Vidtvorennia ukrainskoiu movoiu istorychno markovanoi anhliiskoi leksyky (na materialy perekladiv khudozhnoi literatury periodu XVIII–XX st.) : dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.16 «perekladoznavstvo». Kyiv, 2018. 219 s.
4. Markotenko T., Melnyk L. Etymolohichno-obrazna osnova y kulturno-natsionalna konotatsiia ukrainskykh frazeolohizmiv z kontseptom dusha. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo): zbirnyk naukovykh prats* / hol. red. Ye.B. Baran. Vinnytsia: TOV «firma «Planer», 2021. Vyp. 32. S. 126–135.
5. Palamarchuk O. L. Vidtvorennia bezekvivalentnoi leksyky yak problema perekladoznavstva. *Problemy zistavnoi semantyky*. Kyiv, 1997. S. 415–417.
6. Rodiuk N. Semantyko-teoretychnyi analiz natsionalno markovanoi leksyky istorychnoho tvor. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*.

Seriia: Filolohiia (movoznavstvo): zbirnyk naukovykh prats / hol. red. Ye. B. Baran. Vinnytsia : TOV «firma «Planer», 2020. Vyp. 31. S. 71–76.

LIST OF CONDITIONAL ABBREVIATIONS

Book 6 – Kulish P. A. Chernaja rada, hronika 1663 goda. *Russkaja beseda*, 1857. Kn. 6, 1–108.

Book 7 – Kulish P. A. Chernaja rada, hronika 1663 goda. *Russkaja beseda*, 1857. Kn. 7, 1–122.

CR – Kulish P. O. Chorna rada. Khronika 1663 roku. In: Kulish P. O. *Tvory* (T. 1, ss. 38–173).

Kyiv : Naukova dumka, 1998.

Родиук Наталія Юріївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Nataliia Rodiuk, Ph.D in Philology, Associate Professor, Head of the Department of the Ukrainian Language of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Мельник Лариса Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Melnik Larisa, Ph.D in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philological Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy and Psychology of the Luhansk Taras Shevchenko National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 28.01.2022

Статтю прийнято до друку: 07.02.2022

РЕЦЕНЗІЇ

Tóth Péter: Nyelvjárási és tudománytörténeti tanulmányok. Szombathely, Savaria University Press, 2021. 200 lap [Пейтер Товт. Статті з дослідження говорів та історії діалектології.] Szombathely, Savaria University Press, 2021. 200 p.

Барань Єлизавета

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Україна, м. Берегово, вул. Мужайська, 34

e-mail: barany.erksebet@kmf.org.ua

ORCID: 0000-0001-8395-5475

Дудич-Лакатош Катерина

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Україна, м. Берегово, вул. Мужайська, 34

e-mail: dudics.katalin@kmf.org.ua

ORCID: 0000-0003-1354-4421

Baran Elisaveta

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

Ukraine, Berehovo, Muzhajska St., 34

e-mail: barany.erksebet@kmf.org.ua

ORCID: 0000-0001-8395-5475

Kateryna Dudych-Lakatos

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

Ukraine, Berehovo, Muzhajska St., 34

e-mail: dudicslakatos@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1354-4421

Дослідження, що займаються закарпатськими угорськими говорами, є багатограними, адже історичні, політичні й економічні зміни XX ст. значною мірою вплинули на формування місцевих говірок, на зміни підходів до їхнього аналізу або ж протягом тривалого часу визначали / обмежували можливості їхнього вивчення. Попри це регулярно з'являлися такі дослідження, які, з урахуванням місцевих чинників, стали органічною частинкою угорської діалектології.

Монографія «Статті з дослідження говорів та історії діалектології», що побачила світ 2021 року, – це унікальна книга, яка буде цікавою для всіх діалектологів, зокрема тих, які цікавляться закарпатськими говорами. Адже це видання ввібрало найголовніші напрацювання та публікації автора майже за 15 років. Крім авторських матеріалів і даних, до книги ввійшли також статті, що презентують та узагальнюють праці як відомих, так і менш відомих діалектологів різних періодів: чи то кінця XVIII, чи початку XXI ст. Крім власне ознайомлення із ґрунтовними, різнобічними дослідженнями закарпатського діалектолога Пейтера Товта, читач має змогу простежити хронологію формування та розвитку його наукових зацікавлень, адже статті розміщені в збірнику за часом їх написання. Такий підхід зі збереженням наукової об'єктивності характеризує всю монографію.

На ці аспекти звертає увагу й автор передмови, академік Єнев Кіш (угор. Kiss Jenő): *«Адже для автора аналізовані мовні дані є не лише лінгвістичними фактами, а й нагадуванням про рідний край, про його мешканців, дитячі роки, особисті спогади, пов'язані з тамтешнім світом. Але йдеться не тільки про це. Мова і про те, що його до роботи спонукає внутрішній «мус», те своєрідне почуття обов'язку, яке живиться від любові до рідної землі»* (7–8).

У вступних заувагах (Lectori salutem!) автор узагальнює зміст збірника так: *«Більша частина статей присвячена закарпатським угорським говорам та історії місцевих діалектологічних досліджень: про діалектні риси мезевшезького та палоцького говорів; про головні фонетичні особливості говірки Солотвина, про говірку села Сюрте Ужгородського району, про початки діалектологічних досліджень, про життєвий шлях дослідників північно-східних межових регіонів»* (9).

Великий за обсягом список використаних джерел сприяє більш детальному ознайомленню з матеріалом, а наприкінці збірника можна переглянути бібліографію розділів видання, опублікованих у формі статей.

Оскільки автор розташував статті за часом їхнього виходу у світ, у нашій рецензії ми теж дотримуватимемося цього порядку.

Перша стаття збірки («Діалектні відмінності між конфесіями в селі Вишково» / «Felekezetek közötti nyelvjárási különbségek Viskén») є письмовим варіантом доповіді, виголошеної 2006 року на 14-й конференції «Жива мова». Пейтер Товт з'ясував, що у мовленні населення колишнього корінного міста в регіоні Верхньої Тиси все ще спостерігаються діалектні відмінності між представниками різних конфесій, хоч вони дедалі більше стираються. Проаналізовані мовні факти дали підставу однозначно стверджувати про наявність у реформатського населення села зв'язків із румунським регіоном Мезевшег (Mezőség). У наступному розділі («Мезевшезьке коріння реформатів із Вишково» / «A viski reformátusok mezőségi gyökereiről») автор намагається, спираючись на власні зібрані матеріали, угорські діалектологічні атласи Румунії та дослідження інших науковців, деталізувати й уточнити висновки попередньої публікації. Досліджені факти дають підстави з великою ймовірністю припускати, що предки жителів Вишково у XV столітті переселилися з територій, розташованих на південний схід від гирла річок Сомешул-Маре та Сомешул-Мік, хоч причини цього наразі не з'ясовані.

У розділі «Про походження топоніма Тиса» («A Técső helynév eredetéről») Пейтер Товт простежує походження назви міста, яке також мало статус корінного. Узагальнивши висновки попередніх досліджень, доповнивши їх новою інформацією, науковець відкидає німецьке походження цієї географічної назви, погоджуючись із Вільмошем Белаї (угор. Bélay Vilmos) та Лайошем Кішем (угор. Kiss Lajos), які вважають, що назва міста походить від угорського оніма – імені особи. Така практика називання у XIII ст. була поширеною і щодо називання інших навколишніх населених пунктів.

Наступний розділ присвячений опису говіркового матеріалу, зібраного мовознавцем Балінтом Чюрі (угор. Csúry Bálint) на території колишніх Березького та Угочанського комітетів («Про ранній період діалектологічної діяльності Балінта Чюрі» / «Csúry Bálint nyelvjárásgyűjtésének korai szakaszáról»). Знаний діалектолог досліджував на той час ще зовсім не вивчені території, створивши атласи для відображення поширеності діалектних явищ. Його точні та ретельні дослідження можуть стати в нагоді у вивченні окремих діалектних змін.

Огляд праць з історії діалектології перериває розділ «Фонетичні зміни (Спрощення та подовження) у солотвинській говірці» / «Hangzórövidülések és -nyúlások az aknaszlatinai nyelvjárásban». Автор указує, що аналізовані фонетичні явища трапляються насамперед у тих населених пунктах, де угорці не проживають компактно, перебувають у чужомовному середовищі. Ці явища спостерігаються у мовленні усіх вікових категорій населення Солотвина, ознак його витіснення нема. *«Мабуть, не буде перебільшенням стверджувати, що доказом поширення цього явища є те, що в угорських говорах, які використовуються на крайніх межах угорської мовної території, коротка-довга кореляція голосного, притаманна угорській мові, розпадається або навіть повністю втрачена»* (31).

У наступних трьох розділах представлено наукову діяльність закарпатських діалектологів, подано їхні біографічні дані у контексті важливих суспільних та політичних обставин, розкрито їхнє значення в історії діалектології. Шандор Мокань (угор. Mokány Sándor) та Котолін Моканьне Нодь (угор. Mokányné Nagy Katalin) вивчали лексику угорських та українських говорів Сигіта (сучасна Румунія), їхні результати стануть дуже корисними при подальших етимологічних дослідженнях. Належне опрацювання їхньої багатой наукової спадщини ще чекає на нащадків. Дослідник Шандор Фодо (угор. Fodó Sándor), родом із Вишкова, вивчав слов'янські запозичення в закарпатських угорських говорах, паралельно взявши на себе активну роль у захисті інтересів місцевих угорців. Монографія «Берегівська говірка» Бейли Тороша (угор. Törös Béla), який народився наприкінці XIX ст., є значним здобутком діалектології того часу. Стаття містить цікаві відомості й про особистість Бейли Тороша.

У статті «Про корені говірок Ракошина, Великої Доброни та Кайданова» автор розкриває риси палочького говору в трьох острівних говірках. Скориставшись результатами напрацювань попередніх мовознавців, а також залучивши зібрані у 2013–2016 рр. власноруч матеріали, науковець знайомить нас із фонетичними та морфемними особливостями говірок, розкриває історію поселень.

Працюючи на угорській кафедрі в Сомбатгеї, Пейтер Товт отримав можливість узяти участь у діалектологічних дослідженнях у федеральній землі Бургенланд (Австрія), вивчити говори Оберпуллендорфа і Мітелпуллендорфа. У розділі «Коротке знайомство з говорами Оберпуллендорфа і Мітелпуллендорфа» («A felsőpulyai és középpulyai nyelvjárás rövid ismertetése»), крім фонетичних та морфемних особливостей говорів, автор подає і короткий словничок діалектизмів та висловлює свої думки про зміни у говорах.

Після відступу про говори в Австрії, діалектолог подає розділ, пов'язаний із рідним краєм: коротка характеристика говірки рідного села. Він зібрав понад 9-годинний матеріал від добре знайомих йому респондентів. Пейтер Товт детально описує фонетичні, морфемні, лексичні та синтаксичні особливості говірки села Сюрте. Окремий пункт він присвячує розгляду приказок та глузлих виразів, а в останньому підрозділі читаємо про те, як респонденти захищають свою говірку.

Розділом «Ортолог і неолог. Пал Берегсасі Нодь і Ференц Казінці» («Az ortológus és a neológus. Beregszászi Nagy Pál és Kazinczy Ferenc») автор вітає Ференца Вереша (угор. Vörös Ferenc) у виданому на його честь збірнику. У публікації детально описано світоглядні розбіжності між двома визначними особистостями XIX ст., подано окремі фрагменти з їхнього листування. Причину дискусії Пейтер Товт убачає в тому, що Берегсасі розглядав неологізми з погляду граматики й етимолога, натомість Казінці – як письменник.

Наступний розділ ознайомлює читачів із роботами учениці Чюрі – Котолін Д. Барти (угор. D. Bartha Katalin), яка під впливом знаного діалектолога проводила регулярні дослідження в Славонії.

Далі йде короткий реєстр «Крилаті вирази, ухильні відповіді та сільські глузливі прізвиська із зібраних мною на Закарпатті матеріалів» («Szólások, kitérő feleletek és falucsúfolók kárpátaljai nyelvjárásgyűjtéseimből»), до якого автор умістив зібрані під час його поїздок для збору діалектологічного матеріалу фразеологізми, подавши їхнє значення та згрупувавши.

Наступним розділом розпочинається серія досліджень з історії діалектології, що обіймає доволі тривалий період. Пейтер Товт із найбільшою детальністю розкриває читачам початковий етап вивчення угорських говорів, подає ретельний опис діалектологічних студій на Закарпатті («Дослідження угорських говорів у епоху Дердя Немеша-Нейпі Зокала» / «A magyar nyelvjáráskutatás Nemes-Népi Zakál György korában», «Думки з приводу результатів досліджень закарпатських угорських говорів та їх актуальні завдання» / «Gondolatok a kárpátaljai magyar nyelvjáráskutatás eredményeiről és időszerű feladatairól», «Коротка історія досліджень угорських говорів на території сучасного Закарпаття» / «A magyar nyelvjáráskutatás rövid története a mai Kárpátalja területén», «Сторіччя дослідження закарпатських угорських говорів (1920–2020)» / «A kárpátaljai magyar nyelvjáráskutatás száz éve (1920–2020)»).

У першій публікації розглянуто обставини формування діалектологічних досліджень наприкінці XVIII – на початку XIX ст. У наступних представлено такі закарпатські мовознавчі праці, у яких місцеві говори розглянуті крізь призму діалектології, соціолінгвістики, контактної лінгвістики, мовного планування чи навіть етнографії, історії мовознавства. Завдяки цим публікаціям читач може отримати повну картину про ті зусилля, наукові досягнення, які у випадку угорської нацменшини навіть можуть означати подальше виживання і збереження. Адже, як відзначає сам автор у статті «Думки з приводу результатів досліджень закарпатських угорських говорів та їх актуальні завдання», стосовно діалектів у суспільстві існує чимало помилкових стереотипів. Тому *«важливо, щоби діалектологія і надалі зберігалась у вищій освіті як окрема дисципліна, яку буде викладати філолог, фахівець із вивчення діалектів і в якого поряд з освітніми та організаційними завданнями вистачатиме достатньо часу для виконання далекострогового збору та аналізу мовного матеріалу. Ці умови є незамінними для того, щоби майбутні вчителі розпочинали свою кар'єру з ґрунтовними діалектологічними знаннями, а на філологічних кафедрах відбувалася регулярна робота з дослідження діалектів і говорів»* (144).

Подана цитата автора монографії є не лише озвученими вголос думками. Це принцип його життя, згідно з яким він викладає, збирає мовний матеріал, аналізує його, вивчає напрацювання попередників із неймовірною рішучістю та відданістю. Опрацьовуючи статті книги, читач отримує змогу заглянути у світ ґрунтовних діалектологічних досліджень, особистісна атмосфера яких, теплі спогади про поїздки та респондентів стимулююче впливають на фахівців, які цікавляться живим мововживанням і які випромінюють кожному читачеві позитивну аттитуду стосовно менш престижних місцевих говорів.

Барань Єлизавета, доктор філософії у галузі мовознавства, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (Україна).

Baran Elisaveta, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of Philology, Ferenc Rakóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (Ukraine).

Дудич-Лакатос Катерина, доктор філософії у галузі мовознавства, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (Україна).

Dudych-Lakatosh Kateryna, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of Philology, FerencRákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (Ukraine).

Стаття надійшла: 28.01.2022

Статтю прийнято до друку: 07.02.2022

Zoltán KÖVESES⁵: Extended conceptual metaphor theory. [Золтан Ковечеш. Розширена теорія концептуальної метафори] Cambridge: Cambridge University Press, 2020. ISBN 978-1-108-49087-0, DOI: 10.1017/9781108859127, 196 с.

Лехнер Ілона

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
Україна, м. Берегово, вул. Мужайська, 34
e-mail: lechner.ilona@kmf.org.ua
ORCID: 0000-0001-7235-6506

Густі Ілона

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
Україна, м. Берегово, вул. Мужайська, 34
e-mail: huszti.ilona@kmf.org.ua
ORCID: 0000-0002-1900-8112

Lekhner Ilona

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
Ukraine, Berehovo, Muzhajska St., 34
e-mail: lechner.ilona81@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7235-6506

Husti Ilona

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
Ukraine, Berehovo, Muzhajska St., 34
e-mail: huszti.ilona@kmf.org.ua
ORCID: 0000-0002-1900-8112

Когнітивні основи теорії концептуальної метафори [Conceptual metaphor theory, CMT] були закладені в книзі Дж. Лакоффа та М.Джонсона «*Metaphors We Live By*» («Метафори, якими ми живемо», 1980). Саме на цій праці будувалися подальші дослідження когнітивних

⁵ Автор є професором Наукового університету ім. Лоранда Етвеша (Будапешт, Угорщина). Він один із 4-х редакторів наукового часопису «Metaphor and Symbol», є членом редакційної колегії наукового журналу «Cognitive Linguistics» та інших періодичних видань. Викладав та виступав із лекціями в багатьох відомих американських та європейських університетах (наприклад, University of Nevada at Las Vegas, Rutgers University, University of Massachusetts at Amherst, Hamburg University, Odense University, the University of California at Berkeley).

мовознавців, які розширювали та доповнювали оригінальні ідеї засновників теорії. У передмові автор, який є відомим у Східно-Центральній Європі мовознавцем, але, на жаль, недостатньо знаним в Україні, говорить про теорію, що послужила основою книги, та загалом про мету її написання так: «На мою думку, теорія концептуальної метафори надає ефективне та когерентне пояснення численним аспектам метафори. Вважаю, що жодна інша теорія не є настільки вичерпною й універсальною, як теорія концептуальної метафори. Знадобилося майже сорок років, щоб теорія досягла цього рівня. Вона, завдяки багатьом видатним науковцям, які відігравали основну роль у тому, щоби теорія стала такою, як є, постійно розвивалася. Мені видається, що ця книга є лише новим кроком уперед у цьому розвитку та становить органічну частку всіх тих напрацювань, які спрямовані на покращення теорії»⁶ (xi).

Книга має оригінальну структуру, крім передмови, складається загалом із восьми розділів. З. Ковечеш у передмові подає загальну характеристику монографії, знайомить із її структурою, базовою концепцією та поіменно дякує всім тим особам, які своїми думками, дослідженнями посприяли сформуванню його теорії. З-поміж них автор виокремив двох лінгвістів: «Особливо важливу роль у моїй науковій кар'єрі відіграли два дослідники метафори. Рей Гіббс (Ray Gibbs) завжди був до моїх послуг, коли потрібно було подискутувати з різних наукових питань, він та його праці підбадьорювали й дали мені потужне натхнення. І звісно ж, не можу не згадати Джорджа Лакоффа (George Lakoff), без якого я б не зміг та й не робив би ніяких досліджень про метафору» (xiii). У першому розділі автор коротко представляє традиційну (за його визначенням «стандартну») теорію концептуальної метафори та порушує кілька питань, які стали основою наступних п'яти розділів. Тож заголовки розділів 2–6 по суті є питаннями, які сформувалися в автора стосовно теорії протягом довгих років діяльності. Це ті припущення, відповівши на які, ми дійдемо до варіанта розширеної теорії концептуальної метафори. Мовознавець, спираючись на власні дослідження та праці інших представників когнітивного мовознавства, умотивовує правомірність постановки цих питань, ілюструючи хід своїх думок прикладами з мови, таблицями, ілюстраціями. Далі в монографії розміщені два узагальнювальні, інтегрувальні розділи (7–8), у яких автор окреслює межі розширеної теорії концептуальної метафори, а в останній частині книги послідовно дає відповідь на питання, порушені у праці. Видання завершується великим списком літератури та індексом.

Перший розділ (*«Короткий опис «стандартної» теорії концептуальної метафори та кількох пов'язаних із нею питань»* [A Brief Outline of „Standard” Conceptual Metaphor Theory and Some Outstanding Issues]) автор присвятив детальному аналізу основ теорії концептуальної метафори. Він наголошує, що навіть серед представників когнітивної лінгвістики нема єдиної думки стосовно тлумачення теорії, однак З. Ковечеш у цьому розділі концентрується на тих елементах і характеристиках теорії, які більшість дослідників метафори потрактовують однаково. Наприкінці розділу мовознавець перераховує ті проблеми, які виникли за роки існування теорії, та довго чекали або і зараз чекають на своє розв'язання.

Назва другого розділу (*«Абстрактне розуміється образно, конкретне – буквально, але чи може конкретне тлумачитися образно?»* [The Abstract Understood Figuratively, the Concrete Understood Literally, but the Concrete Understood Figuratively?]) уже натякає на його зміст, центральну проблематику, сутність значення. Для автора дуже важливо наголосити на

6 Цитати з англійської мови на українську перекладені авторами рецензії.

розрізненні конкретного й переносного (фігурального) значення, адже згідно з визначенням «стандартної» теорії концептуальна метафора базується саме на цій дистинкції. Науковець наводить аргументи, що навіть наш найконкретніший досвід можна тлумачити фігурально, а не тільки буквально. Ми користуємося величезною кількістю таких понять, які успадкували від попередніх поколінь, вважаємо їх буквально (прямим значенням) і використовуємо для концептуалізації інших абстрактних понять. Підхід, згідно з яким ми тлумачимо образно навіть наш базовий конкретний досвід, порушує важливі для теорії концептуальної метафори питання, на які автор послідовно дає в розділі відповіді, зрештою, роблячи висновок, що в ході тлумачення як конкретних, так і абстрактних понять роль відіграють і онтологічні, і фігуральні конструкції, але різною мірою. З. Ковечеш припускає, що нема понять, які ґрунтуються на чистому онтологічному змісті, як і нема таких понять, які сконструйовані на чистому переносному значенні (33).

У розділі «*Пряма чи опосередкована поява*» [Direct or Indirect Emergence] автор розглядає, що саме становить основу концептуальної метафори. Він протиставляє дві точки зору: чи основою первинних метафор є фізичний досвід, із яких будується комплексні метафори, чи ж кожна метафора будується на метонімії. Отже, по суті, дослідник проливає світло на більш приховані зв'язки між концептуальною метафорою та метонімією. З приводу цих двох точок зору автор займає таку позицію: «[...] багато метафор (кореляційного типу) походять від метонімії, тобто мають метонімічну основу. Те, що відрізняє мою точку зору від поглядів інших представників точки зору, у якій у разі багатьох метафор віддають перевагу метонімічній генезі, полягає в тому, що я зв'язок між метафорою та метонімією намагаюся встановити, спираючись на численні своєрідні, сьогодні вже відомі особливості концептуальної системи» (35). До своїх пояснень З. Ковечеш залучає теорію узагальнення (схематизації), рамкову репрезентацію і, зрештою, робить висновок, що у разі кореляційної метафори між неметафоричним і метафоричним етапом має бути й один метонімічний етап.

Четвертий розділ «*Домен, схеми, фрейми або простори?*» [Domains, Schemas, Frames or Spaces?] автор присвятив детальному розгляду відмінностей між перерахованими в заголовку поняттями, розкриває їх роль у теорії концептуальної метафори. Він визнає, що навіть когнітивні мовознавці часто стикаються з труднощами, коли треба однозначно ідентифікувати, яка саме концептуальна одиниця чи конструкція була використана для концептуальної метафори. На думку З. Ковечеша, вихід із такої ситуації полягає в тому, якщо ми розглядатимемо концептуальну метафору як таку, яка одночасно містить концептуальні одиниці різного рівня схематизації. Тож він пропонує розрізняти чотири рівні – рівень наочних схем, рівень концептуальних доменів, рівень концептуального фрейму (меж) та рівень концептуального простору (51), – між якими встановилися ієрархічні відносини. Кожну метафору можна аналізувати на кожному рівні.

У п'ятому розділі («*Концептуальний чи контекстуальний?*» [Conceptual or Contextual?]) мовознавець вивчає, яку роль відіграє локальний та глобальний контекст мовців у концептуалізації метафори. Оригінальна стандартна теорія метафори була створена як когнітивна теорія, що ігнорувала контекстуальний вплив. З огляду на це мовознавці в багатьох випадках або зовсім, або дуже важко могли пояснити виникнення певних концептуальних і мовних метафор. У разі врахування контексту теорії концептуальної метафори виникає три важливих питання, на які автор дає відповіді в розділі: (1) Які елементи беруть участь у формуванні (метафоричного) значення? (2) Які найпоширеніші контекстуальні фактори відіграють істотну роль у процесі використання й творення

метафори?; (3) Який той когнітивний механізм, із допомогою якого контекстуальні фактори справді створюють метафори у природному дискурсі? (94)

Питання наступного розділу («*Оффлайн чи онлайн?*» [Offline or Online?]) спрямоване на з'ясування того, чи під час метафоричної концептуалізації концептуальні метафори створюються у реальному дискурсі онлайн, тобто постійно, чи вони існують у нашій системі оффлайн і відтворюються у певних дискурсах. Найбільше критику стандартна теорія метафори отримала через те, що досліджує концептуальні та мовні метафори не у живому мовленні, а на підставі мовних баз даних і словників. Вирішення проблеми З. Ковечеш убачає у тій кількарівневій ієрархічній системі, яка описана в 4-му розділі. «Згідно зі «стандартним» варіантом теорії концептуальної метафори дослідники працюють на рівнях наочної схеми, доменів та фрейму (меж). Це такі концептуальні структури, які є деконтекстуалізованими зразками у довготривалій пам'яті. З їхньою допомогою ми здатні звичайним способом тлумачити метафоричне значення, (при цьому) [...] онлайн метафорична діяльність в обов'язковому варіанті використовує концептуальну структуру ментальних просторів» (117). Отже, концептуальна метафора може бути як онлайн, так і оффлайн: «викликані» з довготривалої пам'яті в ході метафоричної концептуалізації оффлайн метафори ми задіємо онлайн у ментальному просторі робочої пам'яті. Цей погляд робить для нас можливим брати до уваги різноманітність ментальних діяльностей, пов'язаних із метафорами.

Після розгляду порушених у перших 5 розділах питань у наступному («*Обрис розширеної теорії концептуальної метафори*» [The Shape of the Extended View of CMT]) З. Ковечеш з'ясовує сутність запропонованої ним розширеної теорії, називає її нові елементи. По суті, розширена теорія обертається навколо двох основних питань: (1) Чому мовець обирає (не свідомо) саме цю метафору в певному контексті?; (2) Як може створити мовець (і зрозуміти/тлумачити слухач) виражене концептуальною метафорою значення? Крім пошуку відповідей на ці питання, у розділі розглядаються відмінності між метафорами на основі втілення та метафорами дискурсу, метафоричні значення та типи метафор, а потім покроково перераховуються особливості нового підходу до теорії, що перегукується з відповідями на питання, порушеними в попередніх розділах.

В останньому розділі («*Замість висновків: Відповіді на п'ять питань*» [By Way of Conclusion: Responses to the Five Questions]) автор узагальнює результати монографії, дає оцінку відповідям на порушені питання та розглядає перегуки між розширеною теорією концептуальної метафори та іншими лінгвістичними теоріями (теорія інтеграції значень, теорія когнітивної відповідності, теорія релевантності). Наприкінці автор порівнює свою розширену теорію концептуальної метафори з теорією, розробленою Рей Гіббсом (Ray Gibbs 2017) про метафору як динамічну систему, згідно з якою «метафоричну діяльність ми розглядаємо як динамічний самоорганізаційний процес, а метафори є продуктом процесу, що відбувається уздовж різних часових шкал у межах, які повторюються» (181). З. Ковечеш детально розглядає відмінності між двома теоріями.

Підсумовуючи, можемо сказати, що книга пропонує новий погляд на тематику, пов'язану з концептуальною метафорою, який освіжає обґрунтовані раніше теорії. Вона пов'язує теорію концептуальної метафори з сучасними теоріями когнітивної лінгвістики, даючи відповіді на питання, які порушувалися дослідниками метафори протягом кількох десятиліть. Спираючись на теорію концептуальної метафори, яка вважається традиційною, автор подає рекомендації стосовно розширеної теорії концептуальної метафори, ураховуючи

й обговорення того, чи існує взагалі буквальне значення, чи є концептуальні метафори концептуальними і/або контекстуальними, чи функціонують вони одночасно оффлайн і онлайн. Когнітивна лінгвістика є молодого і динамічною мовознавчою дисципліною, результати досліджень якої постійно оновлюються. Саме такий меті присвячено і цю монографію, яка збагатить знання не тільки дослідників, що вивчають метафору, а й неодмінно стане в пригоді філологам, як мовознавцям, так і літературознавцям.

ЛІТЕРАТУРА

1. Gibbs, Raymond W. 2017. The embodied and discourse views of metaphor: Why these are not so different and how they can be brought closer together. In Hampe, Beate (ed.), *Metaphor: Embodied Cognition and Discourse*, pp. 319–35. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Lakoff, George and Johnson, Mark. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.

Лехнер Ілона Густавівна, доктор філософії у галузі мовознавства, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II (Україна).

Lekhner Iлона, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of Philology, FerencRákóczi II Trascarpathian Hungarian College of Higher Education (Ukraine).

Густі Ілона, доктор філософії у галузі педагогічних наук, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (Україна).

Husti Iлона, Ph.D, Associate Professor, Department of Philology, FerencRákóczi II Trascarpathian Hungarian College of Higher Education (Ukraine).

Стаття надійшла: 28.01.2022

Статтю прийнято до друку: 07.02.2022

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Збірник наукових праць «**Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)**» входить до переліку фахових видань категорії «Б», у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт (наказ МОН України № 1188 від 24.09.2020 р.; додаток 5), ISSN 2521-1293, ICV 2020=57.19. Електронну версію журналу включено до наукової періодики НБУ імені В. І. Вернадського. Збірник проіндексовано в міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus (IC), Google Scholar.

Збірник виходить двічі на рік – у червні та грудні.

Наукові статті, рецензії на книги, хроніки наукових подій друкуємо українською та англійською мовами.

Проблематика збірника

1. Актуальні питання теорії мови.
2. Функційна семантика лексичних одиниць. Теорія номінації.
3. Когнітивні та комунікативно-прагматичні аспекти лінгвістики.
4. Лінгвістика тексту. Стилистичні та контекстуальні вияви лексичних і граматичних одиниць.
5. Мова сучасних ЗМІ.
6. Проблеми діалектології та ономастики.
7. Актуальні питання зіставної лінгвістики.
8. Перекладознавство та міжкультурна комунікація.

Вимоги до змісту та оформлення статті

I. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ:

1. **Обсяг** відредагрованої автором статті – від 8 сторінок основного тексту (від 15 000 друкованих знаків).

2. **Текст статті** має відповідати вимогам ДАКу України, згідно з яким обов'язковими є основні елементи: **постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, мета статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі** (їх виокремлюють рубриками в підрядку до тексту).

3. Статтю супроводжують **анотація** українською мовою (середній обсяг анотації українською мовою – не менше як 500 друкованих знаків) та **Abstract** англійською мовою (не менше як 3000 друкованих знаків), де висвітлено актуальність, мету, завдання, результати та висновки дослідження. Якщо стаття англійською мовою, то вона супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менш як 1800 знаків. Анотацію та Abstract супроводжують **ключові слова** (до 7 термінів чи терміносполук).

4. Наприкінці публікації подати **References** – список використаної літератури, транслітерований латиницею (для транслітерації українського тексту варто користуватися офіційним електронним сервісом: <http://ukrlit.org/transliteratsiia>).

У статті рекомендуємо здійснювати покликання на публікації, розміщені в попередніх випусках збірника «Наукові записки ВДПУ. Серія: Філологія (мовознавство)». Архів випусків: (<https://sites.google.com/site/naukzapmovoynavstvo/arhiv-pomeriv>).

II. ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ:

1. Формат аркуша А4; усі поля – 2 см; шрифт Times New Roman, розмір шрифту – 14 кеглів (література, анотації, Abstract, References – 12 кеглем), стиль «нормальний»

(«звичайний»); міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см (в автоматичному режимі); текст друкувати без переносів.

2. Ілюстративний матеріал друкувати *курсивом* без підкреслень та лапок; досліджувана одиниця – *жирним курсивом*; тлумачення окремих слів та понять подавати в лапках «...»; покликання на ілюстративне джерело – у круглих дужках (Т. Шевченко).

3. Обов'язкове розрізнення знаків тире (–) і дефіс (-); використання лапок лише такого формату – «» («текст»); скорочення на зразок *і под., та ін.*, ініціали при прізвищах (напр., О. О. Гнатюк), указівки на сторінки (с. 34), назви населених пунктів (м. Київ) друкувати через нерозривний відступ (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+пропуск). Для уникнення невинуватених інтервалів потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

4. У тексті використовувати лапки «...»; якщо трапляються внутрішні й зовнішні лапки, то цитату оформлювати за зразком: «...“...”...»

5. Ілюстрації (схеми, графіки, діаграми тощо) нумерувати в межах статті і супроводжувати підписом під ними (наприклад, Рис. 1. Базові категорії наративних речень). Таблиці теж нумерувати в межах статті і супроводжувати назвою, розміщеною над таблицею по центру.

6. Покликання на наукові джерела в тексті подавати у квадратних дужках із зазначенням порядкового номера джерела та сторінки, напр.: [4, с. 345; 7, с. 37–56].

7. Покликання на джерела ілюстративного матеріалу подавати в круглих дужках, напр. (3, с. 15).

Послідовність структурних елементів статті:

- перший рядок – шифр УДК (звичайний шрифт, ліворуч);
- наступний рядок – назва статті (великі літери, напівжирний шрифт, по центру);
- наступний рядок – ім'я та прізвище автора (напівжирний шрифт, по центру);
- наступний рядок – назва закладу освіти, де працює або навчається автор (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – адреса закладу освіти (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – електронна адреса автора (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – номер автора ORCID iD (звичайний шрифт, по центру) (отримати його можна на сайті <https://ORCID.org/register>);
- через рядок – анотація українською мовою та ключові слова (не менше ніж 500 знаків);
- через рядок – та сама інформація (назва статті, інформація про автора, Abstract) англійською мовою;
- через рядок – основний текст статті з виділеними напівжирним шрифтом у підборку до тексту обов'язковими елементами (див. п. І. 2);
- через рядок – **ЛІТЕРАТУРА**. Список літератури оформлювати з урахуванням розробленого у 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Подавати в алфавітному порядку. Джерела ілюстративного матеріалу нумерувати окремо;
- наступний рядок – **ДЖЕРЕЛА, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ** (за потреби);
- через рядок – **References**;

- через рядок – інформація про автора: ПІБ повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи українською та англійською мовами.

III. ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 811.161.2373

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ЧАС» У СКЛАДІ МЕТАФОРИ (НА МАТЕРІАЛІ МОВИ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА)

Інна Холод

Вінницький національний аграрний університет

Україна, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2212-6416

У статті проаналізовано елементи лексико-семантичного поля «час» ...

Ключові слова:

LEXICAL-SEMANTIC FIELD “TIME” IN THE COMPOSITION OF METHAPORTS (AS EXEMPLIFIED IN LITERARY WORKS BY MYKHAILO STELMAKH)

Inna Holod

Vinnitsia National Agrarian University

Soniachna St., 3, Vinnitsia, Ukraine

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2212-6416

Introduction. *The article analyzes ...*

Purpose.

Methods.

Results.

Originality.

Conclusion.

Keywords:

Текст статті ...

Постановка проблеми (у контексті сучасної філологічної науки та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор.

Мета і завдання статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гурецька М. В. Лексико-семантичне поле «роздратування». *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки: Мовознавство* / редкол.: Г. Л. Аркушин та ін. Луцьк, 2011. № 3. С. 98–102.
2. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ : Вид-во Київського державного лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.
3. Дрібнюк О. Т. Функції метафори у публіцистичному стилі. *Мова і культура*. 2011. Вип. 14, т. 8. С. 140–144. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_8_24 (дата звернення: 10.01.2020).

REFERENCES

1. Huretska M. V. Leksyko-semantychne pole «rozdratuvannia». *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Filologichni nauky: Movoznavstvo* / redkol.: H. L. Arkushyn ta in. Luts'k, 2011. № 3. S. 98–102.
2. Denysova S. P. Typolohiia katehorii leksychnoi semantyky. Kyiv : Vyd-vo Kyivskoho derzhavnoho linhvistychnoho un-tu, 1996. 294 s.
3. Dribniuk O. T. Funktsii metafory u publitsystychnomu styli. *Mova i kultura*. 2011. Vyp. 14, t. 8. S. 140–144. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_8_24 (data zvernennia: 10.01.2020).

Холод Інна Володимирівна, аспірантка кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, асистент кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету (Україна).

Holod Inna, post-graduate student of the Ukrainian Language Department at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Assistant of the Department of the Ukrainian and Foreign Languages, Vinnytsia National Agrarian University (Ukraine).

IV. УМОВИ ОПЛАТИ

Вартість друку покриває витрати, пов'язані з редагуванням статей, присвоєнням їм DOI, макетуванням та друком журналу. За пересилку збірника сплачує автор (під час отримання його у відділенні «Укрпошти» чи «Нової пошти»).

Оплата здійснюється на картку для виплат ПриватБанку лише після підтвердження редколегією прийняття статті до друку.

Одноосібні статті докторів наук друкуємо **безкоштовно**.

V. ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Редакційна колегія залишає за собою право на рецензування, редагування і відхилення статей. Статті, оформлені з порушенням вимог, не будуть розглянуті.

За зміст публікації, достовірність викладеної в ній інформації, дотримання автором принципів академічної доброчесності, а також за правильність перекладу та транслітерування відповідальність покладено на автора(ів).

Передрук матеріалів журналу – тільки з дозволу автора й редакції.

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора(ів) на розміщення її електронного варіанта на сайті збірника та на платформі «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського НАН України.

Для опублікування статті потрібно надіслати на e-mail: **naukovizap@gmail.com** (Раднєвич Юлія Сергіївна, тел. 067-878-62-11) такі матеріали:

- 1) оформлену відповідно зазначених вимог статтю (**petrenko.doc**);
- 2) авторську довідку **українською та англійською мовами** (**petrenko_dovidka.doc**): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада,

назва та адреса організації, у якій працює(ють) автор(и)), електронна адреса автора(ів)), поштова адреса чи відділення «Нової пошти», контактні телефони.

3) відсканований чек про оплату публікації (**petrenko_oplata.pdf**);

4) відскановану рецензію-рекомендацію наукового керівника, засвідчену печаткою установи, де він працює (для аспірантів і дослідників, які не мають наукового ступеня) (**petrenko_rez.doc**).

VI. КОНТАКТНА ІНФОРМАЦІЯ

Редакція збірника «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)», вул. К. Острозького, 32, корп. 1, каб. 313, м. Вінниця, Україна, 21001.

Телефон: (0432) 27-55-89.

<https://sites.google.com/site/naukazapmovoznavstvo/> – сайт збірника, який містить: політику (мета та завдання) наукового видання; склад редакційної колегії; процедуру рецензування та дотримання редакційної етики; порядок оформлення та подання публікації для оприлюднення;

<http://www.vspu.edu.ua> – сайт університету, де в рубриці «Оголошення» розміщено інформаційний лист, а в рубриці «Наукова робота» – архів випусків збірника;

naukovizar@gmail.com – електронна адреса редколегії для надсилання матеріалів.

Контактні телефони:

(0432) 27-55-89 (деканат);

067 878-62-11 (Раднєвич Юлія Сергіївна – технічний редактор).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
СЕРІЯ: ФІЛОЛОГІЯ (МОВОЗНАВСТВО)

Випуск 34

Збірник наукових праць

Статті подано в авторській редакції

Головний редактор – **Є. Б. Барань**
Заступник головного редактора – **С. М. Амеліна**
Відповідальний секретар – **Л. В. Прокопчук**
Літературний редактор (англійська мова) – **О. В. Зарічна**
Технічний редактор – **Ю. С. Раднєвич**

Підписано до друку 20.07.2022 р.
Формат 60x84/8
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Гарнітура Times New Roman. 20,5 ум. др. арк.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготівник ТОВ «фірма «Планер»
Реєстраційне свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців серія ДК № 3506 від 25.02.2009
21050, м. Вінниця, вул. Визволення, 2
Тел.: (0432) 52-08-64, 52-08-65
<http://www.planer.com.ua> E-mail: sale@planer.com.ua